

Liget

2021-6
június

[XXXIV. évfolyam 6. szám]

ligetmuhely.com

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIV. évfolyam 6. szám]

Z. Karvalics László ÖT LEVÉL A LÉGZÉSSEGÍTŐ KÉSZÜLÉKBŐL,	4
AVAGY ELEGYES COVID-MONOLÓGOK	
Vörös István A VALÓSÁG KÉPZELEG; ELENGEDNI A BŰNT	20
Bíró Béla FOGALMAK ÉS MANIPULÁCIÓK	24
Handi Péter RETRÓ VONAT	40
Csongor Andrea DAL KÉT SZUSZRA	42
Nacsinák Gergely András BODZADILEMMA	44
Lendvai Zalán NEM ILLIK KIMONDANOD	50
Taizs Gergő EGY HELYBEN SODRÓDNI	52

MINDEN KIS NESZ

Nacsinák Gergely András | **SZAVAK ATLANTISZA** 54

Jámborné Balog Tünde | **ETÜDÖK NYÁRFAHANGRA** 61

Bacsák Dániel | **HAHÓ, ITT VAGYUNK!** 70

Kapitány-Fövény Máté | **A PSZICHÓZIS NYELVE** 76

Fábián Annamária | **ENYHÍTŐ KÖRÜLMÉNYEK** 88

Kiss Lajos András | **RAGÁLYOK KORA –** 106

TÖPRENGÉSEK RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT IDEJÉN [2]

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kíssvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

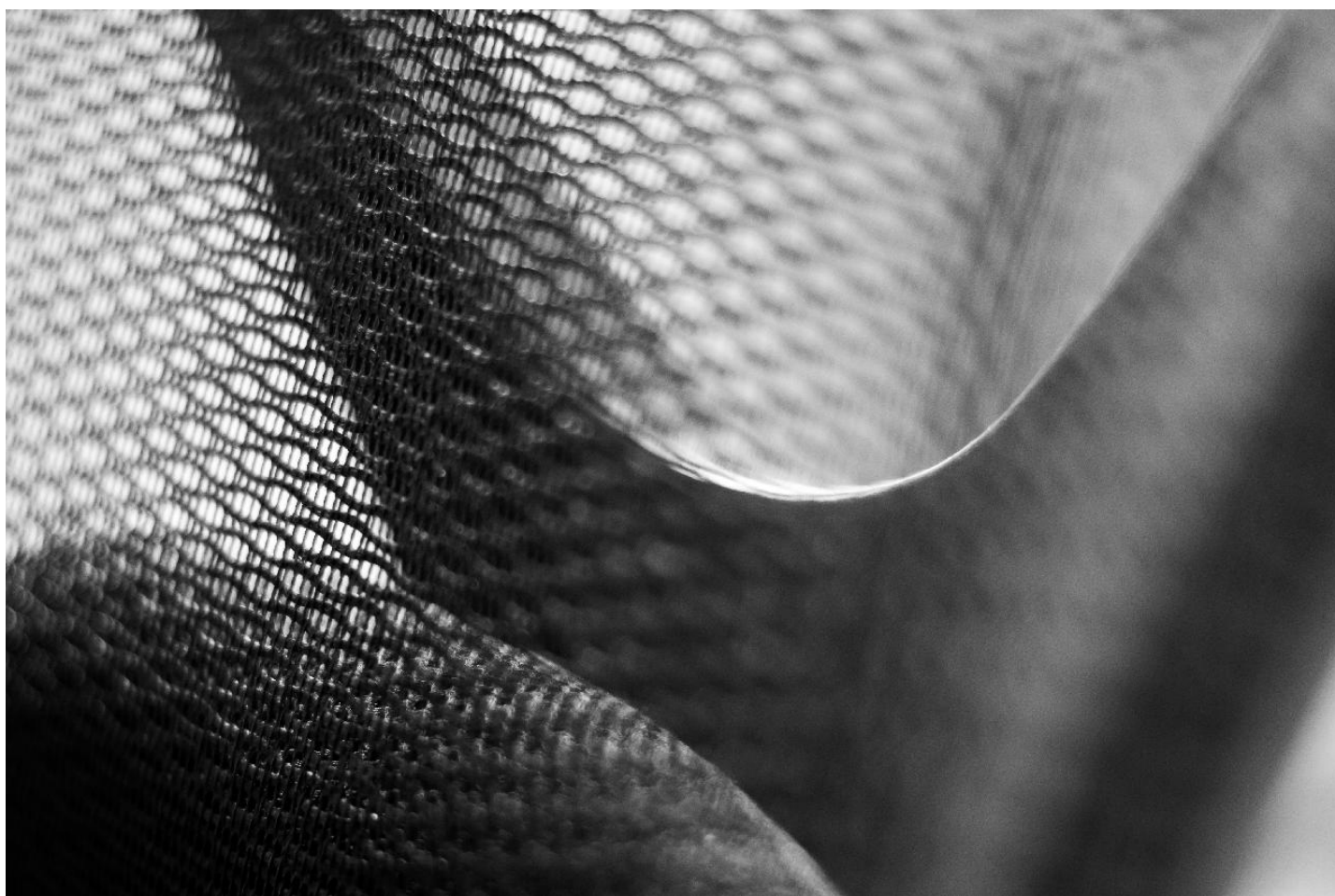
ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Z. Karvalics László

ÖT LEVÉL A LÉGZÉSSEGÍTŐ KÉSZÜLÉKBŐL, AVAGY ELEGYES COVID-MONOLÓGOK

2021-06-06 | **ESSZÉ**

Első

Kedves Barátaim,

ha nem is fordultok kedvtelve a kínai horoszkóphoz, fogadjátok legalább leereszkedő félmosollyal, mit ígér(t) számunkra a 2021. február 12-én elindult Fehér Fém Bivaly éve. Nos, bátran tekinthetitek a következő 12 hónapot a felelősségvállalás, a kemény munka, a szervezettség, a kitartás, az állhatatosság, a stabilitás, a fegyelem, a türelem, az elszántság és az érdekek időszakának, amihez siker, béke, harmónia, család és szeretet adódhat még.

Nemrég kiderítettem, hogy magam is Bivaly volnék. Azt, hogy testes, közepes termetű, erős izomzatú, kiváló fizikai ellenállóképességű, társaságkedvelő, szívélyes, termékeny, békés, gyakorlatias és hatékony vagyok, kerek arccal és komoly tekintettel, eddig is tudni véltem. Csak az nem volt világos, hogy ezek tipikus Bivaly-sajátosságok (talán mert nem feláztatott rizsföldeken születtem, ahogy az ebbe a jegybe tartozóknál szokásos). S hogy csak látszólag volnék-e nyugodt, elmélkedő típus, ahogy a besorolás alapján várható, vagy valójában is, még eldöntésre vár, ahogy az is, hogy mennyire felelek meg a mozgalmas belső élet követelményének. (Szerintem módfelett).

tekergőző csövek

Az asztrológiaellenes hangokat azért elcsendesítheti, hogy a csillagjóslat a Bivaly legsérülékenyebb pontjának a tüdőt tartja. A légúti megbetegedések kockázatára, a légzőszervek egészségére figyelmeztet,

s amikor ezt írom, éppen embolizálódott Covid-tüdőgyulladással fekszem a budapesti Szent János Kórházban. Arcomon rideg műanyag maszk, amelyből tekergőző csövek állnak ki. A látvány? A Székesfehérvárról idevezényelt ápolócsapat popkultúrában iskolázott tagjait akár Hannibal Lecter és egy Predátor szerelemgyerekére is emlékeztethetné a műszakváltás előtti legfáradtabb pillanatokban, amikor szemet és arcot védő plexipajzsaik még a szokottnál is opálosabbak.

A szerkezet cudar kényelmetlen. Ha az orrcsontot nem is töri el, hónapokig be nem gyógyuló véres sebet dörzsöl néhány óra alatt a tapadási ponton, valamivel az orrnyeregre támaszkodó szemüveggözép alatt – utólag már hiába vágnak és ragasztanak rá szürke szivacsdarabkákat jószándékú köpenyesek. Arcodba a sarkvidék lehelete ömlik, és mivel a Lecter-jelmeznek éjszakára is maradnia kell, reggel megkövesedett sódarabokat morzszolsz szét a szemed sarkában. Pár órája még könnyecseppek voltak. Emlékszel rá, mert összefüggően nem tudsz álomba merülni, hiszen a kórteremben a betegtársak miatt több ilyen gép is működik, szuszogva, kattogva, morogva és sípolva, miközben hol fehér, hol piros fények villognak.

kevesen indulnak visszafelé

E pokolbéli (a keresztségben: NIV, noninvazív ventilációs) masinák ugyanakkor életet mentenek. Épp annyit segítenek a lezárt tüdőterületeknek a be- és a kilégzés nyomástámogatásával, hogy nyitva maradjanak, amíg a gyógyszerek hatni kezdenek. A gyógyulással párhuzamosan vezetett gyakorlatok segítségével lehet

növelni a légzésteljesítményt. Egyre rövidebb ideig kell felcsatolni (s már csukott szemmel is megy a ki- és bepattintás, mindkét rögzítőelemnél), aztán már csak a tüdőizmok edzésekor kell a fejen tartani, hogy egy-két hét után végképp letegyük, és visszatérjünk a már elégséges oxigénszintet biztosító, barátságos, puha kézi maszkocskára. Ennek a *légző- vagy légzéssegítő* gépnek és a monotóniát remekül tűrő tüdő-gyógytornászoknak hála, elkerülhető a legrosszabb: nem jutunk el odáig, hogy mélyaltatásban, gégemetszetten, *lélegeztetőgépre* kerüljünk, ahonnan már nagyon kevesen indulnak visszafelé. És nemcsak a Bivalyok. Kígyók, Majmok, Sárkányok, Kakasok, Kutya meg az összes többi kínai csillagjegy. Egy közepes városnyi ember másfél év alatt. Köztük régi cimborák, kollégák, ismerősök, pályatársak, távoli és közeli családtagok. Mi, túlélők, elbúcsúztatjuk őket, és titkos orrnyeregseb-szövetségbe tömörülve keressük, lesütött tekintettel, a válaszokat. Ki-ki a maga kérdéseire, belső világa mozgalmasságának függvényében.

Második

Én (is) csak utólag értettem meg, mekkora szerencsém volt. Talán a Fehér Fém Bivaly hordoz a tenyerén, talán csak így működnek a dolgok. Amit szigorú elrendeltetésnek hiszünk, azt valójában véletlenekből és aprócska esetlegességekből fonják ismeretlen szándékú és hatalmú erők szövetségén.

Mert a koronavírus nem viccel. Gőgösen sérthetetlennek hiszed magad, de már néhány óra is sokat számít, hogy mennyi légzőfelületet vesztettél, mire elkezdenek kezelni. Talán a percek is, ki tudja.

Könnyű az influenzaoltások előtti világból ismert nyavalyákra fogni, ha a földlabdával vásárolt karácsonyfa kiültetése közben azt érzed, reszel a torkod és ég a tüdőd. Hiszen csípős hideg van, majd elszopogatsz egy Strepsilst. Aztán azt veszed észre, hogy nehezedre esik a lépcsőn járás, majd inkább ágyba kéred a teádat is, hogy azt a kis mozgást se kelljen szaporább pihegéssel kiheverni.

A számítógép előtt, ott jó. Amíg olvasol, keresgél, írsz, addig nem figyelsz magadra. Pedig kellene. Amikor azt érzed, hogy a gondolkodás sem megy, akkor már tényleg nagy a baj.

Mégis, talán éppen ez ment meg. Hiszen kénytelen vagy bevallani rezonált hangú emailben egy ismerősnek, hogy még várnia kell kicsit a tőled remélt szövegre, mert ugye ezek a koronás tünetek... Egy óra múlva ott az SMS a mobiltelefonodon, egy telefonszám és egy név, hogy azonnal irány a Szent János Kórház, ahol már várnak. Öltözés, pakolás, szuszogó megállás a lépcsőfordulókban, dobverő pulzus, nehézkes beprézelődés az anyósülésre. Jó, hogy a lányod elvisz, mert vezetni nem tudnál. Az ambulanciára még a lábodon totyogsz be, de azonnal tolókocsiba ültetnek, mert látják a lezuhant értékeidet. Megkapod az első oxigénfröccsöket a Nagy Palackból, de a röntgenhez meg az angiográfiához nem viheted magaddal, és csak fogy, fogy a levegőd. Az estét még átvészeled a maszkkal, de reggelre már hangszálat rezgetni

képes fújóerőd sem marad. Kérdésekre azért bólogatsz, mert ösztönösen tudod, hogy jobb lesz a Légzéssegítő Gépek Szentélyében, ahová áttolnak. Sisak a fejre, és kezdődhet a rituális Oxigénszeánsz.

Azt csak utólag tudod meg, hogy a Szent Margit Kórházban, ahová lakóhely szerint tartoznál, és ahová talán bejelentkeztél volna, ha nincs a baráti segítség, egy darab sem állt volna rendelkezésre ezekből az eszközökből. Vajon ott hogy végzed, ha később és még betegebben állítasz be, az utcáról vagy háziorvosi beutalóval? Ám aki a tanácsot adta, evvel tisztában volt, ezért küldött másik, általa jobbnak tartott helyre.

Itt álljunk meg egy kicsit.

diszciplináris mindenevő

Bármilyen társaságkedvelő Bivaly is valaki, nem szükségszerű, hogy a hatvanhoz közeledve is újabb szakmai és emberi kapcsolatokat építsen, ismerkedjen,

barátkozzon. Alig egy éve mégis addig beszélgettem Kőszegen egy Veszprémben élő és dolgozó hálózatkutatóval, amíg ő úgy nem érezte, hogy össze kell kötni engem valakivel, akivel talán kölcsönösen inspirálhatjuk egymást. Egy budapesti jogtudorral, aki a vallás, a jog és az erkölcs komplex világában fogott éppen egy rendszerszemléletű nagytakarításba, amihez kapóra jött a magamfajta, emésztési zavarokban szenvedő diszciplináris mindenevő. És innen már tényleg csak egy lépés volt a kutatócsoport orvosetikai kérdésekkel foglalkozó tagjának riadóztatása. Vele már kerültem ugyan majdnem-szövetséges, felszínes kapcsolatba korábban anélkül, hogy fogalmam lett volna róla, hogy a gyógyítók céhének tagja. S ami neki mindennapos intervenció volt, az nekem, valószínűleg, életmentő.

Soha nem köszönhetem meg eléggé. Csakis miattuk jutottam 24 óra alatt a görnyedve ásástól az oxigénkoporsós háton fekvésig. Mindez persze csak később vált világossá, ahogy a továbbra is nyitott kérdés, hogy *őket* kinek és minek is köszönhetem?

Ott és akkor csak néma rettegés és üresség. Zuhanás a Nyúl Üregébe.

Harmadik

Az üreg persze nem a naptárban a Bivalyt követő Tigris követő Nyúlé. Alice Csodaországában fúrták, a karácsonyi ajándéknak készült groteszk mesében, amely méltatói szerint „metaforikus történet a felnőtté válásról”.

Amikor a te zuhanásod kezdődik, a gépbe szorítva, még nem tudod, milyen mélységben ér véget az út és mekkorát puffansz az alján. Nem hasonlít semmihez, amit korábban tapasztaltál. Alice-nak szerencséje volt, mert története egy „rémisztően vonzó álmvilágban” pereg le, és számít az is, hogy milyen sorsot választ magának. De itt, amikor minden légzéspillanatra oda kell figyelned, hogy ne tévedsz tempót, amikor a kőkemény műanyag sisakkeret megigazítása csak másodpercekre hoz enyhülést, amikor valójában tehetetlen, kiszolgáltatott és gyámoltalan vagy, valami mást kell kitalálni. Az álm ugyanis nem tud vagy nem akar megérkezni,

egyedül maradsz a befelé fújt gondolataiddal. Vajon segít-e most a belső életed mozgalmassága – vagy bármi, ami kitölti az időt, és eltereli a figyelmed arról, amihez előzmény híján egyszerűen nem tudsz viszonyt kialakítani?

boldogult úrfikoromban

Rövid ideig működik most is az évszámok, helyek és események acél rendjének mozgósítása, ha már annyit bíbelődtem velük boldogult úrfikoromban. Milyen jól bevált

gyorsúszás közben is. Az algyői Borbála fürdőben teljesített hosszoknak nem a sorszámát pipálgattam ki: minden fordulónál ugrottak egyet az évek egy előre kiválasztott században. A két fal között meg lehetett töprengeni, hogy na vajon mi történt 1211-ben... 1212-ben... 1213-ban... Mozdulatlanul fekvé ez még fokozható is: lehet ide-oda rohangálni az időegyenesen, játszani számokkal, betűkkel és helyekkel is. Eseményeket keresni 01 vagy 99 végű évszámokhoz. Mi is történt 1099-ben meg 1699-ben? Ki a francia és a brit uralkodó, amikor V. Károly birodalmában nem nyugszik le a nap? Sorolj fel A betűvel kezdődő csatahelyszíneket, évszámmal, Azincourtól Appomattoxig. Az erő és a kedv az M betűig tart. A megiddói csata évszámát mindig is könnyű volt megjegyezni meg visszamondani, mert ugyanúgy 1457, mint Hunyadi László kivégzése, csak éppen időszámításunk előtt, így a két esemény között van majdnem háromezer év. De muramista, muramista, kik is ütköztek meg 1071-ben, a manzikerti csatában? Egyszerűen elfelejtettem, vagy ez már a gépi lélegeztetés folyamánya? Amikor újra tudok SMS-t írni, az első dolgom lesz megkérdezni egy középkorász baráttól (aki küldi is a választ, ja persze, a bizánciak meg a szeldzsuk törökök).

Váltsunk akkor hajdanvolt csodagólok felidézésére (elfogynak), majd a versek rendjére. Haladjunk visszafelé a Stoll-féle kiadás szerint József Attila 1937-es költeményeivel. Első hiba, második hiba, nem jó ez így, nem lehet utánanézni az eredetinek. Csippentsünk hát fel szavakat, innen-onnan. Hopp, tuskódad, József Attilától, de hogy is hangzik a verskörnyezetben? Annyi ugrik be, hogy a „*bajusztörő, tuskódad kezét*”. Ó, a bajusz, hogy szerettem mindig is Arany Jánosnál, ahogy a kopasz szájú Szűcs György bátya a férfidisz helyét kenegeti „*kígyóhájjal, medvezsírral, ebkaporral, kutyatejjel*”. Jé, kutyatejet József Attilánál is találunk az *Elégiában* („*Ernyőt nyit a kemény kutyatej / az elhagyott gyárudvaron*”) meg a sokkal korábbi, 18 évesen írt *Kiáltunk Istenhez* című versben („*A mezőkön kutyatej sem érik*”). Ne akadjunk meg ezen: Szabolcsi Miklós órájára gyűjtöttem növényneveket a „József Attila faunája és flórája” című szemináriumi dolgozathoz, majdnem negyven éve, csak ezért tudom). Hohó, Kányádinál is megvan („*kutyatej, páfrány / tör át a járdán*”), de hol is? *Halottak napja Bécsben*, itt és most rossz ómen. Hagyjuk.

végtelenített erotikus fantáziák

Be kell látni: a versek sem segítenek. A figyelmet rövid ideig elterelik. Mert bár tele vannak élettél, mégsem tudnak kiobbantani a steril, mozgást nélkülöző reménytelenségéből.

Barátaim, ne adja Isten, de ha véletlenül mégis ilyen helyzetbe kerülnétek, kezdjétek rögtön azzal, ami nekem leginkább bevált: változatos és végtelenített erotikus fantáziákkal! Ezek és csakis ezek, meg a nekik köszönhető jótékony hormonreakciók tettek minden évszámnál és versnél többet hozzá, hogy elkezdhessek kikapaszkodni a Nyúl üregéből.

Negyedik

Az elképzelt testi örömök mellé azonnal valóságosak is csatlakoznak, amint egy kicsit jobban vagy. Másfélék persze, nem erotikusak, hiszen azok eleve egy álmovilág részei, nincs átjárásuk a valósághoz (sajnos).

Például lehet már annak is örülni, ha elsőre vénát találnak a gumikesztyűs, tuskódad ápolói kezek, vagy sikerül jól rögzíteni a branült, és nem fájdul meg a karod minden mozdulatnál. Ha már ki tudsz totyogni a mosdóba, dolgozat végezni. Ó, az első zuhanyozás, amikor végre nem lavórba csavart szivaccsal tisztálkods. Úgy is megéri, hogy feltehetően a vizesblokkból kapod a kellemetlen Clostridiumot (ínyenceknek: álhártyás vastagbélgyulladás okozó, görcsös hasi fájdalommal és gyakori hasmenéssel járó baktériumfertőzés).

De, barátaim, ez mindössze egy hetecskével hosszabbítja meg a kórházi tartózkodást, mert legyengít ugyan, de már visszavonhatatlanul visszatért beléd az élet. Falod a kórházi kosztot, cimborálhatsz a betegtársakkal, diskurálhatsz az orvosokkal, és csak jönnek, jönnek az új és új csomagok (aggódik a család, még nem tudják, hogy mennyivel jobban vagy)

Hallgatod Lady Gagát, és megérted végre, miért a legnagyobb kortárs művészek egyike. SMS-eket írsz és kapsz, és közben olykor előadsz egy-egy modern Laokoón-performanszt: a fülhallgató vezetéke rácsavarodik a laptoptöltőére, amit cserélgetsz a mobiltöltőével, de csak úgy megy, hogy közben le- meg visszakapcsolod a véroxigén- és pulzusmérő csipeszt a mutatóujjadról, ha annak a drótja nem akadt össze a betegágyat állító kapcsoló, vagy az ugyanazon az oldalon fellógatott, használatra váró oxigénmaszk vezetékével. S még mindig ott tekeregnek, tüdőizom-edzésre várva a másik oldaladon a légzéssegítő gép meg a betápláló oxigénvezeték szürke műanyag csövei.

Rorschach-epigonként

De mindennel együtt ez már wellnessvilágnak számít az előzményekhez képest. Egy Bivaly rá se ránt már arra, hogy az aszfaltfolklórban Döbröginek nevezett testrésze (mind közönségesen: a hastájék a kétoldali úszógumival) a napi két szúrástól lassan egyetlen lángoló és viszkető, lila kontinenssé olvad össze. Felülemelkedik a könyökhajlattól a kézfejig húzódó terület bíborvörösből mélybarnába váltó foltjain – hiszen mindegy is, hogy ezek a próbaszúrásoktól elpattant vénák vagy a rosszul leragasztott branülök miatt terjeszkednek-e. Mert a játék és a teremtés végtelen tere nyílik meg azzal, hogy Rorschach-epigonként formákat, alakokat láthassunk ezekben a vérömlenyekbe.

Kedves Barátaim, akik mindig megbocsátottátok a furcsaságaimat, s néhányan még a fogpiszkálótartók kultúrtörténetébe vezetett expedícióim mögött is megéreztetek az összetett értékvilágok bódító illatát, álljatok meg egy pillanatra, és rögzítsétek: ezekben a pillanatokban a vénaművészet megalkotójának sorait olvassátok, akinek egyetlen főműve van ugyan („*Borommakot, Thaiföld legendás pocakos medvéje hajnali méz vadászatra indul, pedig nincs sok kedve hozzá*”), ám az nem születhetett volna meg az Opus Magnum fényében közepesnek vagy kezdetlegesnek minősíthető, ám mégis értékelhető korai/kísérleti alkotások nélkül.

„*A névtelen, tohonya amőba (talán Ernő) elfelejtette, hogy melyik állását merre növessze*” – igen, a sötétedés-halványulás ritmusában változnak a kontúrok, amelyre egy érzékeny művész nem mulasztja el a szubtilis reflexiót. „*Van Gogh újragondolja a szobát Arles-ban*” – egy meglepően négyszög-szerű folt rombuszossá válik, ha kinyújtod a behajlított bal karod. „*Nemcsak az álmoskönyvek óvnak attól, hogy ha kínai írásjegyet varratsz magadra, se a tetováló, se te ne legyél módosult tudatállapotban*” – a három, egymást keresztező ecsetvonás hangulatát felidéző sávba már akkor sem lehetett értelmet belezárni, amikor a legtisztábban rajzolódott ki.

Állj. Ne azon töprengj, milyen közösségi oldalt indítasz, hogy mindenki beküldhesse saját vénaművészetének legjobbjait. A vérömlenyek felszívódnak, közeledik a hazatérés napja, hagyd abba a nonstop Sudokuzást is. Ne kerülgesd a szembesülést, tedd fel végre a fontos kérdéseket.

Ötödik

Valljátok be, ti is gyakran érzitek filmnézés közben, hogy egy-egy jelenet vagy párbeszéd kizárólag az egymást másoló ötlettelen forgatókönyvírók fejében létezik, a valóságban soha. Ugyanez igaz a közhely-szirupos „érzésekre” is, amelyekről pusztán feltételezzük, széplelkű tollforgatók pátozszba fulladó tanúságtételei alapján, hogy *másokat* törvényszerűen ezek öntik el, amikor adott helyzetekbe sodorja őket az élet. „A halál árnyékában” (kapásból *brrrrr*) „leperreg előtted az életfilm”, „ha szeretteidre gondolsz, az ad kitartást, erőt” (*pffff*). Vagy „rájössz, hogy mennyi teendőd van még a világban” (újra csak *pffff*), esetleg: „megtisztulva kerülsz ki az

önmagaddal való szembesülésből” (hát *broáfi*). Iván Iljics, galambocskám, kérlek, ne röhögtesd. Bivaly vagyok, zalai parasztnak utóda, nem szalonban szivarkázó, eltartott kisujjal pezsgőző, Szerb Antalra kattant kékharisnya. És badarság a bakancslista.

fagyos rémület

Az életbe a tested kapaszkodik, arra van szerkesztve, az neki úgymond az alapjáratú működése. Az elméd máshol jár. Azt egyenesen azért alkotta a vak órásmester, hogy legyen, ami a jövőt fürkészi, szakadatlanul. A múlt is csak azért van szüksége, hogy minél jobban előre jelezhesse a lehetséges jövőket. Hogy felkészülhess. Hogy elkerüld vagy elérd, amit el kell. Ám amikor a Nyúl üregébe zuhansz, akkor nincsen megszerkeszthető jövő. Csak dermedt, alaktalan, kifejlődni se tudó fagyos rémület. Igazodási pontok nélküli néma sodródás. A diszkógömb monoton forgása pedig hol az elveszettség, hol a remény, hol a kétségbeesés neonszínű fénycsíkjaival söpör végig rajtad, még ha te szürkének is érzed mind. Nincs benned harag, nem feleselsz Jóbként a Sorssal, mert nem tudod, hogyan lehetett volna másként, vagy hol és miben hibáztál, hogy idáig jutottál. Nem lelki életet élsz, hanem fázik a lábad, amikor másik épületbe visznek, nagytudású képalkotó masinákhoz dörgölőzni.

Amit valóban érzel, az kétfajta hála. Az egyik utólag önt el és terjed szét benned, de csak röviden és egyszer, amikor megérted és elfogadod, hogy a szerencse fia vagy, ismét valami jó történt veled: hiszen lehetett volna rosszabb is. Mégiscsak kiválasztott és érinthetetlen vagy. Ez aztán szétsugárzik és békévé enyhül, hogy ne is gondold rá többet, majd elfelejtsd. A másik viszont a bizalomból alakul át: a meggyötört, sarokba szorított, ezer sebből vérző egészségügyi rendszer túlterhelt, fáradt, örömtelen szereplőinek a kezébe kerültél. Ők segítettek neked, jövőd formálásának felelőssége néhány hétig teljes egészében rájuk helyeződött. Tedd tehát, amit mondanak. Nyeld le, amit a poharad mellé tesznek. Nyújtsd a karod, ne sziszegj a szúrásoknál. Tiszteld az orvost, az ápolót, a gyógytornászt, de még a takarítót is. Fogadd el, ha hibáznak, legyél türelmes és jámbor. Oly könnyű volna elfelejteni, amit érted tettek, hogy az üregből visszahoztak a felszínre – de nem szabad. Okulj és tanulj! És fülelj, hogy mikor nem érez végre a főorvos a tüdődben krepitációt, amikor hallgatózik és kopogtat. (A

szavak szerelmeseinek: a krepitáció durva karakterű hóropogáshoz, csizma csikorgásához hasonlító hang, más rokonaival együtt: dörzszőrej). Mert ez, a negatív teszttel együtt, már a szabadulásod előszobája.

Kijössz hát végül a kórházból, hogy hetek, majd hónapok múlva elbúcsúzz az egyik, majd a másik szülődtől is, akiket ősztől tavaszig, váratlanul és előzmény nélkül emésztett fel a rák. Nem a gyorsan fakuló kórháztapasztalataidtól, hanem ettől íródik visszavonhatatlanul a sejtjeidbe saját elmúlásod gondolata. S nem keresel se magyarázatot, se értelmet, se vigaszt. Hamvasztást és halotti bizonyítványt intézel, mosogatsz, tankolsz, feltorlódott emaileket válaszolsz meg, és töprengsz, hogy mit tarts meg magadnak, és miről mesélj másoknak.

Drága Barátaim, legyen még annyi közös gólunk, versünk, könyvünk, erotikus kalandunk, gyógyulásunk, felfedezésünk, műalkotásunk, unokánk, örömünk és bánatunk – amennyi adatik. Ne fakuljon el azok emléke sem, akik már nem lehetnek részesei egyre fogyatkozó energiaszinttel teljesíthető közös kalandjainknak. És (ne) kísérjen utunkon minden orvosi kifejezések és magyar nyelvű állandósult szókapcsolatok legbizarrabb darabja, a horoszkópszkepszist is leköröző *száraz szörtyzörej*.

kép | jumpstory.com

Vörös István

A VALÓSÁG KÉPZELEG

2021-06-04 | VERS

Ezentúl ne figyelj oda már semmi másra,
mint ami lényeges valóban,
hogy nem sejtéd mi az, kizárva,
mindenkiben annyi sütnivaló van,
hogy ezt, ha akarja, meglássa.

Csak nem látni sokszor kényelmesebb,
és kényelmetlen a belső parancs,
a mindennapi gond félrevezet,
hozzá jön még az élvezet,

s ha nem zúg füledbe harang,
nem ráz meg baj, nem kap föl gyűlölet,
az egész túl könnyen lecseng.

Öröm vezette önkorlátozásra
szólít a végtelen szabadság, és kivet

a valóság kitalálta világba.

kép | jumpstory.com

Vörös István

ELENGEDNI A BÜNT

2021-06-21 | **VERS**

Már nem hisszük, hogy velünk nem történhet
ilyesmi. A baj új formái tetszenek,
s bár megszakadnak életek,
te tudod, hogy ez is lehet
hiánya a törvénynek.

Törvényhiány, szokáshiány.

Az elhallgatott tényeket
beépíti magába a világ,
s hiába a kapzsiság,

a szerénység, a jó,
valami álmot visszafordító
forog és álmodik velünk,

az álomfejtés bár letűnt,
a kétely köti meg kezünk,

nincs jogunk elengedni még a bűnt.

kép | jumpstory.com

Bíró Béla

FOGALMAK ÉS MANIPULÁCIÓK

2021-06-03 | ESSZÉ

Tallár Ferenc *Jogállam, demokrácia, nemzet. Kísérletek a társadalom egységének megteremtésére* ^[1] című esszéjéhez Kiss Lajos András – kötetében is olvasható – tanulmánnyal kapcsolódott: *Az újraegyesítés dilemmái.* ^[2] De a két nagyszerű írás voltaképpen ürügy, hogy néhány – számomra fontos – kérdést megfogalmazzak. S talán a válaszokhoz vezető utakat is megkíséreljem kitapogatni.

A jogállam, a demokrácia és a nemzet fogalmai a mai politikai diskurzusban zavaróan többértelműek, a fogalmakat manipulatíván összemoszák, a csúsztatások pedig általában nem ártatlanok.

puszta viszonyok

Az individuummal kezdem. Kiss Lajos András idézi Louis Dumont-t, aki szerint „a kultúrák kollektív individuumok”. Így a nyelvi-kulturális közösségekként funkcionáló államok is azok. Magam is így gondolom.

De vajon csak a nemzet kollektív individuum? A család nem az? És a rokonság, a település, a régió és számtalan egyéb közösség – a maga szintjén – nem individualitásként funkcionál? Sőt, az egyes ember mint individuum, maga is szervekből, sejtekből, makromolekulákból, azaz „individuumokból” áll. A „lét nagy láncolata” is minden irányban efféle közösségi individuumokból szerveződik. És nincsen diszkontinuitás. Szoros kölcsönhatások fűzik ezeket egymáshoz. Azaz viszonyok. Persze ezek immateriálisak. Vagyis (látszólag) „csak annyiban” vannak, amennyiben elménk ezt észleli. Ám a szó hagyományos értelmében vett individuumok is puszta viszonyok. „Materiális létezők” gyanánt is. Úgynevezett kölcsönhatások hozzák létre őket. Az atomok elektronokból, protonokból és neutronokból állnak, az elemek közti viszonyok miatt lesznek atomok. A sejtek meg molekulákból, a szervek sejtekből, folytathatnám. A modern kvantumfizika már nemigen hisz még az úgynevezett részecskékben sem. ^[3] A „lét nagy láncolata” eszerint viszonyok viszonyainak „végeérhetetlen” halmaza. Végző fokon információké. A fizikusok többsége számára ez a „megfejtethetetlen” rejtély lényege: hogyan válhat képessé a matematika a „képtelenségre”, hogy a fizikai világot adekvát módon leírja? Annak ellenére is, hogy semmiféle ok-okozati kapcsolat nem mutatható ki köztük.

Benedict Anderson ^[4] elméletével némileg összhangban nem csupán a nemzet, de minden más közösség is „képzelt”, amennyiben – kölcsönviszonyok hálózataként – pusztán azok elméjében létezik, akik magát a hálózatot működtetik. Így aztán fenomenológiailag csupán fogalmakban megragadhatók. Kiss Lajos András idézi Nietzschét, hogy „A pozitivizmussal szemben, mely megáll annál a jelenségnél, hogy ‘csak tények vannak’, azt mondanám: nem, pontosan tények nincsenek, csak interpretációk.” ^[5]

A fizikának vannak úgynevezett dimenzió nélküli állandói. Vegyük a legegyszerűbb példát: egy proton és egy elektron tömegének *arányát*. A szóban forgó tömegeket (egyszerre mindkettőt) mérhetjük kilogrammban, vagy a spanyol „adarme”-től az orosz „zlotnikig”-ig 185 (a Mértékegységlexikonban előforduló) mértékegységben, az arányra – a mérés módszerétől, helyétől és idejétől, a mérést végző személytől és minden más elképzelhető esetlegességtől függetlenül – *minden esetben* ugyanaz az érték, 1836,152673... adódik. Ezzel a számmal – közvetlenül, minden áttétel nélkül – a természet beszél hozzánk, még ha egyelőre nem is értjük, mit mond – a tudatunktól

kétségtelenül független számot értelmezni sem tudhatjuk. Az 1836,152673 az egyik legmisztikusabb rejtély. A Szentháromság ehhez képest kézzel fogható valóság. A számok azonban önmagukban is viszonyok, amiből logikusan következik, hogy a viszonyoknak, bár tudatunk rögzíti azokat, e művelettől függetlenül is létezniük kell, ahogyan a proton és az elektron tömegének aránya is létezik. Vagyis nem pusztán „képzeletbeli”.

Számos matematikus hisz is abban, hogy a matematika autonóm valóságként létezik.

fölötte áll a valóságnak

Szintén kétségtelen, hogy a közösségek is léteznek, bár nagyrészt tudataink kölcsönhatásai hozzák létre azokat. Igaz, a nyelvet, melyet ezek a viszonyok beszélnek,

szintén nemigen értjük. És itt lép be Kiss másik alapvető fogalma: a képzelet. A viszonyok ugyanis számunkra valóban a képzelet termékei. A tapasztalat is képzelt valóság, amennyiben a közvetlenül érzékelhetetlen viszonyok képzeletbeli „realizálásán” alapul. Egy Jókai-anekdota jut erről az eszembe. Jókai *Az aranyemberben* lenyűgözően írja le a – Vaskapu gyanánt emlegetett – Duna-szorost. Jóval a regény megírása után valóban ellátogat a Vaskapuhoz, s mikor megkérdezték, hogyan írná le most, mikor már látta is, azt válaszolja, ma már nem lenne rá képes, mert látta. A képzelet mindig fölötte áll a valóságnak, mert a „valóság” voltaképpeni lényege: az alkotó viszonyrendszer ösztönös átlátása nyilatkozik meg benne.

Ezért a középkori „lét szakrális láncolatának” megszűnésével sem lett volna föltétlen szükséges, hogy a különböző szintű közösségi individualitások egységét, azt a bizonyos összetartozásérzést megalapozzuk. Maguk az elemek közti kölcsönhatások (a létezését megalapozó viszonyrendszerek) felismerése, a képzelet rögzíthette volna a tényleges valóságot. Ha magát a viszonyrendszert engedték volna a maga természetes spontaneitásában érvényesülni.

Logikus, hogy ennek evidenciája a felvilágosodást követően megingott. A felvilágosodás szabadság-ideológiája csak az egyes embert, az individuumot ismerte, és jobbára ma is csak azt tartja létezőnek. A létezés a jogalanyi státust jelentette. A közösségi jogok, a közösségi individuumok létének feltételezése fel sem merülhetett. Egyetlen kivétel: a nemzet. Az állampolgári közösséget az alkotmány révén maga az állam tételezte *létezőnek*. A folyamatot Tallár és Kiss egybehangzóan és hitelesen írja le. De mindkettőjüknél marad hiányérzetem. Az egymással szorosan összefüggő nemzet, demokrácia, jogállam kapcsán ugyanis az állampolgári közösség és a nyelvi-kulturális közösség fogalmait világosan meg kellene különböztetni. Mert a kettő csak látszatra azonos. Az államok elsöprő többségének – még a nyelvi-kulturális eredetét tekintve legheterogénebb Amerikai Egyesült Államoknak is – egyetlen hivatalos nyelve és – a legutóbbi időig – egyetlen hivatalos kultúrája van. Az Amerikai Egyesült Államok – legalábbis hivatalosan – „egységes” nyelvi-kulturális közösség. Amikor 2006 tavaszán néhány kaliforniai nagyvárosban az illegális bevándorlók tüntetéseiken az amerikai nemzeti himnuszt saját nyelvükön, azaz spanyolul énekelték, Bush elnök ezt illegálisnak minősítette. Az amerikai „nemzeti himnusz” csakis angolul énekelhető.

[6] Az angol többség tehát – az európai államok zömének többségeihez hasonlóan – a nemzet fogalmát saját szempontjai szerint határozhatja meg. Fenntarthatja magának a jogot, hogy nyelvi alapon kirekessze a nemzetből nemcsak a bevándorlókat, de akár az őslakos kisebbségeket is. Az állam voltaképpen nem képzeletbeli közösség, hanem a képzelet *erőszakos megcsonkítása*.

csak megtűrik őket

Annak ellenére is, hogy az állampolgári és nyelvi-kulturális közösség azonosságának mítosza egyre kevésbé tartható fenn. A valóságban ez az azonosság a szó legrosszabb értelmében vett „képzeltetés”. Elég, ha csak az önmagukat többnemzetiségűnek elismerő államokra (pl. Svájcra) utalok, vagy azokra az államszerűségekre, amelyek elismerni sem hajlandók nyelvi-kulturális kisebbségeik létét (Franciaország, Görögország stb.), esetleg csak megtűrik őket (Románia, Szlovákia stb.). Vagy a többnyelvű és -kultúrájú államszövetségekre, mint amilyenek az Európai Unió és persze az Egyesült Nemzetek Szervezete. Az állam és a nyelvi-kulturális közösség fogalmai még Európa nyelvileg-kulturálisan leghomogénebb államaiban sem lehetnek azonosak. A viszonylag homogén magyar nyelvi-kulturális közösség is meglehetősen különböző – nyelvileg, történetileg, társadalmilag, generációsan, területileg – közösségi individuumokból szerveződik.

Akkor nemzetén mégiscsak lehetséges – szinte már tetszés szerint – nyelvi-kulturális közösséget és államot (azaz állampolgári közösséget) is érteni?

A nemzet, a nation eredetileg származási közösséget, a 19. században már csak mitizált – mint a „franciák” esetében –, talán soha nem létezett törzset jelentett. A „közösségi tudat” egocentrikus „képzeltetés”. S a francia felvilágosodás első, lényegében máig tovább élő manipulációja volt, hogy a nyelvi-kulturális közösségként fölfogható származási közösséget, az évszázadok, sőt évezredek óta már csak „képzeltetés” gyanánt létező nemzetséget a többnemzetiségű és nagyrészt eltérő származású állammal mint állampolgári közösséggel azonosította. Az azonosítás alapozta meg az államot alkotó nyelvi-kulturális közösségek szétverésének és

egyetlen nyelvi-kulturális „közösségbe” olvasztásának „világtörténelmi” teljesítményét. Ezzel vette kezdetét a nyelvi manipulációk sorozata, amely a modern társadalom- és jogtudományt is feloldhatatlan ellentmondások labirintusába kényszeríthette.

Hogy miképpen vált az eltérő nyelvű és származású népcsoportokból álló francia társadalomból egynyelvű és egykultúrájú állampolgári közösség, azt Eugen Weber könyvéből [7] is megtudhatjuk.

De itt ismét előbukkant két fogalom, amelyet definiálnom kellene. A nép és a társadalom. A kettő megint csak nem azonos. A népet mint szuverént a modern társadalomtudomány az állampolgári közösség, vagyis az állam „szubjektumaként” emlegeti. Spanyolország például spanyolokból, katalánokból, baszkokból meg egész sereg más nyelvi-kulturális közösségből álló lakosságát a spanyol alkotmány spanyol népként emlegeti. A népet az állampolgári közösséggel azonosítja. A katalánok azonban a maguk rendjén szintén katalán népnek tekintik magukat. Ezen a jogon szeretnének kiválni Spanyolországból. Bár nyelvi-kulturális vonatkozásban Katalónia sem homogén, közel fele ma már spanyol vagy spanyol érzelmű. A „népek” így a szó

szoros értelmében kizárják egymást. És mindig a többség javára. Nem csoda, hogy a modern kor háborúi lényegében nacionalista népiertások. A nemzetközi jogban (beszédes német nevén Völkerrecht, azaz népjog) a nép azonos az állampolgári közösség szinonimájaként is emlegetett társadalommal. De hogy a kettő mégsem azonos, azt a „civil társadalom” szókapcsolat is jelzi. „A társadalom az emberi együttélés viszonyainak meghatározott összessége.” A marxizmus a „meghatározott” terminuson a termelési viszonyokat, a modern jogállam a jogrendszert, a szakrális állam a vallást, a nemzeti állam (mely ismét nem föltétlenül azonos a nemzetállammal) nyelvi-kulturális identitást értett és ért. A társadalom egyébként – elvont jelentésében (society, community) – „államilag szervezett közösség” is lehet. A definíció nem zárja ki a nyelvi-kulturális többszínűséget.

egy teljes kulturális közösséget

Ezért jó lenne tisztázni mikor, hol és melyik jelentésükben használjuk a kifejezéseket. Az ujjurelles kínai terror szankcionálására (ami a Nyugat és Kína közti feszültségek

kiéleződésével párhuzamosan „valósággá” vált) a nemzetközi jog nem rendelkezik (Kína jogilag is megalapozott szankcionálására alkalmas) nemzetközi jogi terminusokkal. Adrian Zenz kénytelen leszögezni, hogy a népiertás fogalma jogilag egy közösség tagjainak vagy nagy részének fizikai megsemmisítését jelenti. A kínaiak eljárásaira vonatkoztatva a genocídium – lévén amúgy is homályos fogalom, hiszen soha nem lehet kizárólagos – nehezen indokolható. (A zsidók, cigányok, örmények a megsemmisítésükre irányuló eltökélt szándékok ellenére is tovább léteznek.) A kínaiak ráadásul nem testileg akarják megsemmisíteni az ujjurokat, csupán „tisztesseges” han-kínaiakká próbálják átnevelni őket. Nem emberi testeket, hanem egy teljes kulturális közösséget akarnak megsemmisíteni. A genocídium fogalma annak ellenére is problematikus, hogy a jelenlegi jogállapotban, amint azt az interjú címe is jelzi, tényleg „A genocídium az egyetlen szó, amely az ujjurok számára kifejezi, amit el kell viselniük.” [8]

A genocídium vádja azonban nem súlyosbítja, sőt bizonyos értelemben még enyhíti is a tényt. Zenz szerint ugyanis az a folyamat, melyre ő az etnocídium kifejezést tartaná megfelelőnek, a genocídiumnál is súlyosabb emberiségellenes vétek. A genocídium áldozatának szenvedése a halállal véget ér, az etnocídium áldozatainak azonban egy életen át kell elviselniük a lélekgyilkosságot. Zenz egyébként kételkedik, hogy az általa javasolt megnevezés a nemzetközi jogban meghonosítható-e. Mert az eljárás – bár kevésbé brutális, sőt, gyakran tüntetően emberségesnek aposztrofált eszközökkel – bevett gyakorlat a nyugati államokban (lásd őshonos kisebbségek, bevándorlók stb.).

Amikor olyan szókapcsolatokkal találkozom, mint a „törzsi nacionalizmus”, képtelen vagyok eldönteni, hogy – ott és akkor – Kreón „állampolgári nacionalizmus”-ára vagy Antigoné „törzsi nacionalizmus”-ára voksoljak-e. Antigoné Polüneikész végtisztességhez való jogát, a „törzsi társadalom” szokásrendjének alapját védelmezi. Ráadásul „nacionalizmusból” manapság is kétféle van: nyelvi-kulturális és nemzetállami. (A napóleoni háborúkat vagy az első világháborút nem a – még tisztán francia nyelvű – Île-de-France vívja, hanem a nyelvileg-kulturálisan még nagyrészt

többnemzetiségű francia állam.) Aminek az *Antigoné*ban még van értelme, a 18–19. század Franciaországában (majd világszerte) semmi sincs. A modern nacionalizmus minden lehet, csak törzsi nem, még a szó átvitt értelmében sem.

nyelvi manipuláció

Ez a fogalom ugyanolyan nyelvi manipuláció, mint a nyelvi-kulturális közösségek etnikumokká nyilvánítása. A terminusban ugyanis a kisebbségben élő nyelvi-kulturális közösségek vagy kisebb államok iránti megvetés bujkál. Így vagyok én is etnikum. Ha nép vagy nemzet lennék, könnyen nacionalistává, esetleg rasszistává válhatok. Hogy ez ne következzen be, vagy a románságba kellene beolvadnom, vagy Magyarországra áttelepednem, akkor etnikum helyett állampolgárrá (is) válhatnék.

Mellesleg ránk, emberekre vonatkoztatva nincs értelme a faj (rassz) fogalmának. Az emberi rasszok ugyanúgy alfajok, mint a kutyák vagy a macskák megszámlálhatatlan változata. A különböző rasszok nem hozhatnak létre utódokat, az emberek viszont legyenek fehérek, feketék, sárgák vagy vörösek, akadálytalanul keveredhetnek. Akárcsak a különböző „fajta” macskák vagy kutyák.

A „lét nagy láncolatának” társadalmi folytonosságát önkényesen felszámoló nemzeti állam, mely önmagát egynyelvűnek és „egynemzetiségűnek” tekinti, hübrisz. Az ötlet a máig érvényesített francia típusú nemzetfelfogásból ered. A nyaktiló emlékének hathatós támogatásával. A forradalom a föderatív gondolat jegyében indul. A gondolatot a girondista vezetők lefejezése és a jakobinus központosítás egyetemessé tétele tüntette el a közéletből. A többnyelvű és -kultúrájú Svájc azonban paradox módon (főleg hatalomtechnikai okokból) Napóleonnak köszönheti kantonális rendszerének megszilárdulását.

Kétségtelen, hogy minden nép és társadalom jobbára idegen népek meghódítása és asszimilálása révén jött létre. A magyar is. Mégis rejtély, hogy ha a görögöknek sikerült a vérbosszú intézményét független jogintézmények kialakításával felszámolni, s a másik ember tulajdonának elsajátítását, vagy az illető meggyilkolását – büntetendő cselekedetként – szankcionálni, miért nem lehetett ugyanezt, a másik nyelvi-kulturális közösség területének, népességének és egyéb javainak elrablását (az etnocídiumot) kiiktatni a társadalmi létből?

Tökéletesen egyetértek Tallár Ferencsel, hogy „a kapitalizmusra nem építhető olyan társadalom, mely fölé egy értelmes egész ege borul”. És éppen azért nem, mert a kapitalizmus tettelesen is a másik ember és a másik állam javainak elsajátítását legalizálja.

Hogy a profitmaximalizáció mechanizmusaira épülő kapitalista gazdaság a földi ökoszisztéma természetadta keretei közt nem tartható fenn, ma már nyilvánvaló. Jó lenne azon is töprengeni, hogyan lehet visszatérni a „lét nagy láncolatának”

természetes – a hierarchiák kölcsönösségére alapozott – rendjéhez.

Persze a hierarchiák kölcsönössége is paradox szókapcsolat: a kiegyensúlyozott rend, sőt mindenféle rend csak hierarchikus lehet, de csak akkor maradhat meg rend gyanánt, ha a hierarchia nem egyirányú. Ha az egymás fölé, illetve alá rendelt szintek – a szubszidiaritás elvével összhangban – kölcsönösen függenek egymástól.

indulatoktól függetlenített

1989 táján, amikor mindannyian az úgynevezett rendszerváltások lázában égtünk, az egyik leggyakoribb idea, amely a politikai diskurzusban előfordult, éppen

az ún. kisebbségi demokráciák szubszidiaritásként emlegetett alapelve volt. A terminus a demokratikus politikai rendszer meghatározó elvét rögzíti: a társadalmi problémákat azokon a szinteken kell és lehet megoldani, ahol azok létrejönnek. Az elv szorosan kötődik a demokratikus politikai rendszerek másik meghatározó követelményéhez, a kompromisszumkényszerhez, a különböző álláspontok kölcsönösen elfogulatlan (nem érzelemmentes – mert az soha nem lehetséges –, hanem az indulatoktól függetlenített) megvitatásához, és azoknak a mindenki számára elfogadható engedményeknek a felkutatásához, amelyek a hosszabb távú megoldásokat lehetővé teszik.

A fogalomnak akkortájt – a szélsőségesen centralizált diktatúrákból jövet – különös jelentőséget kellett tulajdonítanunk. Az elv nekünk, kisebbségieknek még többet ígért, mint a többségnek, hiszen azt jelentette, hogy saját ügyeinkről saját közvetlen életvilágunkban dönthetünk. Külső beleszólás nélkül vagy a velünk együtt élő, legtöbbször kisebbségi „többségekkel” értelmes egyetértésben.

Ezek a célkitűzések részben megvalósultak, létrejöttek a központi hatalomtól némileg független helyhatóságok, melyekbe magunk választhattuk vezetőinket, vagy legalábbis befolyásolhattuk a helyhatóságok döntéshozó szerveinek megválasztását és működését.

Sajnos, az elvet az Európai Unió is csak részben alkalmazta, az egyes államokon belüli régiók viszonylatában már nem. Hogy egy adott területen milyen hivatalos nyelvek beszélhetők, milyen kulturális szimbólumok használata jogosult vagy jogosulatlan, hogy az országos többséghez tartozó helyi kisebbségek helyi dominanciára vonatkozó igényei milyen mértékben korlátozhatók, az már az egyes államok hatáskörében maradt. Így számos alapvető kérdésben nem sok változott. A szubszidiaritás terminus fokozatosan eltűnt a politikai diskurzusból, vagy egyenesen az úgynevezett szeparatista törekvések szinonimájává vált. Ráadásul az utóbbi korántsem a kisebbségi közösségek államon belüli önrendelkezésének formáját, hanem az államból kiválás – alkotmányaink által szigorúan szankcionált – törekvését „jelentette”.

Az utóbbi évtizedben a fogalom az Európai Unióban is egyre kevésbé érvényesült. Az egyes államok által delegált bürokraták, a biztosok alkotta Európai Bizottság, azaz az európai „kormányzat” nemcsak az Európai Tanácstól, az állam és kormányfők képviselte legfőbb döntéshozó szervtől, de gyakran a közvetlenül (tehát demokratikusan választott) Parlamenttől is függetleníttette magát. Egyre több

kompetenciát sajátított ki. A célt az Unió vezető államai – főként Franciaország – világosan meg is jelölték: az európai „népek” közti „szolidaritásra” alapozott Európai Egyesült Államok megvalósítása. Vagyis a francia állam centralizált modelljének kiterjesztése az Unió teljes politikai rendszerére.

A tervet Németország kétségek közt fogadta. Politikai szempontból számára is imponálónak tűnt, hiszen így akaratát akadálytalanul érvényesíthette volna, csak hogy a kivitelezés gazdasági terheit gyakorlatilag neki kell vállalni. Németországot végül a bevándorláspolitika kudarcai kényszerítették arra, hogy – ha komoly gazdasági fenntartásokkal is – Franciaország oldalára álljon. Úgy tűnt, csak a központosítás teremthet lehetőséget, hogy az illegális bevándorlás virtuális haszonélvezői a terheket „méltányosan” szétterítsék minden tagállamra.

durva megnyirbálás

Az Európai Egyesült Államok ötletéhez azonban a balliberális többségnek meg kellett volna nyernie a kisebb keleti államok egyetértését, s erre egyetlen megoldás kínálkozott: a klasszikus oszd meg és

uralkodj. A nemzetállami nacionalizmus legitimálása. A szuverenitásról, a szubszidiaritás államok közti változatáról lemondva az egyes államok a korábbinál is szabadabb kezet kaptak, hogy a belső szubszidiaritást felszámolják. Ami főként a nyelvi-kulturális kisebbségek jogainak durva megnyirbálását, a hivatalosként aposztrofált államnyelv erőltetett terjesztését, a kisebbségi nyelvhasználat szívós visszaszorítását jelentette. S mivel ebben a kérdésben az európai államok többsége érdekelt, gyakorlatilag mindenki beadta a derekát.

Az Európai Egyesült Államok olyan különös államszövetségnek ígérkezik, melyben a tagállamok – a nyelvi-kulturális identitáson kívül – szuverenitásuk minden lényeges elemét feladják. Félek, hogy a nyelvi-kulturális szuverenitás, mai szóval a nemzetállami önérzet nem erősíti az Unió kohézióját, hanem felmorzsolja azt. A „lét nagy láncolatának” európai álma szétfoslóban van. A valóban elfogadható megoldás pedig nem a szubszidiaritás államok közti változatának, a szuverenitásnak a felszámolása, hanem az államokon belüli szubszidiaritás (a helyi önrendelkezés, a belső szuverenitás) kiterjesztése lenne. Ez utóbbit egykor autonómiának is nevezték.

Amennyiben az autonóm ember és közösség az általa meghozott törvényeknek engedelmeskedik. Az államok közt és az államokon belül egyaránt. Az Európai Unió nyelvi-kulturális sokszínűségét csakis így lehetne összeegyeztetni az egyes államokon belüli, s a bevándorlással tovább bővülő nyelvi-kulturális sokszínűséggel.

Kár, hogy a fogalmak tisztázása helyett a fogalmakkal való manipulációk váltak alapszabállyá. A „politikailag korrekt beszédmód” a nyelvi manipuláció technikáit viheti veszedelmes tökélyre.

1. Tallár Ferenc: <https://ligetmuhely/jogallam-demokracia-nemzet/> 48. oldal ↑
2. In: Kiss Lajos András: **A képzelőerő hatalma**, Liget Műhely Alapítvány, Budapest, 2021. ↑
3. Lásd Sabine Hossenfelder: *Lost in Math: How Beauty Leads Physics Astray*, Kindle Paperwhite, 2018. ↑
4. Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. ↑
5. Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása*, Cartaphilus Kiadó, Budapest, 2002, 218. o. ↑

6. Lásd: Judith Butler – Gayatri Chakravorty Spivak: *Who sings The Nation-State? Language, Politics, Belonging*, Seagull Books, Oxford/New York/Calcutta, 2007, 41–43 o. ↑
7. Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France, 1870–1914*, Stanford University Press, 1976. ↑
8. Lásd: *Genozid ist das einzige Wort, das für Uiguren richtig ausdrückt, was sie als Volk durchmachen* – Patrich Zoll interjúja a *Neue Zürher Zeitung* 2021 március 18-i számában. ↑
kép | jumpstory.com

Handi Péter

RETRÓ VONAT

2021-06-25 | VERS

A (f)elhasznált arany szavak;
a karkötő, a karperec,
az óralánc, az óralap,
a rubinköves szerkezet,
az ezüstfejű sétabot,
a muff és keménykalap,
a fülvédő és monokli
és csipke mindenekfelett,
és gyújtószerszám, tűzköves,
és ezüst cigarettatárca,

s a hozzávaló mozdulat:
rágyújtsz a szimfóniára,
és kalocsni és kezelő,
s a kávéház kékes füstje,
a macskakő, a koptató,
a párbajozó kézre lő,
a cirkusz, a bűvész trükkje,
keménygallér és hajkenőcs,
klakk és gumirádli,
aki a konflisból kiszáll,
nem lehet ám akárki,
s a méla lámpagyújtó
kampós botjával a járdán,
s a feszes bajuszkötő
a férj fizimiskáján,
asztalok között a főúr,
bőrtáskája csattan,
borostyán-oszlop kanyarog
freskók felé csavartan,
– rohan a retró-vonat,
sohasem áll meg,
kattintás az emlékezet;
számítógépbe helyezem,
hogyan megmaradjon neked.

kép | pxhere.com

Csongor Andrea

DAL KÉT SZUSZRA

2021-06-10 | **VERS**

Belégzés, és:

– az én mesekönyvemben is
egy szuszra fújta el

a szegény kismalac házát egy gonosz farkas,
és egy szuszra fújtam el én is
a születésnap tortámon minden gyertyát,
bár számuk évről évre nőtt,
és a préselés ereje fokozódott,
elfújtam egy szuszra a dalokat,
a pitypang összes ejtőernyőjét,
aztán a tüzet okádó sárkány lángját is,
abban azért elég nagy volt a szusz,
amit azután én tartottam benne,
később viszont már nem bírtam szusszal,
kiszorult belőlem, no.
Új levegő, és:

vajon Hetedhétországra szóló, és
Óperenciás-e akkor is,
ha csak két szuszra fújom el a versem?
Ha itt a vége, futhatok majd vele(d)?
Kilégzés.

kép | jumpstory.com

Nacsinák Gergely András

BODZADILEMMA

2021-06-26 | ESSZÉ

Ember, akarom mondani tollforgató legyen a talpán, aki a Mester után még merészel megnyilatkozni bármiféle szüret ügyében. A jól belakott idillnek azt az összetéveszthetetlen hangját úgyis képtelenség felülmúlni. Kész szerencse, hogy az almaszedésről szóló esszéje tudtommal nem került elő, és hogy a *Fügefahimnusz* a világháborúban odaveszett. Így mindössze a *Silentium*, a *Magyar Hyperion*, a

Cseresznyét szedni, meg a júniusi eperevés művészetét taglaló írások aranykoridézése nyomasztja az embert, ha fontolóra veszi, hogy megírna egy bodzavirágszedést.

Milyen szavakhoz lehet még folyamodni majdnem száz évvel a *Babérligetkönyv* után, hogy a bodzavirágszüret ne legyen hamvasbélás? Vagy direkt, és akkora ívben kerüljük meg az árnyát, hogy az már feltűnő, vagy a derű szirénhangjainak behódolva a Mester nyomában kullogunk, vagy pedig egyáltalában nem veszünk tudomást az egésztől, és akkor lesz, amilyen lesz. Jó eséllyel hamvasbélás. Mintha az öreg szerzői jogot jegyeztetett volna be az idillre valami égi fórumon.

az idilli hang

Az idilli hanggal ugyanis a legkevésbé az a baj, hogy utánozhatatlan: éppen hogy eléggé könnyen utánozható. Az idill stilisztikai szempontból nem megoldhatatlan feladat, két lépést tartani jobbra a giccstől, másik kettőt az okoskodástól balkéz felől, aztán csak tovább egyenesen, jószerével el se lehet véteni. Már ha történetesen ezt a célt tűztük magunk elé, és nem valami korszerűbbet. Az idill hangja, vagy legalábbis hangfekvése a görögöktől nagyjából egyforma, a romantikusok sem tudtak sokat babrálni rajta, de nekem úgy tűnik, hogy nemcsak érától, de még égtájtól és égőtől függetlenül is nagyjából ugyanabban a tónusban szól, lásd a kínai költészetet. Lehet ezt nagyvonalúan, sőt *grandezzával* művelni, mint Lawrence Durrell, vagy mifelénk Weöres Sándor, lehet ártatlanul és mesterien, mint Radnóti, de lehet szemérmesen is, sűrűn idézőjelezve, mint Szerb Antal, aki annyira tart tőle, hogy csak néha meri leírni itáliai útinaplójába, mint egy szégyenlős diák, hogy *szerenitás*. A tény attól még tény marad: Európában hozzászoktunk a feltételezéshez, hogy a pokol érdekesen tarka, még ha színeit a kínok szivárványa festi is, a mennyország ellenben egyszínű: elméletileg fehér, esetleg színtelen.

Idillt írni tehát cseppet sem szimpla feladat, pontosan azért, amiért egy szélfúttá tengert könnyebb megírni, mint egy tükörsimát, amiért ördögien leleményesnek kell lenni, hogy az ember papírra merjen vetni egy hosszú és rekkenő nyári délutánt. Az időt és a lelket egyaránt a törésvonalai segítenek kiismerni, mert azok által rajzolódik ki a történet. Ahol viszont hiányoznak a törések és hasadások, ott történet sem feltételezhető, nincs mibe kapaszkodjanak a szavak, lecsúszik róluk minden megfogalmazás, és úgy viselkedik a választott téma, mint egy sima és gömbölyű kavics. Szavak sokasága válik egyszeriben fölöslegessé. Az írói eszköztár háromnegyed részét lelkifurdalás nélkül ki lehet dobni. A stílus meg kimondottan útban van.

aranykori pillanat

Nem csoda, ha még az elíziumi kültelkekre is csak aránylag kevesen merészkednek, nemhogy táborot verjenek ott, mint valami hölderlini expedíció.

Berendezkedni rajta végképpen nem szokás. Lehet mentségekkel előhozakodni, olyanokkal, teszem azt, hogy a huszadik század rémálma után úgyszólván ízléstelen idillel próbálkozni. Itt alighanem az az előfeltevés húzódik meg, hogy miután ez a század a gondolkodó embert minden elképzelhető illúziójától megfosztotta, többé nincsen és nem lehet helye aranykori nosztalgiának, ami szintén egyike az illúzióknak, amelyek eszméket fialnak, az eszmék szédítő ütemben ideológiákká zülленek, s ezek hatalomra jutva okvetlen vérfürdőben kulminálnak. És ebben nagyjából igazuk is van, leszámítva, hogy az idill, még ha illúzió is, egészen alkalmatlan, hogy belőle eszméket desztilláljanak. Még az is mindegy, hogy az idill miféle álarcot ölt: görögöt, kínait vagy polinézt, mert az idill még csak nem is kultúra, és kultúrát is képtelenség gyártani belőle. Ritka és ideális konstellációk mellett tükröződhet valami ebből is a kultúra egy-egy félreesőbb szegletében, de hogy maga az elíziumi nosztalgia akarjon uralomra törni, az teljes képtelenség. Az aranykori pillanat mindig csak pillanat – bármennyi ideig tartson is –, s mert ha igazán az, aminek mondja magát, nem akar sehová se menni, haladni, törni meg pláne nem, nincs szándékában meggyőzni senkit, mert elég magamagának, és nincs hová mennie, hiszen lényege épp a megérkezés.

Aki meg akarja írni ezt a megérkezést – vagy festeni vagy meghangszerelni, édesmindegy –, annak tudnia kell már jó előre, hogy a szavakat – festéket, hangjegyeket – elsősorban nem szabad úgy és arra használnia, mint egyébként. Sem ügyesen, sem leleményesen, és leginkább semmi olyan szándékkal, hogy maradéktalanul megfogalmazzon valamit, különösen nem olyasmit, amit ő gondol. Legjobb a kevésnél is kevesebb szóval, színnel, hanggal próbálkozni. Ez a látszat-eszköztelenség – mert a szerszámok gondos válogatásán és megfontolt elhagyásán alapul – csak a szokottnál is nagyobb odafigyeléssel valósítható meg, máskülönben csak látszólagos lesz. Máskülönben a könnyűség sosem adja át helyét a könnyedségnek, és a hang meg sem közelítheti az intim személytelenséget. Borzasztó kötélánc ez, aki próbálta, tudja, és eleve kudarcra ítélt, hacsak nincs már előtte alapként az, ami egyúttal az elérendő cél is: megérkezés, a pillanatba.

Ez a pillanat legutóbb a bodzavirágszedés alkalmával jelentkezett.

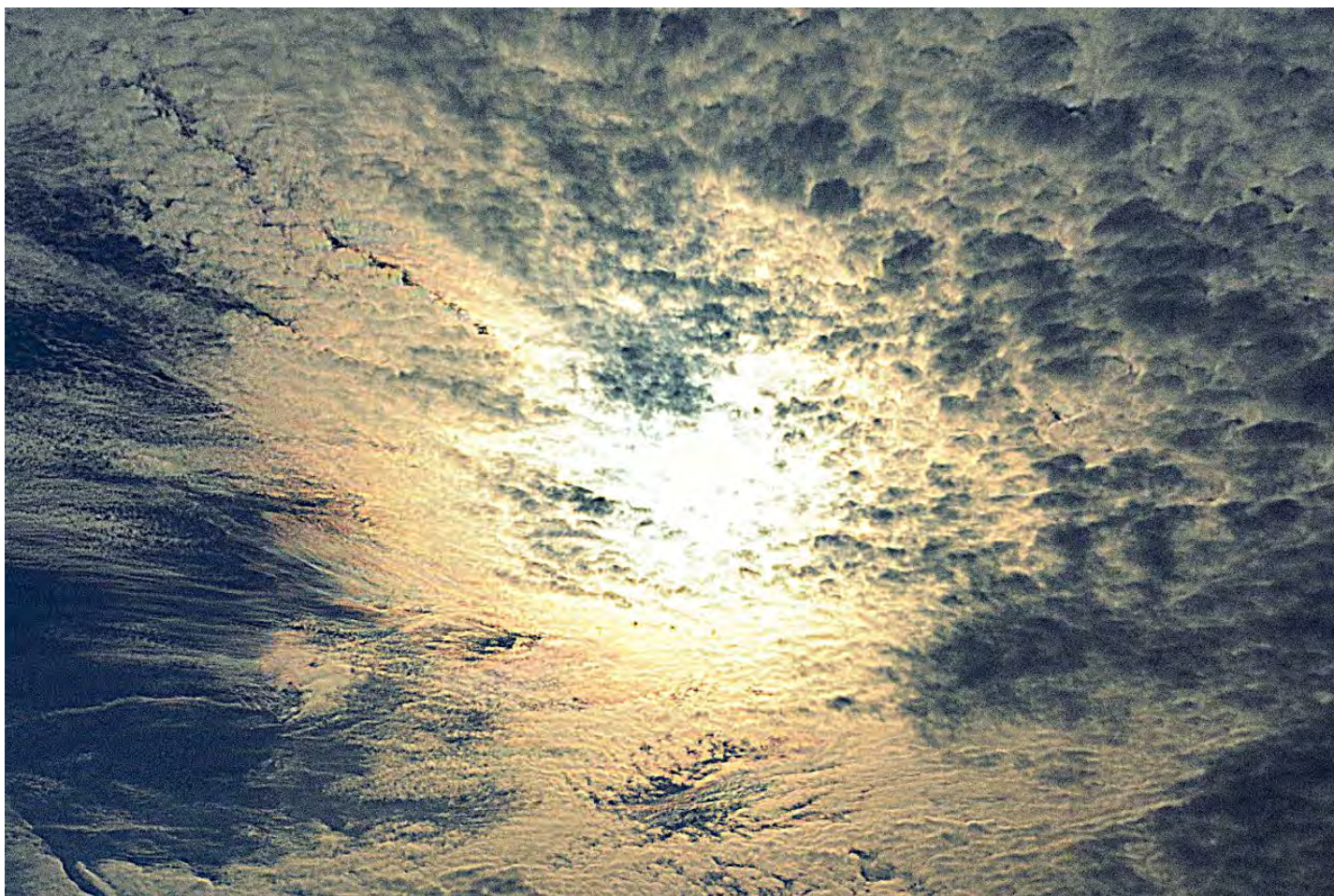
De nem vagyok már sem elég bátor, sem elég botor ahhoz, hogy megírjam a bodzaszedést. A júniusi délelőtti súlytalan égboltját, a patakparti ligetben a sás, az akác, a füvek boros illatát, a csalitosban kitartóan éneklő csalogányt – mindezt már csak elsorolni is kész írói öngyilkosság. Most nincs kedvem abban sem gyakorolni magam, hogy átugorjam a Mester árnyékát – megelégszem a bodzafa tömött árnyékával, a lebegő nappal, és felőlem rárogyhat a firmamentum minden idillhajhászra és aranykorbűvölőre, és minden elíziumi könyvet felehetnek a molyok: ha mindebből nem lesz más, csak bodzaszörp, úgy is jó.

kép | jumpstory.com

Lendvai Zalán

NEM ILLIK KIMONDANOD

2021-06-29 | **VERS**

Megállsz a koszos kirakat előtt,
pupillád a bent zúgó képernyőre szűkül.
Csak bámulod foggpszkálva a száraz tényt:
befőttesüvegbe zártak.

Az idő mélyhűtőbe
került, és vesztegzár alá a maradék
emberi indulat.

Nem illik kimondanod, de
a képsorokat nézve rémesen
unatkozol.

Úgy tekintesz hónapokra, évekre
mintha kívül lennének a történelmen,
s nem is várod el, hogy legalább
annak tűnjenek.

Repülők helyett csíkot nem hagyó
helikopterek szállnak fent,
az utasok lógó bőrű államférfiak,
ám ez neked semmi.

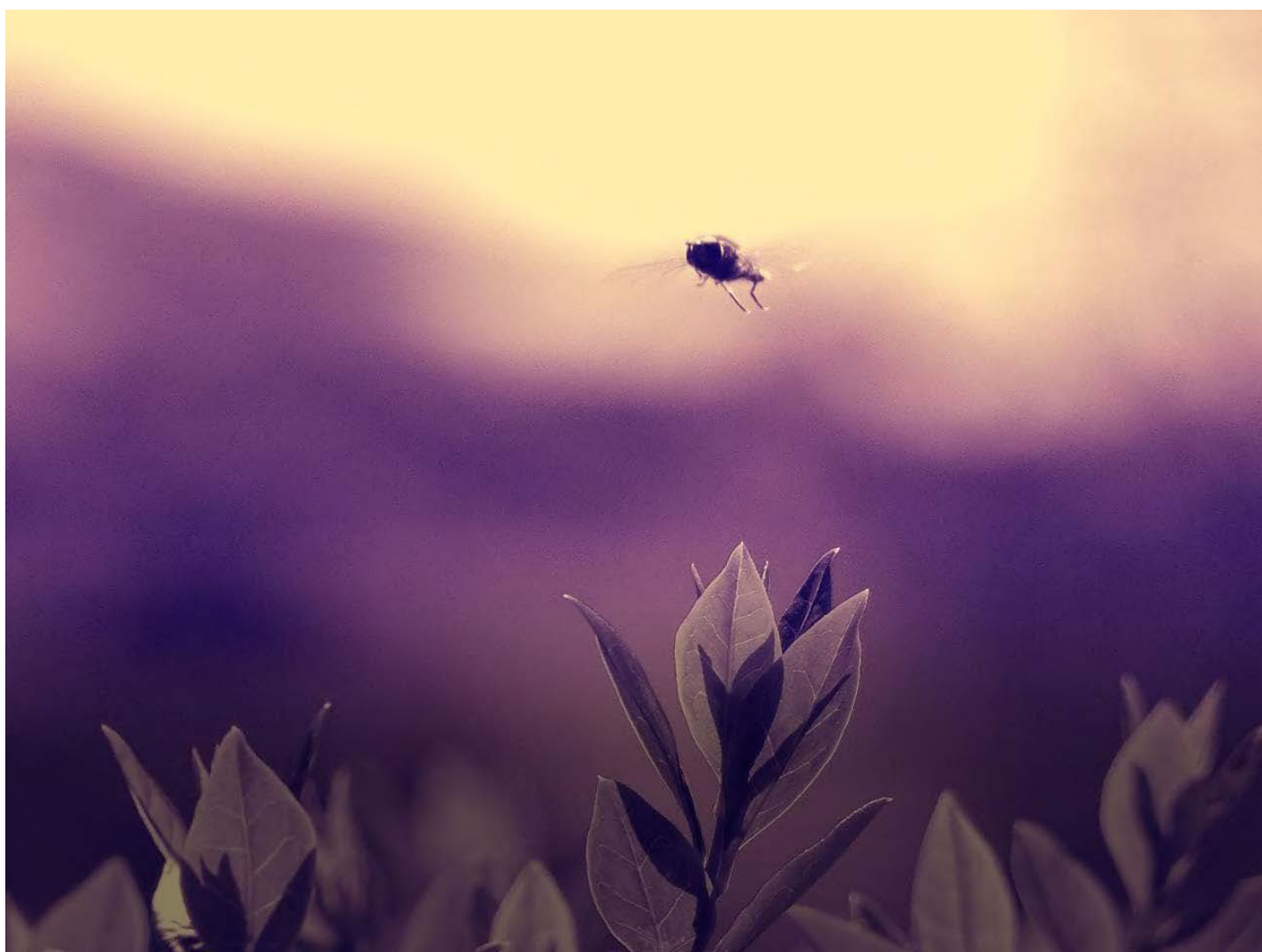
Hitted, hogy időn kívül kerültél,
de a tér szűkül.

kép | jumpstory.com

Taizs Gergő

EGY HELYBEN SODRÓDNI

2021-06-22 | **VERS**

Délután a szélirányt,
a gyenge légmozgást figyeled. Még húsz perc, így
saccolod, és a kósza kumulusz elfedi a Napot. A kerti

széken számolgotod, ez annyi, mint lassított légzéssel
kilencven mellkasemelkedés. Kinyújtod a karod,
tenyereddel takarod a látómeződön nyíló felhőt,
csak néhol türemkednek ki szürke szirmai. Habár
a napkorong háromszor elfér tenyeredben, nem tudod,
mihez kezdj vele. Elfordulsz, hátha.

Egykedvűen

nézed, hogyan tépi cafatokra a kertben felejtett
kartondobozt. Kölyök még. A fejét rázza, marcangol.
Van benne valami eredeti, fölszabadító, fékevesztett
lázas. Közben Jim Morrison a teraszon üvölti, hogy
törd át a felszínt, nézz szét a másik oldalán. Mint egy filmes
klipbetét. Fénybe burkolt bábjaikból papírpillangók kelnek
ki, lebegnek szerteszét. Aztán a fenevad hallgatás,
mielőtt rád roncsolódik az esthomály.

Akkor semmi sem

számít igazán. Hat fokkal a horizont alatt kezdődhet
talán. Körülötted minden kék lesz. Prelúd egy nagyobb mű
elő, de most még a műanyag szék, a papír rostjai
és a szomját oltó eb. A másik oldalon a testek kölcsönhatása,
mágneses mezők, vonzás, taszítás. Egyszerre látni majd
mindezt, így képzeled. A pánik hagyománya, hogy te végig
egy helyben, és csak a világ, a felhők, az égitestek.
Áttekinthetetlenül sodródik minden.

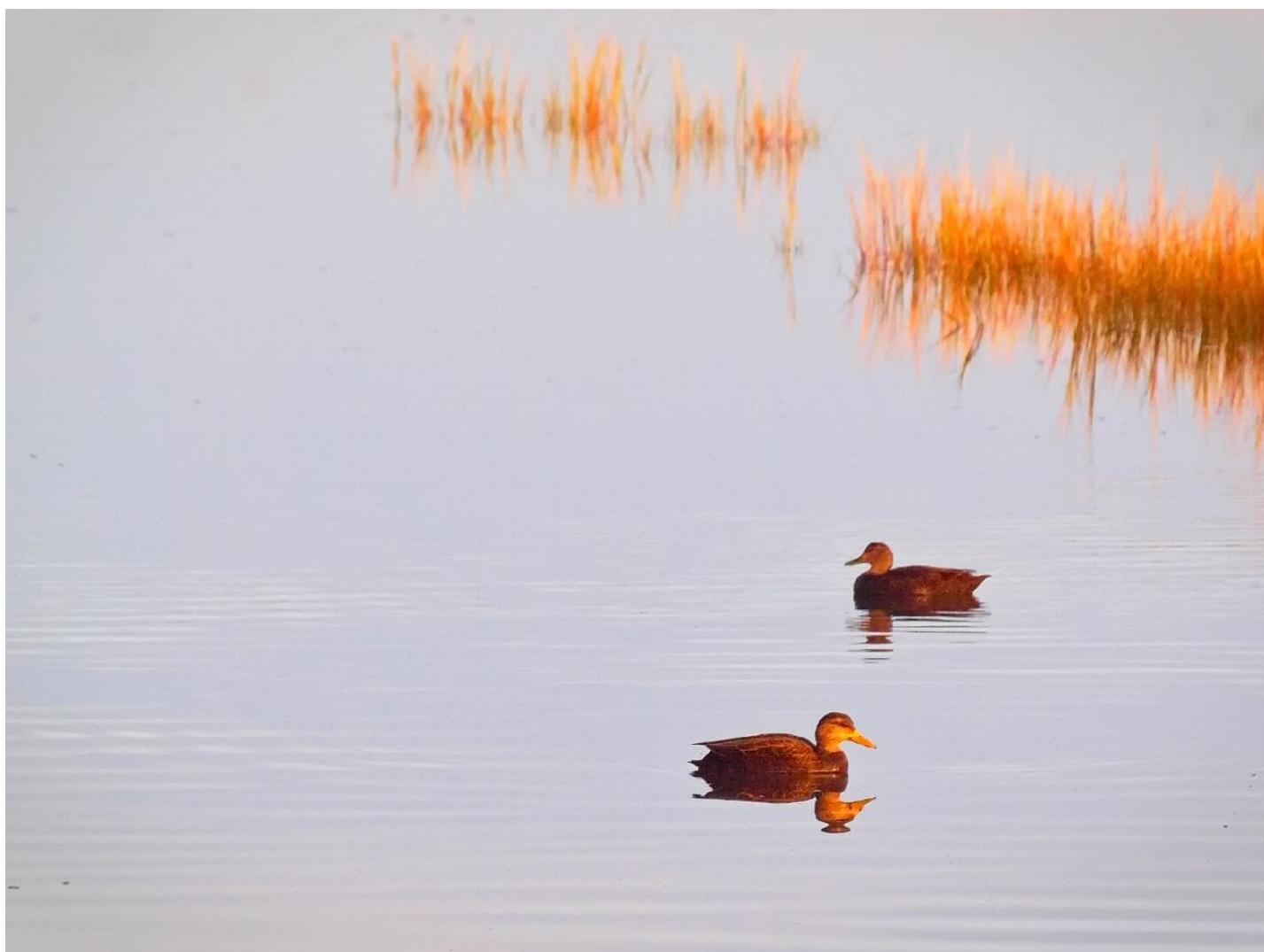
Nincs befejezés.

Nacsinák Gergely András

SZAVAK ATLANTISZA

[MINDEN KIS NESZ]

2021-06-01 | **ESSZÉ, MINDEN KIS NESZ**

Mitől függhet, hogy egy hangsor – tetszőleges, esetleges és esendő – megkapaszkodik-e a nyelvben: szert tesz-e a jelentés tőkesúlyára, összeforr-e az értelemmel, használatba veszik-e?

Ha pedig nem, mi lesz vele?

Maradjunk még az első kérdésnél. A másodikra vélhetően úgysem lehet felelni.

a mentális kamrapolcon

A *neszmét* úgy kaptam valakitől, ajánlással, mint „gyönyörű és pontos” szót. Ilyesminek lehetetlenség ellenállni. Egy darabig direkt nem néztem utána, mit jelenthetett – vagy

mit akarna jelenteni –, csak letettem valahová szem elé, a kedvenc szavak képzeletbeli polcára. Ha nem tévedek, a „tükör” és a „kacsaringó” közé. Néha odapillantottam, és magamban kimondtam: *neszme, neszme*, így ismerkedtünk. Kedvelem az efféle jövevényeket, amikről nem lehet pontosan megállapítani, micsodák. A Királyi Természettudományi Társaság raktárának polcai lehettek tele ilyenekkel a 18. században, persze nem szavakkal, hanem furcsa lelemény-lényekkel, amiket az antipódusokra indított hosszabb expedíciókról hoztak haza Londonba a hajósok. Ezek némelyike ügyes vagy ügyefogyott csinálmány volt: a British Museumban láttam kiállítva egy példányt, azt hiszem, majomból és valami halból eszkábálták össze a furfangos matrózok, hogy aztán jó pénzért sellőivadékként értékesítsék. Egyebek közt a kacsacsőrű emlőst is efféle tapasztalatok alapján nyilvánították először hamisítványnak, zoológiai tréfának, de mindez más lapra tartozik. Mindössze azt akartam mondani, hogy ott, a mentális kamrapolcon a *neszme* is hasonló találmánynak tűnt: világos volt, hogy nem *született*, hanem valaki valamikor úgy *csinálta* – de vajon a *nemből* és az *eszméből* gyúrta egygé, vagy a *neszből* ágazott ki valahogyan? És az illető mit akarhatott vele kifejezni? Mi okból tűnt számára úgy, hogy ez a szó hiányzik még a nyelvből, hogy meg kell idéznie valamit vele, valamit, amit magyarul mindaddig nem tudtunk kimondani?

Ma levettem a polcról, hogy felboncoljam.

Már előre sajnáltam kicsit: semmi bajom a sellőkkel.

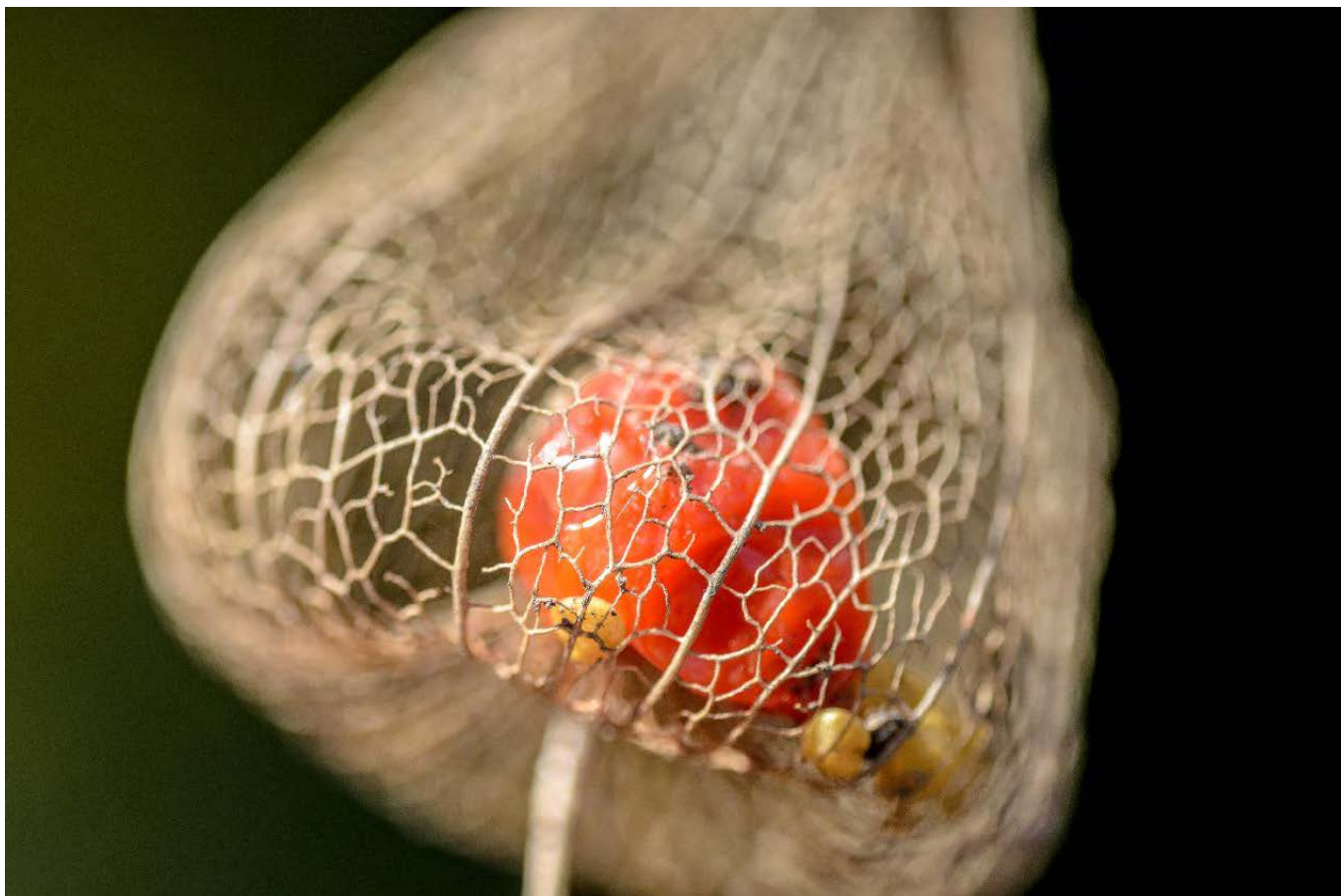
Azt találtam, hogy mindkét elképzelésemben lehet némi igazság: amíg csak gondolatban mondtam, az *eszme* volt benne a hangsúlyosabb, amikor viszont hangosan is kiejtettem, előreugrott belőle a *nesz*. Az is beigazolódott, hogy készítményről van szó, vagy elegánsabb megfogalmazásban: nemesített szóról, amit úgy akart a nyelv törzsére ráoltani – vagy Szemere Pál, vagy Arany János. Arany neve többször felmerül, egy 1860. április 14-ei keltezésű, Szemeréhez intézett levél kapcsán, amelyben arról értekezik, miképp születik a vers. Sejthetőleg azért, hogy ne kelljen Szemere félresikerült verselemzésével vesződni, amelyet az író ugyanazon hó április 2-án kelt levelében kapott kézhez.

Mások viszont magának Szemerének tulajdonítják a szóalkotást, abban a bizonyos április eleji levélben. *Neszme, avagy miből lesz a gálickő* című írásában Móra Ferenc azt írja, hogy „ez a kedves, öreg bölcse a magyar irodalomnak” volt az, aki elnevezte „neszmének a műalkotás *primum movens*-ét, az eszmét, amikor már az olyan stádiumba jutott, hogy neszt csinál az író lelkében”. [1] És kétségkívül, ha a levelezést nézzük, Szemerée az elsőség.

láthatatlan alap

Móra jól emlékezett a levélváltásra, de emlékezete megcsalhatta, ami az apróbb részleteket illeti: az ihlet *primum movens*-éről nem Szemere, hanem Arany tűnődik hosszabban, és nem is a neszezésről ír

elsősorban, hanem az értelmet megelőző formáról (máshol „belső formának” nevezi): vagyis a gondolatkezdeményről, ami még nem gondolat, csupán hangalak, és az eszméről, ami még nem eszme, legfőbb lehetőség – és ami a vers láthatatlan alapja. „A szellemnyilatkozásban, ha főleg a költészetre s itt leginkább a lyrára szorítjuk – az alsó fokozat [a] neszme (nonsens, ugy-e?), vagy alig több ennél. – Nagyon igaz. Mi is lehetne, [az] inventio műveinél, egyéb mint neszme, vagy félig homályos eszme legfőbb. Itt nem a logica vezet bizonyos eszmékhez, itt a pillanatnyi helyzet, érzelem, kedélyállapotból fog eszme fejlődni, s ha kísérhetjük is, szabályozhatjuk is további fejlődésében, a csiráról, a keletkezés mozzanatáról nem adhatunk számot magunknak. (...) S ím, e neszmétől viselősen, a költő addig hordja azt, míg előáll az eszme, teljes szépségben...”. [2]

Vagyis Arany a Szemere által felvetett szót a gondolat, elképzelés előtti, jelentést és mondanivalót (*sense*) még nélküöző *non-sense* magyaráztásaként érti, és meg is dicséri Szemerét „új és találó észrevételéért”, ami a költészet genezisét illeti. Ez, mint a levél többi részéből kitűnik, megfigyelése szerint leginkább a ritmusban rejtezik. A nyelv hullámzása, dallama az, ami világra hoz egy sort, egy szókapcsolatot, amelynek értelme egyelőre nem nyilvánvaló, vagy tán nincs is, de hord magában valami sejthetőt, kapcsolódik hozzá egy érzélem lehetősége. Viselős hangok. A népköltészetre hivatkozik, meg Vörösmartyra, akinek nagy költeménye, a *Szép Ilonka* (akkoriban) köztudomásúlag abból a mágikus egy sorból született, hogy „hervadása liliomhullás volt”. Már csak ki kellett bontani belőle a költeményt.

Hanem mi is volt Szemere eredeti felvetése?

Hogy a műalkotás létrejöttében – „jelesül a költészetre szorosabban a dalászatra nézve” – bizonyos fokozatok figyelhetők meg. „A legcsekélyebb talán nem egyéb, mint neszmelet. Ha a neszme fogalomig, észig ébredez, vagy mint mondani szoktuk,

eszmélkedik föl, gondolattá szervesül. De úgy látszik hogy nemcsak agyunk és főnk, hanem kebelünk és szívünk is természetnek némi neszmelethez hasonló vágyat, sőt talán gondolatot is...". [3] Az a bizonyos *neszme* tehát egyelőre névtelen „vágy”, fogalmiság előtt járó gondolatféleség, még csak nem is szavak vagy ritmus, mint Aranynál, nem az agy és a fő terméke, hanem valami annál is elemibb, zsigeribb, első moccanás. Innen nézve inkább Móra az, aki fején találta a szöveget, amikor „neszezés” emleget: valamit, ami a zörej és az ötlet határán egyensúlyoz, és a szavakhoz még semmi köze.

kecses és praktikus

De még mindig marad a kérdés: min múltott, hogy ez a szó mégsem vált elterjedtté? Min múlik, hogy egy használhatónak tűnő és hiánypótló szó gyökeret ereszt-e a nyelv talajába, vagy elszárad?

Vannak egyértelmű esetek: az „orrfurolászi négyzetrongy” kétségkívül kevésbé meggyőző, mint a „zsebkendő” – de esetünkben itt nem holmi torzszülőtről van szó, hanem egy kecses és praktikus szóról, ami nemcsak természetesen is *lehetne*, de amelynek nemléte végül is magyarázatra szorul, minthogy olyasmire vonatkozna, amire azóta sincsen jobb szavunk. Mi általában beleszületünk a nyelv áramába, és igen kiváltságos alkalom egy szónak nemcsak a születését, de a kimúlását is tanúként követni: a *neszmével* és *neszmélettel* márpedig éppen ez a helyzet. Talán nincs értelme mélyebb okot keresni, mint hogy verset alkalmasint jóval kevesebben írnak, mint ahányan orrot fújnak. Sőt: előbb vagy utóbb a költők mindegyike rászorul a zsebkendőre, ám fordítva ez nem áll: a náthások közül korántsem mindenki szorul a verselésre. Ezért a *neszme* mindig is feleslegesebb szó lesz, mint az utóbbi – ami inkább elgondolkodtató, hogy a korabeli irodalmárok sem neszelték fel a szó adta lehetőségekre. Talán korán érkezett – és a versírásra való reflexióra a pályatársak akkoriban kevesebb hajlandóságot mutattak, mint a mívelésére. Utóvégre az *eszmélet* szó maga is friss jövevény volt még, Barczafalvi Szabó Dávid alkotása, idegenkedhettek is tőle, vagy kevésnek gondolták a fennköltebb „ihlet” mellé állítva. Vagy épp ellenkezőleg: az is elképzelhető, hogy túl találónak érezték, semhogy ínyükre

lett volna efféle műhelytitkokat közreadni. A nagyközönségnek legyen elég a papírra nyomott költemény, s hogy közben a költőn belül – kebelében vagy egyebütt – mi moccan, neszez, az maradjon az ő dolga. Ki tudja.

Mindenesetre a szó végül megmaradt a lexikonok formalinjában ázó csodabogárnak.

Pedig akár életre is lehetne galvanizálni még.

Talán van valahol, a tudattalan vagy a nyelv még éppen kivehető formákat őrző mélyrétegeiben, a szavaknak valamiféle üledéke, ahol gyűlnek, egyre gyűlnek a volt vagy lehetséges, de használatba nem vett szavak. Atlantisz meséje talán ezekről az elsüllyedt jelentésekről is szól – kimondásra váró, ám e pillanatban kimondatlanul maradt dolgokról, amelyeket hiányolunk.

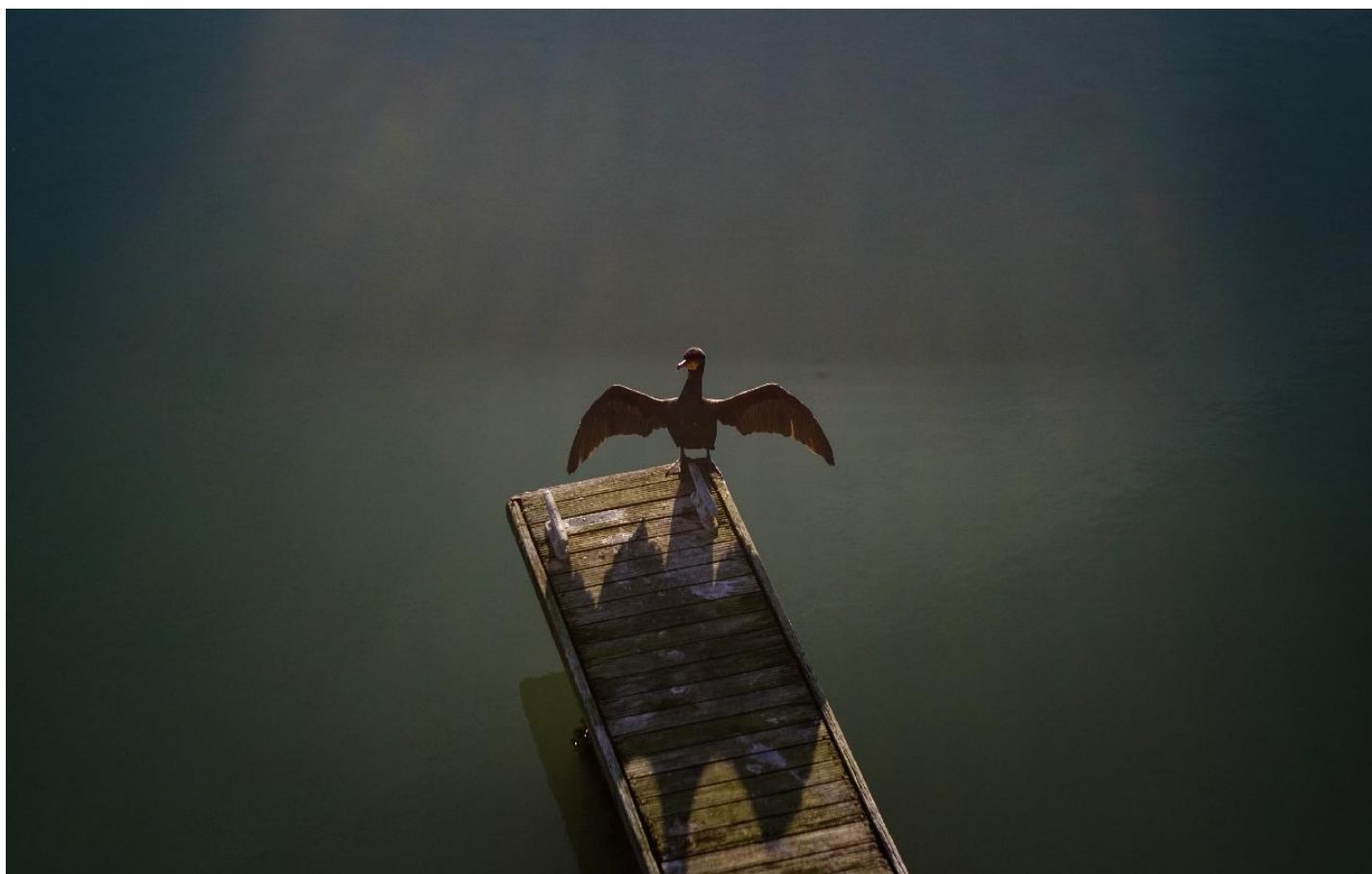
1. In: *A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, Magvető, Bp., 1962. ↑
2. Idézi: Tokai András, *Mi is a „neszme”? – azaz miből lesz a költemény?*, in: <http://tokaiandras.blogspot.com/2012/03/mi-is-neszme.html> ↑
3. *Arany János összes művei XVII.*, Budapest, Universitas, 2004, 384–85. ↑
kép | jumpstory.com

Jámborné Balog Tünde

ETÜDÖK NYÁRFAHANGRA

[MINDEN KIS NESZ]

2021-06-07 | MINDEN KIS NESZ, PRÓZA

a nyárfa

Csak nyűg vagyok a nyakadon, mondtad az ablaknál ülve, ahol utolsó hónapjaidat töltöttem, mögöttem az égigérő nyárfával, emlékszel?, suháng korában hoztad biciklin tolvaj egy május elsején, amikor elmaradt a felvonulás, mert egész áprilisban szakadt

az eső; a szárazhídnál, ahol fel szokták verni a sátrakat és a bográcsokat tartó állványokat, térdig ért a sár, a kubikgödrök megteltek, jókora halak ugráltak ki a záporoktól felhólyagosodott vízből, a folyó vadul szaggatta partjait, csúf, sötétszürke esőfelhők ponyvája takarta be a várost, és a *nagy házban* naponta ülészetek az elvtársak, égtek a távolsági vonalak, mert senki nem merte vállalni a felelősséget, mindenki a felsőbb utasítást várta: építsék-e a tribünt a négyes útelágazásnál és vonuljon-e legalább Baranyásig a tömeg, vagy fújják le az egészet, de csak három nappal az ünnep beköszönte előtt döntöttek végre odafönt, amikor a meteorológiai intézetből megjött az előrejelzés, hogy május első hetében tovább folytatódik az európai monszon tombolása, hatalmas esőzések, felhőszakadások, zivatarok várhatók, és csak akkor, az ünnep előtti pénteken került kihirdetésre a verdikt a felvonulás elmaradásáról, ám az Úristennek van humorérzéke, szombatra nagy szélfúvást támasztott, a felhőtakarót rongyokra szaggatta, és elsején már hétágra sütött a nap, a föld gőzölgött a melegben, mintegy varázsütésre virágba borultak a fák, csapatokban döngtek a méhek, és senkinek sem hiányzott az emelvény a rosszul szabott öltönyökben feszengő, hurkás tarkójú főemberekkel, sem a rendőrökkel biztosított lezárt útszakasz a fegyelmezetten vonuló úttörőkkel, táblákkal masírozó kollektívákkal; a Hatos, a Zöldfa és Rontóné kocsmája meg a többi italmérés nyitáskor megtelt ráérő férfiemberekkel, te mégis inkább kibicikliztél öcsémmel a hídhoz megnézni, mekkora a Maros, és nyakig sárosan, gyalog kerültetek haza, mert a kerékpárokra kötözve nyárfasuhángokat hoztatok, *hogy gyakorold a fára mászást, Prikulics*, mondtad vigyorogva és ráhúztál a fenekemre – ami tőled felért egy szerelmi vallomással –, és még aznap este el is ültettétek a csemetéket nagyanyám háza és a mi portánk elé, ám hiába fogant meg valamennyi, az öt fácskából végül ez az egy maradt meg a törzsébe szorult, ágaskodó őzbakkal, pedig jól érezték magukat, nem idegenbe kerültek, utcánk valaha marosmeder volt, a folyó itt írt le egy kanyart a sarkon álló ótemplom körül, és amikor kétszáz éve, a nagy árvíz után *elásták a Marost* – ahogy a Prédikátor fogalmazott kéziratos várostörténetében –, a patkóalakú holtág sokáig nádas, zsombékos lápvidék maradt; rucák, vöcskők bóklásztak benne lelebukva a zsákmányért, éjszaka lidércfények imbolyogtak fölötte és bumfordi sellők meg agyas-bugyas víziemberek – ujjuk közt úszóhárttyával – ficánkoltak a sekély vízben az ezüstösen fénylő hínárba és egymásba gabalyodva, visongásuk elnyomta az

idő múlását jelző bakter dudájának hangját a toronykörüljárón, ám ez régen volt, a Siket dédapám öregapjának idején, azóta feltöltötték a morotvákat, és csupán a Hold, a Berkes és a Vizes utca neve őrizte eredetük emlékét, de nem sokáig, mert az elmúlt évszázadban minden kurzus újabb neveket adott a régi utcáknak, a házak, kertek és az úttest alatt azonban változatlanul árad és apad a Holt-Maros homokba fúló vize, a tempósan hömpölygő Akherón, bőven itatva a szomjas gyökereket, kivált az ablakunk előtti nyárfáét, mert házunk az utca legmélyebb pontján áll, ahol összeér a Fent és a Lent, egy-egy felhőszakadás után a mi árunk telik meg először, mégis ennek a vize apad el leghamarább, a nyárfa óriás szivattyúként magába szívja, és akkora zöldeszűt koronát növelt, hogy mára a fél utcát betakarja, ipszilont formázó törzsének alsó, függőleges szárát három ember sem érné körül, és az ágaskodó, agancsos csonkot közrefogó rézsutos ágai is vetekszenek az utcabeli fák derekával, így aztán az a valahai suháng felér egy folyóparti nyárfaligettel.

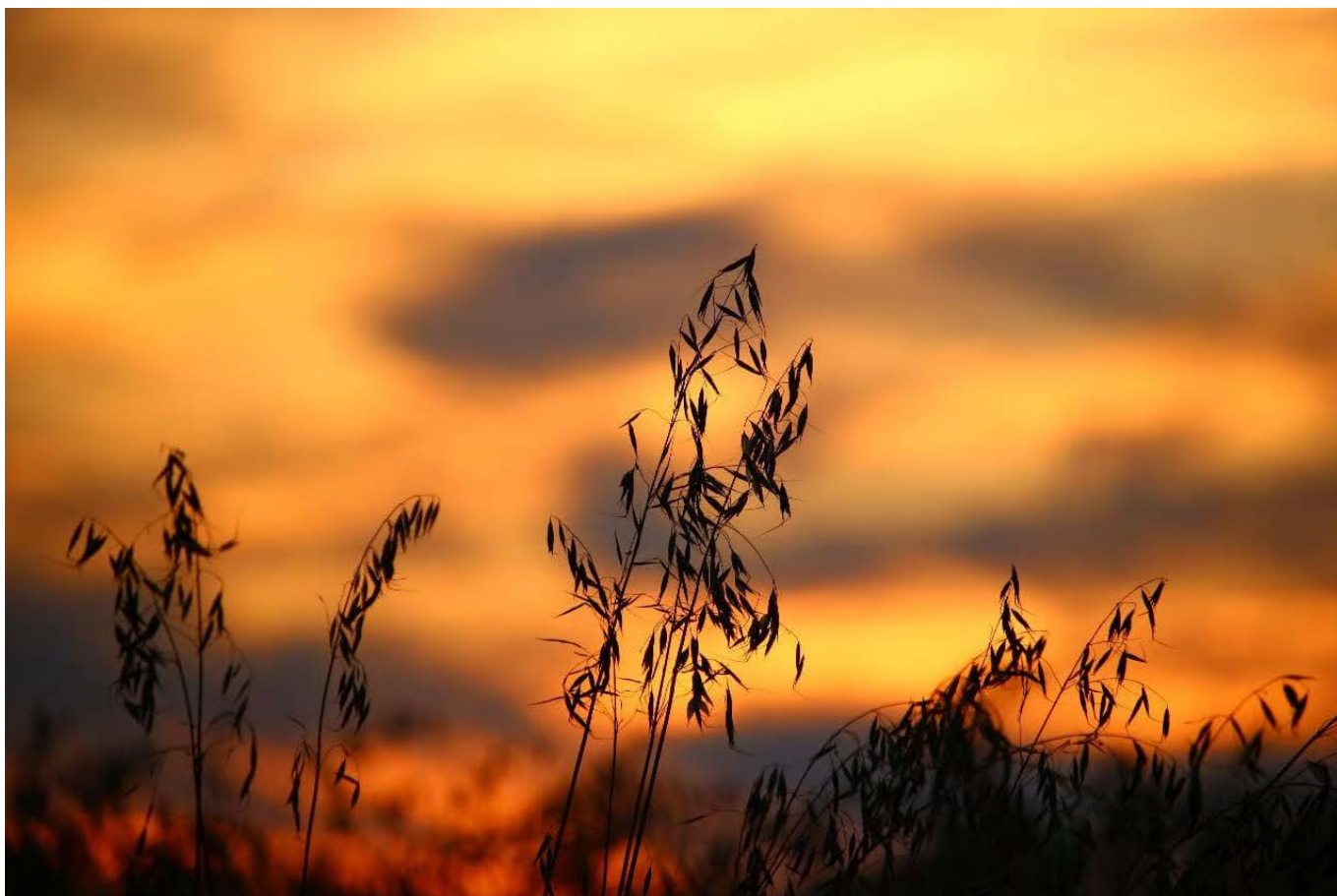

Csak nyűg vagyok a nyakadon, szólalt meg újra Kója, mert nem válaszoltam azonnal rekedt hangú szentenciájára, és csak ekkor, másodjára vágtam rá, naná hogy nyűg vagy, de nélküled nincs értelme semminek, és könnyektől homályosuló szemmel bámultam az ablaküvegen túl ágaskodó őzbakra: vergődve próbált szabadulni az ágak szorításából, mint Kója roskatag testéből a lélek.

az őzbak

Ma sem tudom, hogy ez a groteszk, nyilván az antik mítoszok erdeiből származó félig állat, félig növény figura mikor nőtt ki a nyárfa törzsének villás elágazásából, ahonnan Kója lefűrészelte a harmadik ágat, mert rossz irányban, az ablak felé nőtt, veszélyeztetve a járdán biciklizők szemevilágát, ám egyszerre ott ágaskodott fehér kéreggel borított szügyét kidomborítva, izmos nyakán ülő fejét kecsesen hátravetve, és éppen azután vettük észre, hogy hajszál híján megúsztuk az ütközést egy eleven őzbakkal Klárafalva és Ferencszállás között, ahol olyan közel van a folyó az úthoz, hogy ha jó irányból fúj a szél, érezni lehet a víz, a sarjú széna és a korhadó fűzek szagát, ami ha egyszer megcsapja az orrod a motoron éjjel hazafelé jövet, Kója mögött ülve, örökre befészkelni magát szaglősejtjeidbe, és hiába múlik el ötven vagy akárhány esztendő, hiába lettél botra támaszkodó süket és félvak öregasszony, ha arra a nyáreleji éjszakára gondolsz, a megüresedett ház falai leomlanak körülötted, elárvult ágyadat elnyeli az ár, egyenes derékkal újra ott ülsz a kettőötvenes Jáván Kója széles válla mögött, kisimult arcodat hátához támasztva hallgatod szívverését és a motor csendes dorombolását a kihalt negyvenhármason, ahol még nem dübörögnek egymást érve a kamionsorok (ennyi előnye volt a vasfüggönynek, ha több nem is), kívületek alig jár valaki az úton, nagyritkán hagytok el suhanva egy-egy döcögő Trabantot, a Jávának (*a keleti blokk legszebb motorjának*) alig van hangja, minden kis nesz elér hozzátok: a békák távoli kardala, a tücskök lágy, a lóbogarak éles ciripelése, és a fészükben álmodó madarak mocorgása; újhold van, bársonyfekete éjszaka, egyedül a Jáva reflektorfénye hasít ki belőle egy ékalakú sávot, mélyen beszívom a széles pászmákban áradó Maros-szagot, és mert a vízről jövő szél hűvös és borzongató, közelebb húzódok Kójához, ám éppen amint megérezem izmai

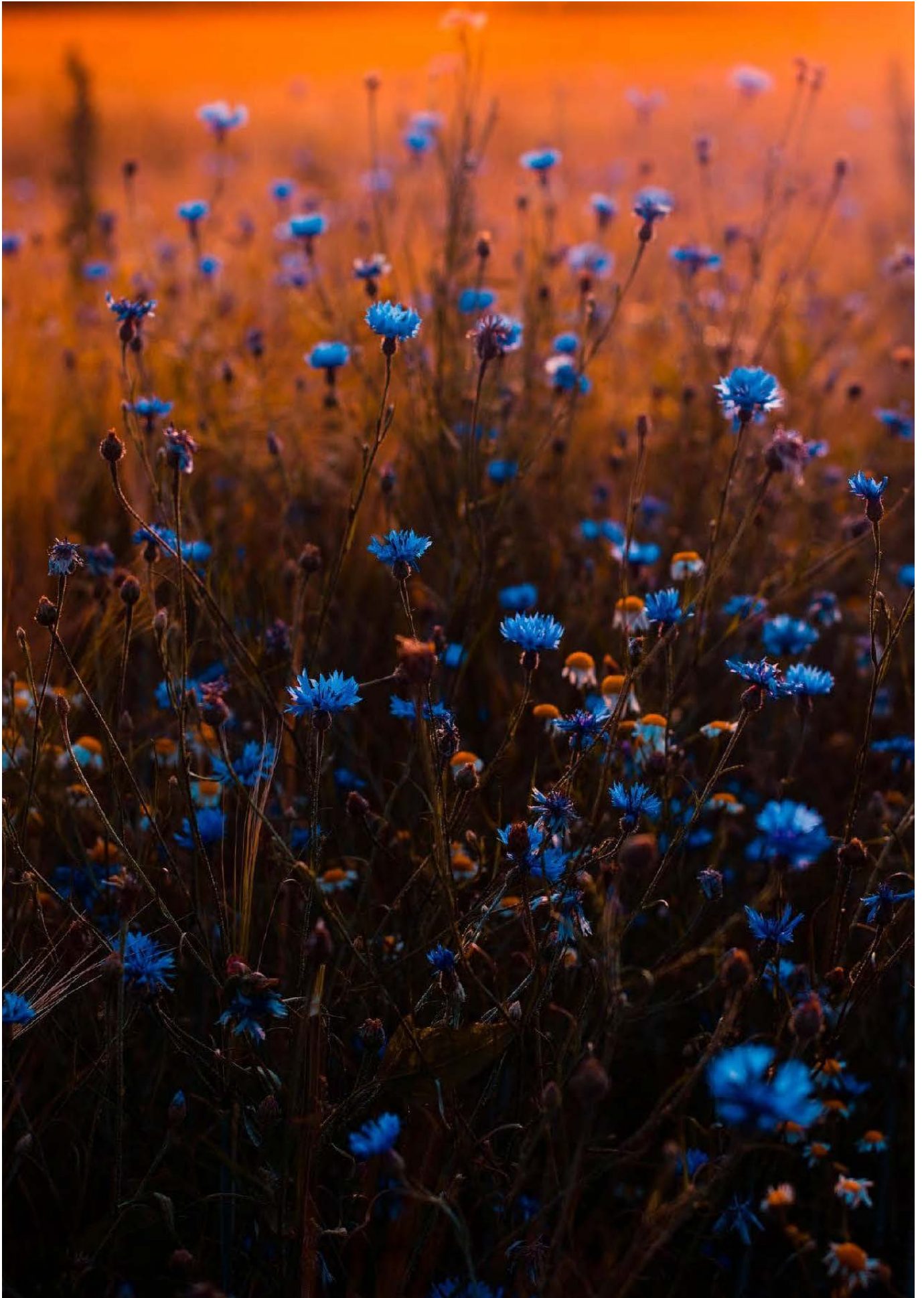
rándulását, megtörténik az a szavakkal leírhatatlan találkozás a pillanat töredéke alatt, csupán súrolva, de nem átlépve az észlelés határát, retinánkra örökre ráég a jelenés árnyképe: magasra szökkenő testtel ugrik a csodaszép őzbak, billen a Jáva, Kója azonban erősen tartja a kormányt, nem veszítjük el egyensúlyunkat, nem esünk el, pedig ütközünk, ez kétségtelen – a szélvédőre vér fröccsent és a sárhányó is behorpadt – egy pillanatra elnémul a világ, minden kis nesz megszűnik, kivéve azt a semmire sem hasonlító földöntúli hangot: az őzbak patájának súlytalan koppanását

az álom

álomban hazafelé tartok, mint *azóta* minden éjszaka, az ótemplom megmegrázkódó lomha tömege körül botorkálva a sötétben, sehol nem égnek villanyok, a vastag, szürke homályban néma árnyak kószálnak, rettegve keresem közöttük az utat, a mohos téglajárdát és a terebélyes tujákat a torony és az emeletes cinterem között – mögöttük randevúztam Kojával egy másik évszázad közepén, a barokk oromzaton akkor gólyák grasszáltak világgá kelepelve szerelmüket, mostani örökös éjszakámban

azonban csapzott, fekete hollók kárognak a *sohamár* litániát –, a cinterem megfeketedett ajtaján szüette áldozati lángok lobognak a két domborművű kratérben, itt kell legyen az út valahol, a sötétben érzem az apró, éretlen tobozok gyantaszagát, gyerekkoromban mindig téptem néhányat a tujákról, kemény húsukba vájtam körmömet, mint később Koja hátába ölekezés közben, ledörzsöltem viaszos bevonatukat, csípős illatuk sokáig érződött a kezemen, de hiába tévelygek, nem találok a bélyeges téglából rakott járdát, már az az aszfalt is töredezik, amit ráhúztak ötven éve, mikor a ciprusokat – mert úgy hívták a tujákat nálunk, ciprusnak, életfának – kivágatta az előző tiszteletes, most árnyak nyüzsögnek a helyükön, arctalanok, se nemük, se koruk, utánuk tündeznek fel a Vizes utca egykori lakói, hajdani barátok, ismerősök buknak fel a föld alatti árból, az elásott holtág, az Akherón lassan áramló fekete homokjából, csak Koja nincsen köztük, és én lehajtott fejjel osonok a falak mentén, ujjaim begyéről lehorzsolódik a bőr, véres nyomokat hagyok a vedlő vakolaton, ijesztő kalligráfiát, magam sem tudom, mit jelentenek, talán az elmúlt sötét évszázad titkos történetét írják öntudatlanul is, a duplanullás ügyeket, mint a Kojáéké is volt, a senki számára el nem érhető, mégis egész életünket, sőt, a gyerekeinkét is láthatatlan karanténba záró ítéleteket – egy részük máig nem került elő, valahol valakik még mindig őrzik, lapjaikra rányomnak egy-egy pecsétet, dátumot bélyegeznek a rubrikákba, megjegyzéseket, feloldhatatlan kódokat firkálnak rájuk – és ahogy araszolok még mindig az utat keresve, mész és cement gyúlik véres körmöm alá holnapra elévülő bizonyítékként, mert reggelre gondos kezek meszelnek le minden nyomot, és amikor lassan evickélve felfelé az álom didergető vizéből kinyújtom balkezemet, hogy – mint minden reggel – rátegyem Koja egyenletesen emelkedő-süllyedő mellkasára, és már érezni vélem tenyeremen még mindig sima bőrének melegét, a lassú dobbanásokat, bordái ketrecébe zárt szívének lüktetését, amikor végleg felszínre lök az ébredés sokkja, kezem hűvös, idegen tapintású lepedőkre bukik, és ahol Kojának kellene lenni – ott semmi sincs

a semmi partján

ülök az ágyon és hallgatom az éjszaka hangjait: a bútorok reccsenését, az órák ütését, az utolsó autó hangját, ahogy elhúz a ház előtt, a szomszéd kapujának jajduló csikordulását, azután már csak a szél marad: nyöszörögve tépi-szaggatja a nyárfa koronáját, és térdemen a lappal hiába próbálok írni, nem megy, nélküled még mindig nem megy, pedig másfél éve annak a szombat estének, amikor úgy köszöntem el tőled, hogy *holnap délelőtt jövök*, de te rám se hederítve, földöntúli derűvel arcodon dűnnyögtél a kórházi ágyon fekvő egy dévaj katonanótát, amit hat évtized alatt egyszer se hallottam tőled, és egyedül az Isten a tudója, hol szedted föl, mert nem voltál katona (nem rajtad múlt, a háború alatt, negyvennégy decemberében tizenhat évesen mentél volna a leventékkel nyugatra te is, apád azonban nem engedett, dühöngtél is a *rögeszméje* miatt, ám csupán éretlen voltál, nem hülye, másfél év múlva a soha vissza nem térő iskolatársakat keresve beláttad, hogy *ez a „rögeszme” mentett meg... az apám a legélelétesebb ember, akit valaha is ismertem...*, később pedig, mikor korosztályodat diplomaosztás után behívták, te a Margit körúti fegyházban támasztottad homlokoddal a falat – a smaszerek, akik nemcsak őriztek, hanem gyűlöltek is, egy hétig nem engedtek lefeküdni – és közben hallgathattad a kopácsolássá sűrűsödött neszeket: bitófákat állítottak a sétaudvaron), szóval ismeretlen volt számomra a nóta, és már soha nem is tudom meg, hogy kitől tanultad: a börtönben egy akasztásra váró tábornoktól, vagy szabadulásod után a hozzád hasonlókat – *a dolgozó nép ellenségeit* – befogadó építőiparban valami két háborút is megjárt öreg szakitól cserépkályhaépítés közben, hogy *a beregi híd alatt lány nyög a legény alatt* –, talán nem is katonanóta volt, csak én gondoltam valamiért –, de már nem tudtam megkérdezni, másnap reggel mindössze a véres kispárnát adták ide, meg a papírvattába csomagolt műfogsorodat, a többi, ami maradt belőled, a fal mellé tolt hordágyon feküdt letakarva, és csak mikor a nővér felhajtotta a lepedő sarkát és megláttam az arcodat, akkor jutott eszembe, hogy a magad módján elköszöntél tőlem: az este már az ajtónál voltam, amikor abbahagytad a dűnnyögést és utánam szóltál, mint régen, *aztán nehogy elkéss Prikulics*, de nem én késtem, te sietté, az a földöntúli derű az arcodon elárulhatta volna, hogy dezertálni készülsz, mert belefáradtál a vénség napról napra sokasodó megaláztatásaiba, csupán én

voltam gyanútlan, ezért ülök most itt a semmi partján egyedül, várva, hogy üzenj, próbálom kiszűrni a nekem szóló jelet a neszekből, az egyetlent, amire nincs földi magyarázat, ami egyedül tőled jöhet, a semmire sem hasonlító földöntúli hangot: az őzbak patájának súlytalan koppanását

kép | jumpstory.com

Bacsák Dániel

HAHÓ, ITT VAGYUNK!

[MINDEN KIS NESZ]

2021-06-08 | **ESSZÉ, MINDEN KIS NESZ**

Fehér papírrepülőre írom a szavakat,
a szél csak a kert közepéig viszi,
az utca túloldalán nem is hallottak rólam –
hahó, itt vagyok.

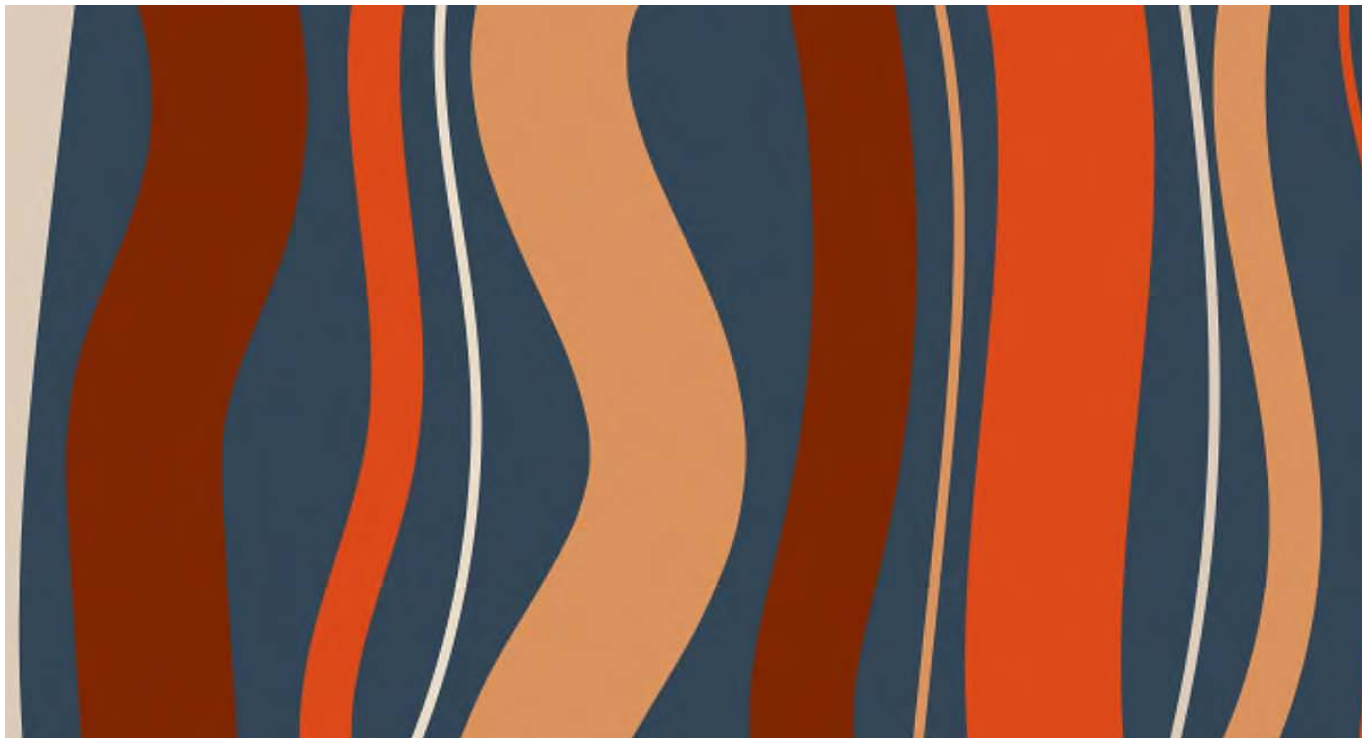
Makó Ágnes: Hallhatatlan

Szentgotthárd kellemes hangulatú, csodálatos természeti környezetben, a Rába és a Lapincs összefolyásánál fekvő kisváros az osztrák–magyar határon – földrajzi elhelyezkedése miatt az Őrség északi kapujának is nevezik. Vasútállomásán, a

vonatról leszállva két turistacsalogató lehetőség áll előttünk: jobbra fordulva a szó szerint alig néhány méterre fekvő Ausztria zöldellő tájai és havas hegycsúcsai felé vehetjük az irányt, ha meg balra indulunk el, pár perc séta után a századfordulón rendkívül prosperáló egykori iparváros (óra-, játék-, téglá-, selyemszövő-, szalag-, dohány- és kaszagyár) polgári miliót tükröző belvárosában találjuk magunkat. Az egyszeri látogató aligha hinné, hogy amennyiben mégis inkább egyenesen előre megy a váróteremből kilépve, és átér a Hunyadi út túlsó oldalára, az Európai Unió legnagyobb, még működő elmeógyógyintézeténél kötne ki. És ha ott azt is megtudná egy illetékestől, hogy ebben a Budapeستől 250 kilométerre található intézetben az ápoltak túlnyomó többsége fővárosi lakos, talán még meg is jegyezné magában: „ez azért mégiscsak hallatlan!”

zárt világ

Mindez játék a szavakkal: az egyszeri látogató nem jut be a helyiek által csak „szocinak” nevezett műintézménybe, egyrészt, mert egyáltalán nem kíváncsi rá, esetleg még a pusztá gondolatától is viszolygás fogja el, másrészt manapság már azok sem nyerhetnek bepillantást, akiknek egyébként dolga lenne az időnkénti szemrevételezése. Nincs ez másképp a legtöbb pszichiátriai betegotthonnal, kórházi pszichiátriai osztállyal, vagy akár az idén 125 éves Igazságügyi Megfigyelő és Elmeógyógyító Intézettel sem – olyan zárt világot alkotnak a magyar pszichiátriai ellátás intézményei, melynek jól elrejtett kulcsait tulajdonképpen nem is akarja senki megtalálni.

Az elzártság egyáltalán nem újkeletű, megvannak a történeti hagyományai. Oláh Gusztáv, a 19–20. század fordulójának kiváló magyar pszichiáttere, a Lipótmező egykori főigazgatója 1912-ben kérdőívet küldött ki minden vármegyének arról érdeklődve, hogy a helyhatóságok miképpen gondoskodnak „a gyógyíthatatlan és veszélytelen elmebetegek községi ápolásáról”, azaz a köznyelvben csak a „falu bolondjainak” hívott emberekről. ^[1] Hiába Oláh doktor magas rangja és állami felhatalmazása, többen válaszra sem méltatták, egyesek pedig úgy tettek, mintha soha nem is találkoztak volna ezzel a jelenséggel („*ilyen betegek a vármegye területén nincsenek*”) – az őszinte válaszok többségében sem volt köszönet. „*Csak kevés ilyen beteg van, olyan gondozásban részesülnek, aminőt a közfelfogás szerint megérdemelnek, és a közfelfogás a megye nagyobb részében igen szigorúan ítél az ilyen betegek felett*” – hangzott vészjóslón a beregiek tájékoztatása, de a közeli hajdúságiak sem finomkodtak: „*megvetéssel és undorral tekintenek reá [az elmebetege] és megtagadják a létezés jogosultságát, állatnál hitványabbnak tekintik.*” Zemplén vármegye úgy fogalmazott, „*minden emberi érzéssel ellenkezik*” – hogy ezt a betegek állapotára értették-e vagy a bánásmódra velük, talán jobb nem tudni. De mielőtt még azt gondolnánk, esetleg csak a kelet-magyarországi vármegyékben volt szomorú sorsa az elmebetegségben szenvedőknek, menjünk nyugatabbra, például Veszprém vármegyébe: „*embertelen [a bánásmód], mert az éhenhalásnak és*

megfagyásnak vannak kitéve”; az északi Szepes és az észak-nyugati Trencsén vármegyék pedig egyaránt arról számoltak be, hogy „a község tréfát űz a koldus elmebetegekből,” akikről „eléggé ismeretes, hogy úton-útfélen gúny tárgyai.” A felmérés összképe egyértelmű volt, ahogy Oláh fogalmazott, „egymást túllicitálják a válaszok a megbotránkozás és felháborodás kifejezéseiben” és a tekintetben sem volt jelentős nézetkülönbség a törvényhatóságok között, hogy az elmebetegek községi gondoskodásáról szíves-örömmel lemondtak az állami fenntartású zárt tébolydák javára – csak ne maradjanak szem előtt a gondozásra szorulóknak.

izoláció

Ugorjunk előre néhány évtizedet az időben! 1947-ben, a második világháborút követő első pszichiátriai anketon még ötletként sem merült fel a pszichiátriai betegek szociális otthonokba költöztetése, ehelyett az 1920-30-as évek valódi sikertörténete, a zárt tébolydák alternatívájaként funkcionáló családi ápolási telepek rendszere, valamint a kórházi struktúrába szervesen illeszkedő, így a stigmatizáltságot és az elszigetelődést is (legalább az elgondolás szintjén) csökkentő elmeosztályok mellett tették le a garast a szakma és az illetékes minisztérium jelenlévő képviselői is. Hogy mégsem efelé haladt az ellátórendszer átalakítása, az Kiss-Vámosi József, az intapusztai munkaterápiás intézet egykori pszichiáter főorvosának visszaemlékezése szerint Rákosi Mátyásnak köszönhető, aki egyértelmű kívánságát valamikor 1950 környékén fogalmazta meg: „*Nem akarok Budapesten hajléktalant és elmebeteget látni!*” Írásos nyoma ugyan nem maradt az első titkár kijelentésének, a történeti tények önmagukért beszélnek: alig két év leforgása alatt korábbi kastélyokban, laktanyákban, gyárakban, sőt istállóknak sorra nyitották meg az először kevert, majd tiszta profilú elmeszociális otthonokat a krónikus pszichiátriai betegek végleges elhelyezése és izolációja céljából, általában határmenti településeken, távol Budapesttől és a nagyobb városoktól. A szentgotthárdi intézet sorban utolsóként, de már 1952-ben nyitott, a századfordulós K und K dohánygyár épületében.

Ennek jövőre lesz hetven éve. Ebben a hét évtizedben sok mindent meg- és átélt a magyar társadalom: forradalmat és megtorlást, kemény és puha diktatúrát, rendszerváltást és hatalom-átmentést, sok vadkapitalizmust és kevés jóléti államot, liberálisnak és illiberálisnak címkézett demokráciát. Kevés olyan társadalmi csoportot ismerünk, melyet ezen idők valamelyikében nem nyomtak és hallgattattak el, aláztak meg. De egy olyat biztosan megnevezhetünk, amelynek tagjaira sosem figyeltek eléggé, akiknek a hangja már az utca túloldaláig sem ér(t) el: ők azok az emberek, akik a pszichiátriai betegségükkel küzdve egyedül maradtak, végleg intézetbe kerültek, mert nincsenek már családtagjaik, barátaik, formális vagy informális gondviselőik, akik segíthetnének.

Kudarcuk valójában a közösség, a társadalom kudarca, amely, ahogy száz és ötven éve, ma sem kíván szembesülni saját felelősségével, holott *„minden állam közmíveltségi hőmérője a betegek, s különösen az elmebetegekről általános gondoskodásban mutatkozik leginkább”* – tartották már 1865-ben is. ^[2] Még most sem lenne késő kinyitni azokat az egyszerre szimbolikus és nagyon is valóságos kapukat. Mert ha az egyszeri látogatónk véletlenül mégis a „szoci” felé venné az

irányt, átvágva az úton, közel merészkedne a kerítéshez, fülét pedig a rácsos ablakok felé fordítaná, felfigyelhetne az egyre halkuló, de azért még hallható kiáltásra: „hahó, itt vagyunk!”

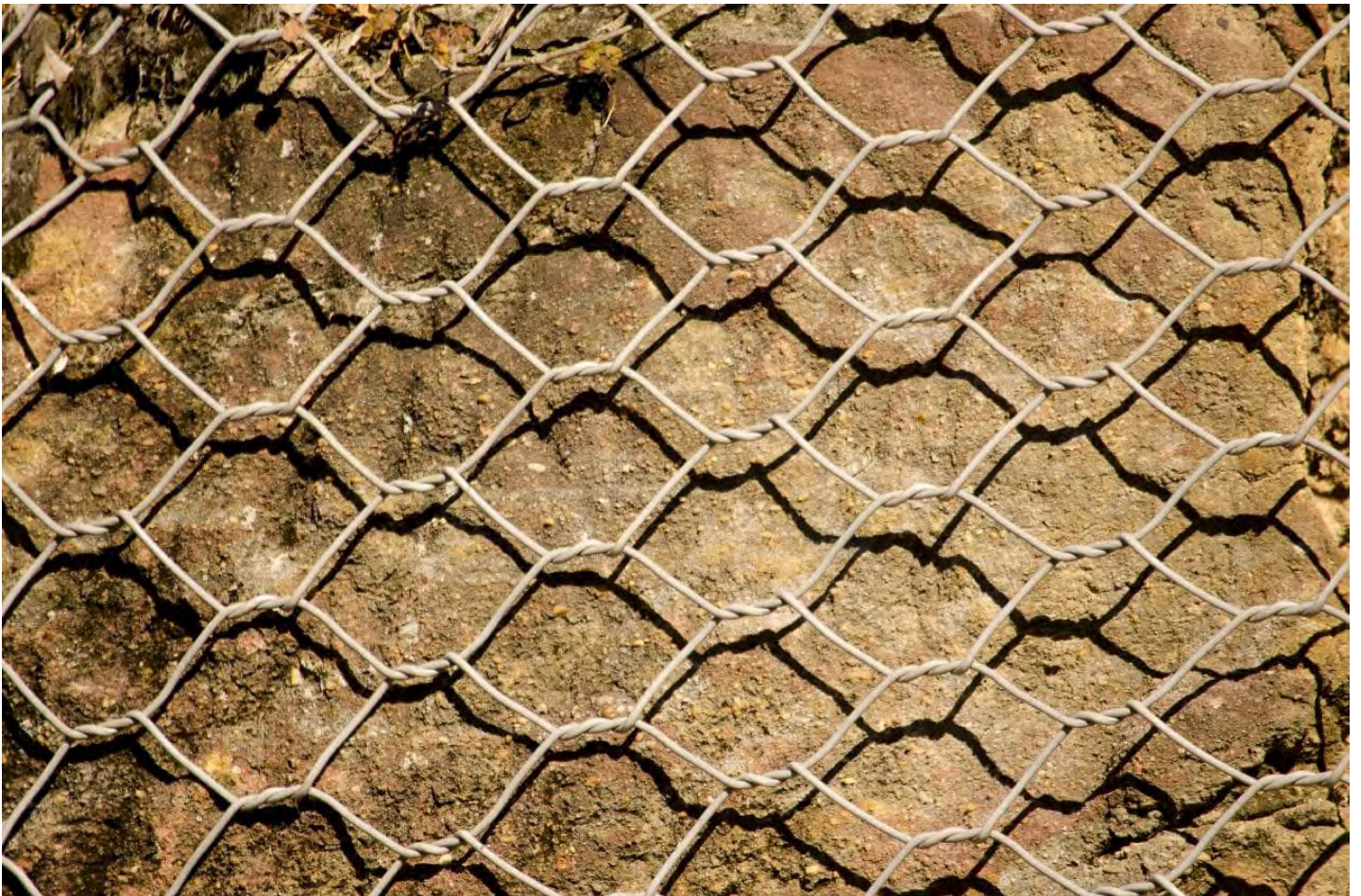
1. Oláh Gusztáv (1912): Jelentés és javaslat a gyógyíthatatlan és veszélytelen elmebetegek községi ápolásának rendezéséről. Budapest: Schmidl nyomda. ↑
2. Bolyó Károly (1865): Miként lehetne hazánk szegény sorsú elmebetegeit jutányosan s gyógyápolási szempontból célszerűen elhelyezni. Orvosi Hetilap, 1865/5. szám. ↑

kép | adobe.com

Kapitány-Fövény Máté

A PSZICHÓZIS NYELVE

2021-06-05 | ESSZÉ

*„De ha a gondolat megrontja a nyelvet, akkor a nyelv is megronthatja a gondolatot.”
George Orwell: A politika és az angol nyelv*

Adattengerbe merülve

Nyelvhasználatunk, ezernyi egyéb funkciója mellett, diagnosztikai információkat hordozhat mentális állapotunkról. E triviálisnak tűnő megállapítás mögött az összefüggések számos rétege tárható fel. Mert pszichopatológiai értelemben egyáltalán nem mindegy, milyen arányban használunk múlt idejű igéket, tagadó formulákat, általános és birtokos névmásokat vagy éppen általunk kreált "neologizmákat". Hogy mennyire koherens az általunk létrehozott szöveg, mennyire hatják át érzelmeket kifejező szavak. És így tovább.

szövegbányászat

A modern pszicholingvisztika egyik leggyorsabban fejlődő területe éppen a mentális kórképek szövegközi azonosítása. Vagyis olyan nyelvi elemek meghatározása, amelyek más nyelvi elemekhez képest

nagyobb megbízhatósággal jelzik előre egy-egy meghatározott pszichés zavar jelenlétét. Ahogyan ez a terület egyre inkább elfogadottá vált a kvantitatív módszerek által dominált tudományos világban, fontos szerepet játszott a *big data* korszak térnyerése, és ezzel együtt az online térben gyarapodó szöveganyag mérhetetlen gazdagodása. A világ lakosságának több mint fele (4,2 milliárd ember) aktívan posztol a közösségi média oldalakon, átlagosan napi két és fél órát töltve ezekben az online terekben (We Are Social és Hootsuite, 2021), nem túlzás tehát azt állítani, hogy az elmúlt években szinte felfoghatatlan méretűvé dagadt az elemezhető szövegtömeg (pl. közösségi média bejegyzések, posztok, tweetek stb. formájában). Nem csoda, hogy a statisztikában jártasabb kutatók (leginkább a *gépi tanulás* modelljeit alkalmazva, vagyis megadott szabályok alapján öntanulásra képes algoritmusokat tesztelve) hamar belevetették magukat a végelethatatlan adattengerbe. A kutatási terület/módszer gyűjtőneve lett a szövegbányászat (*text mining*). A manuálisan belátható időn belül nem elemezhető vagy kódolható adattömeg az automatizált modelleknek köszönhetően olyan szabályszerűségekre világított rá, amelyek a nyelvhasználaton alapuló pszichodiagnosztika új fejezetét nyitották meg.

Nézzünk egy szemléletes példát: a depresszió nyelvi indikátorainak szövegbányászati feltárását! Az elmúlt években publikált tanulmányok (pl. Eichstaedt és mtsai., 2018; Cacheda és mtsai., 2019; Trifan és mtsai., 2020) első lépésként azonosították azokat a Facebook, Twitter vagy Reddit felhasználókat, akiket korábban depresszióval diagnosztizáltak (olyan posztok alapján, mint: „2020-ban kaptam depresszió diagnózist”, „depresszióval kezelnek”, „antidepresszánt szedek”). A közösségi média bejegyzések lingvisztikai elemzését követően különbséget találtak a depressziós felhasználók és a depresszióval nem diagnosztizáltak között számos nyelvi marker tekintetében. A depresszióval küzdők nagyobb arányban használnak **múlt idejű igéket** (ez jól illeszkedik az ún. *rumináció* lélektani sajátosságaihoz, amikor is már megtörtént, és így megváltoztathatatlan múltbeli eseményeken rágódunk); fekete-fehér vagy túláltalánosító gondolkodást jelző **általános névmásokat** (pl. mindig, minden, mindenki), amelyek egyben a kínzó jelen reménytelenségét és látszólagos megmásíthatatlanságát is hűen leképezik; **tagadó formulákat** (pl. soha, senki, nem) a negativisztikus önkép, világkép, jövőkép (más szóval a *depresszív kognitív triász*)

megnyilvánulásaként; **E/1 személyes névmásokat** (mely a depresszióra olyannyira jellemző fokozott énfókusz egyértelmű lenyomata a szövegben); tartalmilag pedig jelentősen több **szomorúságot, haragot** és **magányosságot** kifejező szót. Érdekes az is, hogy a depresszióval diagnosztizált személyek bejegyzései terjedelmileg hosszabbak. Ez elsősorban a befelé fordulás, a belső élményvilágba zárkózás tendenciájával hozható összefüggésbe: a mindennapi személyes interakciók során bennük rekedt kommunikációs igény beszéd helyett írásban követel helyet magának.

kockázatbecslés

A pszicholingvisztikai elemzés egy adott mentális zavar automatizált felismerésén túl kockázatbecslésre és akár megelőzésre is használható. Remek példa erre az az empirikus tapasztalat, hogy pusztán a közösségi média bejegyzések alapján megjósolható a szuicid kockázat (pl. Coppersmith és mtsai., 2018). A közeljövőben várhatóan számos közösségi oldal kínál majd felhasználói számára nyelvhasználaton alapuló profilozást és az esetleges érintettség esetén súlyosságbecslést.

A saját logika börtönében?

Láthatjuk, hogy a nyelv még akkor is képes egy-egy pszichológiai problémát finoman jelezni, ha a nyelvhasználat mögött rejlő kognitív struktúra nem mutat szélsőséges patológiát. De mi történik, ha a zavar egyik legalapvetőbb ismérve éppen a kognitív folyamatok fellazulása, a valóságtól elszakadás, az elsodródás az emberi kapcsolatok szabályszerűségeitől?

Milyen nyelvi jelei vannak a pszichózisnak?

Mielőtt erre választ keresnénk, érdemes megvizsgálnunk, hogy a pszichotikus zavarok esetén milyen szinteken módosulhat a nyelvhasználat. Vegyük alapul a szkizofrénia nyelvi modelljét! A kommunikáció és összességében a beszéd három fő pillére, a *tartalom* (1), a *produkció* (2) és a *percepció* (3) jól kivehetően torzul szkizofréniaival élő betegeknél. 1) A beszéd tartalmát téveszmék, sokszor paranoid színezetű (pl. üldöztetéssel vagy lehallgatással kapcsolatos) gondolatok szövik át, melyekben sokszor kifejezetten fenyegető vagy erőszakos tematika rajzolódik ki (ez a szöveg szintjén például az agressziót kifejező szavak magasabb arányában érhetőek tetten). A téveszmék ugyanakkor korántsem függetlenek a szociokulturális közegtől. Több vizsgálat is alátámasztotta például, hogy a vallásos téveszmék gyakrabban fordulnak elő keresztény kultúrkörben, mint hindu, buddhista vagy muszlim közegben, vagy hogy a mágikus gondolkodáshoz köthető téveszmék a kistelepülések, a falvak lakói körében jóval meghatározóbbak, mint a nagyvárosokban élőkénél. 2) A beszéd produkcióját sajátos belső logika "szervezi" inkoherenssé. Mondhatnánk persze,

hogy ezek a szövegek csak a külső megfigyelő számára inkohérenssek, hiszen a szöveg előállítója valójában a saját szubjektív gondolatvilágában megadott szerkezet szerint építkezik, de ez nem fedné teljesen az igazságot. A pszichotikus zavarral küzdők ugyanis többnyire csapongó, gyakran változó elképzelések után kapkodnak, kétségbeesve próbálják elcsípni egy-egy ilyen gondolatfonál végét, ezáltal mintegy megelőznék a gondolatszálak teljes egymásba gabalyodását, a káosz elhatalmasodását.

neologizmák

Hasonló elv mentén értelmezhetjük a pszichotikus betegek által kreált új szavak, a neologizmák törvényeit. Az 1970-es években két klinikus, LeVine és Conrad (1979) tett kísérletet, hogy szkizofrén pácienseik segítségével egyfajta

neologizma-szótárat hozzanak létre, melyben minden új, a betegek által gyártott szóhoz hozzárendelték annak hétköznapi nyelvi megfelelőjét. Olyan szópárokra gondolhatunk itt (dőlt betűvel szedve a neologizmákat), mint *memogener*-memorize (vagyis memorizálni), *orbynate*-orbit (keringeni), *manlas*-man (férfi), *baebardistraed*-excited (izgatott), vagy *abbliscotage*-soup (leves). E néhány példa alapján is látszik, hogy a neologizmák hol az eredeti szó vagy szótó kiegészítéseként, a forrásalaktól lényegesen nem eltérve jelennek meg, hol teljességgel elválnak az eredeti alaktól, és valami gyökeresen új szóalakot formálnak. Ebben, tapasztalataink alapján, jellemzően nincs következetesség, szabályszerűség, a neologizmák sokkal inkább ad hoc jelleggel teremődnek. És, akár csak a téveszmék szociokulturális meghatározottsága, a nyelvi kohézió szemantikai és grammatikai elemei esetén is komoly individuális különbségek adódhatnak szkizofrén betegek között. Erre talán a legékeesebb bizonyíték, hogy többnyelvű páciensek körében általában csak az egyik használt nyelv mutat jelentős inkoherenciát (Hughes, 1981). 3) Végül, a beszéd percepciójának szintjén, szkizofréniával küzdők esetén gyakorta figyelhetőek meg „saját gyártású” észleleti anyagok, melyek hanghallások (és nem ritkán párbeszédet generáló hanghallások) formájában hoznak létre feldolgozandó szövegeket. Olyan, csak a beteg számára hallható hangok ezek, melyek az ún. auditoros/hallásos hallucinációk közé sorolhatók. A hangok egy része zöreij jellegű, de az esetek többségében emberi beszédként jelentkeznek. És ha már az imént szóba kerültek a több nyelvet beszélők:

Narcyz Lukianowicz, a bristoli Barrow Kórház ukrán származású pszichiátere arra az izgalmas megállapításra jutott szkizofrén páciensekkel folytatott több évtizednyi munkája során (1962), hogy a hanghallásokról beszámoló poliglott betegek általában a második (vagy többedik tanult) nyelvükön hallják a fenyegető, rémisztő hangokat, míg az őket óvó, nyugtató hangok szinte mindig az anyanyelvükön szólnak hozzájuk.

Pszichózis és szövegbányászat

Milyen nyelvhasználati jegyek jellemzik a tartós pszichotikus zavarban szenvedők táborát? A gépi tanulás módszerét alkalmazó tanulmányok (pl. Bedi és mtsai., 2015; Corcoran és mtsai., 2018; Mota és mtsai., 2018; Rezaii és mtsai., 2019) elsősorban a szemantikus koherencia és néhány szintaktikai jegy alapján több mint 90%-os megbízhatósággal tudták beazonosítani a fennálló pszichózist, vagy akár előre jelezni a későbbi pszichotikus epizódokat a zavar szempontjából rizikócsoportha (értsd: genetikai, családi halmozódás) sorolt serdülők körében. A szemantikus koherencia pszichotikus betegek esetén jól kivehetően sérül. Az általuk létrehozott szöveg (legyen

az írott vagy beszélt nyelv) alacsony szemantikai sűrűséget mutat, vagyis egészséges kontrollszemélyekhez viszonyítva jóval kisebb az egy mondaton belül megjelenő értelmes vagy egymásból logikusan következő szavak és kifejezések aránya, illetve az egyes szavak kevésbé rendezhetők egységes, koherens szemantikai blokkokba. Izgalmas megfigyelés továbbá, hogy a felnőtt pszichotikus páciensek iskolai végzettségüktől függetlenül általában a gyermekekéhez hasonló szövegeket hoznak létre, már ami az egy adott témán belül megjelenő lexikális változatosságot és szemantikai komplexitást illeti. Mintha gondolkodásuk tartós zavara megakadályozná a szövegszerkesztés életkorral vagy iskolázottsággal összefüggő természetes fejlődését. A szintaktikai jegyek közül kiemelhető, hogy az organikus eredetű pszichotikus zavarral küzdők általában rövidebb kifejezéseket (alacsonyabb karakterszám), kevesebb határozószót (pl. az, azokat, amit) és birtokos névmást használnak, illetve gyakrabban hagyják félbe mondataikat.

elmagányosodás

Hogyan tudnánk ezeket az eredményeket a lélektan nyelvére fordítani? Érdekes abból kiindulnunk, hogy a pszichózis, és kiváltképpen a szkizofrénia, a szubjektív élményvilágba zárkózás betegsége, ezzel

párhuzamosan pedig az emberi kapcsolatoktól távolodás, az elmagányosodás kórképe is. Számos – kevésbé szélsőségesen medikalizált gondolkodást mutató – országban (pl. Skandináviában) nagyobb teret kap a szkizofrénia közösségi terápiája, a betegek reszocializációja, társas kompetenciájának fejlesztése. Ha érzelmileg és a gondolatok síkján is távolodom társas (és akár tárgyi) környezetemtől, az törvényszerűen kihat arra is, hogy nyelvhasználatommal mit emelek ki a külső, objektív valóságból. A birtokos névmások és a rámutatás szimbolikus funkciójával rendelkező határozószók emberi tulajdon- és kapcsolatrendszer leírását szolgálják, általuk interakciót is létesíthetünk másokkal, hiszen a rámutatás már a csecsemők kommunikációs kísérlete. Ezeknek a szófajoknak az alacsony megjelenési aránya tehát értelmezhető a világból kivonulás tendenciájával is. Hasonlóan, a szemantikai töredezettség is elszakadás a nyelvi szabályszerűségektől, a megszokottól eltérő szövegalkotási logika manifesztuma. És ebbe a tárgykörbe sorolható az is, hogy a szkizofrén betegek kommunikációjában, különösen érzelmileg megterhelő, negatív

témák esetén, megszorodik az ún. *referencia-hiba* valószínűsége, azaz kevésbé képesek egyértelműen, a másik fél számára is érthetően átadni egy-egy kommunikációs üzenetet, mert utalásaik zavarosak, előzmény nélküliek vagy összefüggéstelenek maradnak (Rubino és mtsai., 2011).

Nyelv-diagnosztika?

De megállja-e helyét a pszicholingvisztika a pszichiátria diagnózisközpontú, tünetcsoportokra fókuszáló paradigmarendszerében? A világ vezető pszichiátriai szaklapjában, a *World Psychiatry*-ban közölték a tanulmányt (Corcoran és mtsai., 2018), melyben a szerzők bizonyították, hogy a lingvisztikai sajátosságok megbízhatóbban jelzik a pszichotikus zavarok későbbi súlyosbodását, mint a hagyományos klinikai értékelőskálák. A klinikumban dolgozók így olyan eszközt kapnak, amely nagyfokú érzékenységgel szolgálja mindennapi diagnosztikai ténykedésüket, ráadásul – minthogy nyelvhasználatunk árnyalt jellemzőit kevésbé kontrolláljuk – csökken a szimulációs/disszimulációs valószínűség is. A nyelv a

projektív tesztekhez hasonlóan képes megragadni olyan mélylélektani elakadásokat is, amiket a papír-ceruza tesztek sokszor képtelenek azonosítani. A pszicholingvisztika abban is segítségünkre lehet, hogy hatékonyabban tudjunk elválasztani tünettanukban átfedést mutató kórállapotokat (más szóval: a differenciáldiagnosztikai felhasználás is elképzelhető). Sok esetben nehézséget jelent egyetlen találkozás alkalmával különbséget tenni a drog indukálta pszichózis és a tartós, organikus eredetű pszichotikus zavarok között, ám ha tudjuk, hogy a krónikusan fennálló pszichotikus állapotok esetén nagyobb arányban torzul a mögöttes kognitív működés, számíthatunk rá, hogy mindez a nyelvhasználat formájában is tetten érhető.

kincsesbánya

Akárhogyan is, nyelvünk ezerfényű kincsesbánya, lélektani folyamataink finoman hangolt csatornája, így éppen itt az ideje, hogy a mainstream pszichiátria is felfigyeljen a pszicholingvisztikában rejlő lehetőségekre. Ahogyan

Tótfalusi István fogalmazott, *„beszédünkben éppen az a jó, hogy pontos képet, látteleletet ad a beszélő lelkiületéről”*.

Irodalom

- Bedi, G., Carrillo, F., Cecchi, G., Slezak, D.S., Sigman, M., Mota, N.B., Ribeiro, S., Javitt, D.C., Copelli, M., Corcoran, C.M. (2015). Automated analysis of free speech predicts psychosis onset in high-risk youths. *npj Schizophrenia*, 1, 15030. <https://doi.org/10.1038/npjSchz.2015.30>
- Cacheda, F., Fernandez, D., Novoa, F. J., & Carneiro, V. (2019). Early Detection of Depression: Social Network Analysis and Random Forest Techniques. *Journal of Medical Internet Research*, 21(6), e12554. <https://doi.org/10.2196/12554>
- Coppersmith, G., Leary, R., Crutchley, P., & Fine, A. (2018). Natural Language Processing of Social Media as Screening for Suicide Risk. *Biomedical Informatics Insights*, 10, 1178222618792860. <https://doi.org/10.1177/1178222618792860>
- Corcoran, C. M., Carrillo, F., Fernández-Slezak, D., Bedi, G., Klim, C., Javitt, D. C., Bearden, C. E., & Cecchi, G. A. (2018). Prediction of psychosis across protocols and risk cohorts using automated language analysis. *World Psychiatry*, 17(1), 67-75. <https://doi.org/10.1002/wps.20491>
- Eichstaedt, J. C., Smith, R. J., Merchant, R. M., Ungar, L. H., Crutchley, P., Preoțiu-Pietro, D., Asch, D. A., Schwartz, H. A. (2018). Facebook language predicts depression in medical records. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 115(44), 11203-11208. <https://doi.org/10.1073/pnas.1802331115>
- Hughes, G.W. (1981). Neuropsychiatric aspects of bilingualism: a brief review. *British Journal of Psychiatry*, 139, 25-28. doi: 10.1192/bjp.139.1.25
- LeVine, W.R., Conrad, R.L. (2017). The classification of schizophrenic neologisms. *Psychiatry*, 42(2), 177-181. doi: 10.1080/00332747.1979.11024022.

Lukianowicz, N. (1962). Auditory hallucinations in polyglott subjects. *Psychiatria et Neurologia (Basel)*, 143, 274–294.

Mota, N.B., Sigman, M., Cecchi, G., Copelli, M., Ribeiro, S. (2018). The maturation of speech structure in psychosis is resistant to formal education. *npj Schizophrenia*, 4, 25. <https://doi.org/10.1038/s41537-018-0067-3>

Rezaii, N., Walker, E., & Wolff, P. (2019). A machine learning approach to predicting psychosis using semantic density and latent content analysis. *NPJ Schizophrenia*, 5(1), 9. <https://doi.org/10.1038/s41537-019-0077-9>

Rubino, I. A., D'Agostino, L., Sarchiola, L., Romeo, D., Siracusano, A., & Docherty, N. M. (2011). Referential failures and affective reactivity of language in schizophrenia and unipolar depression. *Schizophrenia Bulletin*, 37(3), 554–560. <https://doi.org/10.1093/schbul/sbp108>

Trifan, A., Antunes, R., Matos, S., Oliveira, J. L. (2020). Understanding Depression from Psycholinguistic Patterns in Social Media Texts. *Advances in Information Retrieval: 42nd European Conference on IR Research, ECIR 2020, Lisbon, Portugal, April 14–17, 2020, Proceedings, Part II*, 12036, 402–409. https://doi.org/10.1007/978-3-030-45442-5_50

We Are Social, Hootsuite (2021). Digital 2021-Global Overview Report. Online elérés: <https://wearesocial.com/blog/2021/01/digital-2021-the-latest-insights-into-the-state-of-digital> (elérés dátuma: 2021. május 14.)

Fábián Annamária

ENYHÍTŐ KÖRÜLMÉNYEK

KÉT PREQUEL SHAKESPEARE MACBETHJÉHEZ

2021-06-17 | **ESSZÉ**

A büntettet a mai társadalomban még mindig alapvetően retributív (megtorló) szemléletből vizsgáljuk. Ennek gyökere az elképzelés, hogy „a bűncselekmény a szabad akarat következménye, csak az egyéntől függ, hogy milyen magatartást

tanúsít, s ezért a bűnösség megállapítása után a tett súlyával arányos megtorlási céllal kiszabott büntetés az indokolt és igazságos.” [1] Annak ellenére, hogy ez a nézet több szempontból is elavult, ha valahol olyan elkövetőről hallunk, aki felfoghatatlan, számunkra elfogadhatatlan dolgokat tett, hamar megszületik az ítélet: nem ember az ilyen..., ez egy szörnyeteg, fekély a társadalom testén – és kivonjuk a forgalomból, megbüntetjük, bezárjuk – vagy halálra ítéljük. „A sértő hibáztathatósága éppúgy nem korlátoz bennünket, mint a törekvés a jövőbeni bűntények elkövetésének megakadályozására – azok a bűnözők, akik egy retributív filozófia megítélése alatt állnak, egyszerűen csak azt kapják, amint megérdemelnek.” [2]

szörnyetegvadászat

De a kérdés, hogy mit érdemelnek, korántsem egyszerű. Előfordul, hogy a legádázabb bűntények esetén is enyhítő körülményeket keresünk az elkövető számára (a *preventív* igazságszolgáltatás filozófiájának jegyében), főképp ha egyébként esendő és szerethető, vagy sikeres, nagyformátumú embernek ismertük meg. Ilyenkor „az ember pszichikus állapotából és az objektív szituációs hatásokból, [és] a *személyiséget formáló múltbeli környezeti és genetikai hatások okozata*[ként]” [3] tekintünk a bűnre, vagyis – egyszerűbben fogalmazva: eljutunk a döbbsé kérdéshez: *miért?* Miért tette ezt, mi volt az oka, mi vitte erre, hol kell keresni az életében a pontot, ami valahogy elburjánzott, és ami akár észrevétlenül, de határozottan terelte a bűn felé? Hol volt a pont, amikor még elkerülhető lett volna, hogy szörnyeteggé váljon? Mert aki ilyen bűnöket elkövet, az szörnyeteg, efelől nincsen kétségünk. Ez a szörnyetegvadászat kisebb lelki teherrel jár, ha a bűnöző nem ismerős, nem a szomszéd, közszereplő vagy politikus, hanem csupán irodalmi alak. Vagy színpadi alak, népszerű, imádott, gyönyörű – de gonosz, romlott, manipulatív, és minden találkozáskor újra megkérdezhetjük, vajon miért. Sokszor a darabban igyekszünk válaszokat, ha úgy tetszik, mentségeket, enyhítő körülményeket találni a gonosztevő számára – nehéz bevallani, de sokszor tetszik a gonosztevő, mert valahogy érdekesebb, mint a jók. Izgalmasabb, mint a szelídek. Vonzóbb, mint az ártatlanok.

Shakespeare ilyen izgalmas, rettenetesen vonzó és vonzóan rettenetes karaktereit – akiknek a gondolatai nem e világiak, motivációi homályosak, tetteikben pedig akár a gyilkosságtól sem riadnak vissza – különösen sokan próbálták már megérteni, belátni a homlokuk mögé, az örök színpadi jelenre kárhoztatott létük múlt idejébe, és a „személyiségüket formáló múltbeli környezeti és genetikai hatások” mentén felgöngyölíteni az ügyüket. Shakespeare gonosztevői ugyanis gyakran vonzó szörnyetegek – különösen a férfiak. Edmund, III. Richárd, Jago, Claudius, Aaron – nemcsak egyszerűen gonosztevők, hanem manipulatív, karizmatikus vezéregyéniségek is – sokszor származásuk, fizikai adottságaik vagy bőrszínük ellenére is azok. Nehezebb dolgunk van a szörnyű nőalakokkal, és nem csupán azért, mert sokkal kevesebben vannak. Az egész shakespeare-i univerzumban csak Tamora a *Titus Andronicus*ban, Goneril és Regan a *Lear király*ban, és Lady Macbeth a *Macbeth*ben. Goneril és Regan múltjának boncolgatását már érintettük **itt** egyszer, most Lady Macbeth kapcsán „nézzük meg, mi forog a szíve körül. A természetben van-e az ok, mely szívét ily keménnyé teszi.” **[4]**

tragikus hiányélmény

Lady Macbeth személye mindig is izgatta a kritikusokat, olvasókat. Lénye, boszorkányos, túlvilági ambíciótól fűtött szavai számos értelmezést nyertek az idők során. Volt ő már

Macbeth bűnös tetteinek forrása, mintegy az igazi gonosz a darabban – például az ikonikus, nagy hatású A. C. Bradley esszékből is ez olvasható ki. **[5]** Értelmezték már a kora modern idők tipikus boszorkányaként, aki a sötét túlvilági erőket hívja a testébe, hogy káoszteremtő anti-anyaként szüljön halált. **[6]** Az anyaság tragikus hiányélményei mentén is többen értelmezték az alakját, a Macbeth-recepcióban általánossá vált „Hány gyereke volt Lady Macbethnek?” kérdéstről töpreng számos esszé, **[7]** és ez a mozgatója több színházi (pl. a Székényben Szikszai Rémusz *Macbeth*je Danis Lídiával) és filmfeldolgozásnak (pl. Justin Kurzel *Macbeth*je Marillon Cotillard-al). De kapott a Lady már a huszadik század elején teljes pszichoanalízist (Isador H. Coriat: *The Hysteria of Lady Macbeth*), amelyből a pszichésen terhelt, feldolgozatlan traumák által gyötört és motivált nőalak bontakozik ki.

És sokkal korábban, már a tizenkilencedik század közepén megszülettek az első irodalmi próbálkozások, amelyek Shakespeare alakjainak háttértörténetet írtak, hogy a hős döntéseit, karakterét, lényét motiváltabbá tegyék. Igazi prequel-adaptációs technikákkal, a shakespeare-i eredet-darab homályos, dramaturgiailag vagy logikai szempontból zökkenő pontjait magyarázni vágyó oknyomozásba fog például Mary Cowden Clarke, a „Shakespeare hősnőinek lánykora” (*The Girlhood of Shakespeare's Heroines*) című, 1850-es könyvében. A mű óriási népszerűsége tett szert, és ékes példája a viktoriánus kor irodalmi alakokhoz morális alapokon közelítő olvasatának, amely – mint Ian Hunter fogalmaz – összefüggött a „népnevelés általános megjelenésével, ami végleg megalapozta a gyakorlati kapcsolatot a karakterizáció retorikai elemzése és a morális énkép [...] között” [8], és így a karakterek valóságos emberi lényként értelmezése mintegy útmutató lehetett a morális és etikai értelemben jó személyiség kialakításához. Mary Cowden Clarke egy írásában („Shakespeare as the Girl's Friend”) magát Shakespeare-t is mint az ifjú hölgyek barátját, tanítómesterét állítja olvasói elé, akinek „nőalakjain keresztül a leány megláthatja, mint hű tükörben, a képet, amit kerülnie vagy utánoznia kell, hogy értékes és nagyszerű asszony váljék belőle.” [9] Az ifjú leányok és asszonyok számára készülhetett Cowden Clarke „backstory-kötete” is, amiben azt boncolgatja, milyen gyermek- és ifjúkoruk lehetett Shakespeare hősnőinek, talán éppen hogy még érthetőbbek, elfogadhatóbbak, még *emberibbek* legyenek az olvasó és formálódó ifjúság számára – és persze elsősorban a szende leányok asszonnyá serdüléséhez adna útmutatót. [10]

Ahogy a kötet előszavában fogalmaz a szerző, célja, hogy „Shakespeare valamely nőalakjainak történetében a valószínű (probable) előzményeket kinyomozza (trace)”, és „hogyan elképzeljük a lehetséges körülményeket és hatásokat [...] e hősnők zseni gyermekkorában, amelyek hozzájárulhattak, hogy magként innen eredhessenek és kifejlődjenek az érett karakterjegyek, hogy [Shakespeare] műveiben tökéletességükben tündököljenek (as he has shown [them to] us in their meridian blaze of perfection).” [11] Művében a nagy Shakespeare tökéletességét nem kérdőjelezi meg, saját munkájával nem kritizálni, aláásni, hanem minden szempontból alátámasztani akarja a shakespeare-i narratívát, és a meséket nemcsak „érdekfeszítő spekulációnak”, de kellemes „szórakozásnak” is tartja.

Ez a szerzői attitűd, ami a Shakespeare-kultusz zenitjén mégis egyedi, olvasmányos (noha kissé csapongó és didaktikusan egyszerű), de rendkívül népszerű szépirodalmi terméket hozott létre, Lady Macbeth shakespeare-i alakjából is hatásos háttértörténetet „fejt vissza”, rögtön a második mesében, melynek címe „A thán leánya” (*The Thane's Daughter*). Szemben a korban népszerűbb színházi

értelmezésekkel (amelyek leginkább a hatalmas, túlvilági, démoni erejű, gonosz Ladyt állították középpontba – lásd pl. John Singer Sargent világhírű festményét: *Ellen Terry as Lady Macbeth* ^[12]), Cowden Clarke egészen meglepő (és a későbbi, Lady Macbeth anyaságát szinte megszállottan feszegető értelmezések ismeretében különösen izgalmas) fordulattal áll elő: Lady Macbeth gyermekkorával, pontosan a születése pillanatával magyarázza a Shakespeare drámából ismert természetét. Leánygyermeké miatt csalódott, hideg, érzelemmentes anyjában villantja fel a szörnyű tettekre képes shakespeare-i alak origóját.

baljós jelenések

Miután a rettenetes skót időjárás, a baljós skót táj és a zord kastély hangulatba hozza az olvasót – valóban, mintha bármikor előugorhatnának azok a „furcsa” boszorkánynővérek a *Macbeth* első jelenetében – megszületik a kis Gruoch, aki egész életét a nyomasztó tudással kénytelen leélni, hogy anyja (aki fiúgyermeket akart, és a kislányt elutasította) belehalt a szülésbe. A novella furcsa, gyönyörű, de önző és magának való, erőszakos kislányt mutat be, aki nővé érve fokozatosan mindent és mindenkit elveszít/elpusztít, aki szereti őt – az egy Macbethen kívül, az ő levelét a baljós jelenésekről a történet végén veszi kezébe, és szó szerint a *Macbeth*ben kimondott első soraival zárul Mary Cowden Clarke prequelje.

Érdekes, hogy a kissé epizodikus és leginkább egyszerű ifjúsági kisregényekre hasonlító történet megpróbál valódi történelmi szálakat is hozzáfűzni a *Macbeth*hez – de annak érdekében, hogy a shakespeare-i pár unióját exkluzívabbá tegye, bizonyos történelmi tényeket nem vesz figyelembe. A Gruoch nevet használja Lady Macbeth számára, amiről tudjuk, hogy valóban történelmi személy neve volt ^[13]; királyi származását is kiemeli apja, Kenneth révén, és hangsúlyozza, hogy Moray klánjához tartoznak; viszont ilyen pontos információk ellenére azt, hogy Gruoch-nak Macbeth *előtt* is volt már egy házassága, sőt, gyermeke is ebből az első házasságból, jótékonyan elhallgatja, hogy a *tiszta*, zabolátlan ambíció szeressen bele a hős, szintén királyi gyökerekkel rendelkező – és nem melleleg rendkívül vonzó – Macbethbe. Az uniót, ami Shakespeare darabjában a házaspár sajátja, Macbeth úgy érzékelteti, hogy elragadtatva „my dearest partner in greatness” ^[14] megszólítással köszön el feleségétől abban a bizonyos levelében. Az első házasság ténye megoldás lehetne a „hiányzó gyermek” kérdésére is, de akkor megint csak sérülne a Shakespeare-univerzum legtökéletesebb házaspárja – *nem fér bele* egy házasságuk előtti időszámítás, egy onnan származó gyerek. Kállay felhívja a figyelmet, hogy Shakespeare forrásai között lehetett olyan, amely hordozhatta az információt, hogy

Lady Macbeth özvegy, és van már gyermeke is ^[15] – Shakespeare darabja mégsem tartalmaz erre utalást. Kállay hipotézise szerint „lehet, hogy a *Macbethet* valaki meghúzta, és a hiányzó részek ismeretében magyarázatot találnánk Lady Macbeth rejtélyes szavaira gyermekéről.” ^[16] De nem találunk, márpedig *valamilyen* gyerek kell a házaspár múltjába, hiszen Lady Macbeth „szoptatott már” ^[17] – az anyaság tapasztalatát Shakespeare is belekódolta. Így Cowden Clarke Gruoch-ja szül egy kisfiút Macbethnek, de mintegy mellékesen el is veszítik az örököszt még csecsemő korában...

Minden esetlensége ellenére azonban több ponton erős motívumokat is felvillant Mary Cowden Clarke meséje – főképp olyanokat, amelyek a shakespeare-i Lady karakteréhez, szavaihoz, tetteihez szervesen csatlakoznak. Ilyenek például az ambíció, az empátia hiánya (fészeknyi fiókat söpör le a várfokról, amikor útjába állnak), vagy a pillanat, amikor alvó apja fölött mereng el, szeretettel tanulmányozza az arcát – ez a jelenet természetesen a Duncan gyilkossága fölötti révületből („Ha nem hasonlít úgy alvó apámra, én teszem meg” ^[18]) táplálkozik – és szándéka szerint mutat „előre” a Lady életének kulcspillanatára. Valamint a nem e világi, zavart személyiséget is visszafejti-felépíti a szöveg, hiszen a magányosan kószálni szerető, harcias leányzó bűntudatában itt is alvajáró.

posztromantikus imádat

Azért is érdekesek ezek a motívumok, mert szinte teljesen egybevágnak egy évtizedekkel későbbi, jóval sikeresebb és valóban szépirodalmi – de mára többnyire elfeledett

mű, Gordon Bottomley *Gruach* című verses drámájának alapmotívumaival.

Bottomley-t nem csak a *Macbeth* ihlette prequel adaptáció írására, hiszen ő írt prequelt a *Lear királyhoz* is (*King Lear's Wife*), és kortárs kritikusok elismerő szavakkal illették Shakespeare-ből táplálkozó, az ő alakjait „előkészítő”, helyzeteinek megágyazó darabjait. A *Gruach* 1921-ben jelent meg, ekkor még mindig eredeti, megkérdőjelezhetetlen zseni alkotásának tekintették Shakespeare művészetét, és műveit posztromantikus imádatokkal övezték. Ennek megfelel Bottomley hozzáállása is, hiszen csakúgy, mint Cowden Clarke, minden döntésével alátámasztja Shakespeare-t, sem kritikát, sem kételyt nem támaszt a *Macbethtel* szemben. A darab olyan alakokat és szituációkat teremt, olyan motívumokat használ, amelyek egyszerre rámutatnak és

táplálkoznak a Shakespeare-műből. Az eredet-drámából csupán Lady Macbeth (Gruach) és Macbeth alakja szivárog át: az ő szerelmük születése áll a középpontban, de olyan – Bottomley-től már szinte megszokott – nézőpontváltással, amely Macbethet kiszorítja a fókuszról, és szinte kizárólag a pár nőalakja köré épül a cselekmény. Az ő karaktere, múltja, vágyott jövője, ambíciói és hajlamai irányítanak mindent és mindenkit ebben a darabban – leghatározottabban és leglátványosabban magát Macbethet.

A *Lear király felesége* című darabjával szemben (ahol hiányzó, tehát szabadon létrehozható, elképzelhető alakot állít középpontba) itt nagyon jól ismert, nagy sikerrel játszott, ikonikus nőalak múltját kell megalkotnia, mégpedig úgy, hogy minden mozzanatával belesimulhasson az olvasók által ismert, elvárt Lady Macbeth-képbe. Benne kell legyen csírájában mindaz a komplexitás, démoni erő, ambíció, szenvedély, ami a shakespeare-i alak sajátja. Ahogyan Robert B. Shaw találóan összefoglalta, „a darabok kifejezetten a karakterre helyezik a hangsúlyt. Bottomley ismerős Shakespeare figurákat ifjúságuk meghatározó pillanataiban ábrázol, hogy bemutassa

hibáik és vágyaik (appetite) gyors alakulását, amelyek teljességükben csak a híres tragédiákban mutatkoznak meg” [19] – és a kortársak rajongva írták [20], hogy bizony hihetetlen, de másodszor is sikerült *igazi* shakespeare-i alakot létrehozni a *Gruach*-ban.

zabolátlan és különleges

A baljós skót vidék, a zordon skót kastély mint helyszín itt is alapvető, akárcsak Cowden Clarke szövegében: fekete kövekből épült kastélyban vagyunk, masszív

oszlopokkal és titokzatos lépcsősorokkal, kint tombol az észak-skóciai tél. A címszereplőről rokonai már akkor beszélnek, mikor még színre se lép. Megtudjuk, hogy vad, zabolátlan és különleges, és azt is – megint hasonlóan Cowden Clarke háttértörténetéhez –, hogy *alvajáró*.

Fern: Nem a mi világunkban él. Tegnap éjjel, nem sokkal éjfél után, felébredtem valami fényességre; mint egy hideg, sápadt oszlop magasodott fölém. [...] Nem ide tartozom.” – mondta – „[...] Nekem nem elég a ti kevéske levegőtök. Hol az ajtó? Kell legyen kiút.” [...] s amikor elment, nem mertem követni, mozdulni sem, mert hallottam, hogy ha az alvajárót felébresztik, meghalhat... [21] (10)

Ebbe a térbe, hangulatba érkezik az esküvőjére készülő fiatal, szép és árva (!) Gruach, aki későig bolyongott egyedül odakinn; és ide érkezik meg a téli éjszakában szállást kérő királyi Követ (Envoy), aki Macbethként mutatkozik be, és akibe Gruach – természetesen – első látásra beleszeret. A szöveg (David Greig *Dunsinane*-jéhez hasonlóan) tudatosan elkerüli Macbeth nevét, hogy ezáltal is kimozdítsa őt (és a *Macbethet* mint szöveget) a középpontból. Mindvégig Követnek (Envoy) nevezik, így utalnak rá, a szereplők listájában is így szerepel, épp csak bemutatkozik – innen tudjuk, hogy Gruach jövődöbelije áll előttünk. A szerelmüket gyorsan házassági tervvé kovácsolják, és még aznap éjjel elszöknek, hogy a skót télben ellovagoljanak shakespeare-i jövőjük felé.

Gruach a darabban, ahogy a felvázolt események lehangoló sebességéből, intenzitásából is kikövetkeztethető, valóban motivált, ambiciózus, különleges, nem e világi alak lesz. William C. Carroll egy cikkében ^[22] egyenesen „proto-feminista” megközelítésnek véli Bottomley *Gruach*-jának nőábrázolását, mert a főszereplő minden hagyományt felrúgva, minden elvárást és szociális tradíciót félretéve a saját ambícióit valósítja meg, ráadásul úgy, hogy minden tekintetben érvényesíti akaratát a kastélyba tévedt Macbeth fölött, akit a végére inkább szánunk, semmint felnézünk rá, mint leendő tragikus hősré. Lady Macbeth viszont mintegy felerősödik, élesebben rajzolódik ki mindaz, ami vonzó benne, általa mozdul el a cselekmény abba az irányba, hogy Gruach ambíciója, kiszámíthatatlan és Macbethen az első perctől uralkodó karaktere legyen a magyarázat mindenre, ami ambivalens, nehezen megfejthető a Shakespeare-darabban. Felerősödik itt is a történelmi szál, pontosan úgy, mint Cowden Clarke meséjében: Gruach a valódi történelmi nevét viseli, hangsúlyos szerepet kap királyi eredete („Biztos vagy-e bennem? Tudd, hogy ellenségednek születtem: ősbibb királyi ház szülte vagyok, mint te: Kenneth király volt egyik őszám.” ^[23]), családjaik viszonya, Macbeth hatalmi esélyei is kirajzolódnak.

Ám ahogy Mary Cowden Clarke-nál, Bottomley-nál is elképzelhetetlen a Macbeth házaspár egységét megbontó első férj és az első házasságból származó – a történelemben nagyon is létező – gyermek. Itt sem esik szó tehát Gruach Macbeth előtti házasságáról (noha esküvőre készül, Macbeth jegyeseként szökik el az egyébként nem túl motivált vőlegény elől). Bottomley azonban – Mary Cowden Clarke-kal szemben – nem „oldja meg” egy tollvonással a gyerekkérdést, nem látjuk, hogyan sikerül ez a házasság (csak majd a *Macbethben*), csupán a szökevény jegyesek nyomait a skót hóviharban.

sosem volt józan

Bottomley darabjában is megjelennek Gruach/Lady Macbeth karakterén kívül olyan tipikusan shakespeare-i motívumok, amelyek sokrétegű kapcsolatot tartanak fenn az eredet-darabbal – hasonlóan ahhoz, ahogy már láttuk Mary Cowden Clarke esetében (pl. az alvó király szemlélése és a gyilkosság pillanata közötti kapocs). Az alvajárás mindenképpen ilyen motívum, hiszen nemcsak említik a darab elején (I. Fern szavait fentebb), hanem a Követ és Gruach első valódi találkozása, sőt első csókja is Gruach alvajárásához köthető. Az alvajárás azonban Bottomley-nél nem kötődik semmiféle büntudathoz (ahogyan Cowden Clarke-nál és a *Macbethben*), sokkal inkább Gruach instabil mentális állapotát, túlérzékeny, túlvilági erőkkkel kapcsolatban álló elméjét hivatott megteremteni. Így viszont a *Macbeth* nőalakja éppen józan integritásában sérül (azaz Bottomley elképzelése szerint Lady Macbeth sosem volt *józan*, nem *ép* az elméje), hiszen Shakespeare-nél a büntudat, illetve a közös bűn miatti házassági szövetség megbomlása vezet Lady Macbeth elméjének megbomlásához. A Lady minden igyekezete ellenére Macbeth *megölte az álmot*, mindkettőjük álmát, mindkettőjük ép elméjének zálogát:

Lady Macbeth: Nem jó tetteinkről így gondolkodni, / Mind a ketten beleőrülünk.

Macbeth: Hallottam, valaki azt kiáltja: „Ne aludj / Tovább, Macbeth álmot öl.”, az ártatlan / Álmot, mely kisimítja a ráncokat / A gondok zubbonyán, a mély álmot, / Mely [...] / Őrlődés gyógyfürdője, megrongált / Elme balzsama [...]” [24]

Az alvajárás (és az azt kísérő kényszeres örület) talán a legalapvetőbb toposz, amit Lady Macbeth személyéhez kötünk Shakespeare szövege miatt – kiegészítve még talán a tör és a véres kéz szimbolikus jelenlétével. Bottomley alvajáró-jelenetében (2. jelenet) Gruach lázalom-szerű látomása minden kendőzés nélkül, nyíltan a *Macbethre* utal. Miután a Követ delíriumából (mintegy mesebeli, életadó) csókkal felébreszti az alélt Gruach-ot, ő szinte örületen nekitámad, és a férfi törét megszerezve dulakodni kezd vele; szavai egyértelműen Duncan gyilkosságát idézik meg:

[...] tolvajok az éjszaka férfiai: gyilkosok / az éjszaka férfiai. Mint a menyét / és a görény estek a torkoknak a sötétben: / Nem nyíltan öltök, hanem álomban, / a hálószoba undok biztonságában. / Te áruló szörnyeteg! [...] A kezem a törödön: engedj el, vagy felhasítom veled a nyakadat!" (41) **[25]**

Ebben a szakaszban Bottomley remekül használja a Shakespeare-darabból és a Duncan-gyilkosságból elraktározott asszociációkat, és hozza játékba ezt a tudást annak érdekében, hogy a kapcsolat az eredet-darabbal még egyértelműbb, még

tagadhatatlanabb legyen: ez ugyanaz a pár, ez a gyilkosság, amiről most Gruach beszél, az a gyilkosság, és ez a tőr talán *az a bizonyos tőr*, amit „maga előtt lát” [26] Macbeth *azon* az éjen, amikor „minden nyugtalan volt [...], furcsa jajongást hordott-vitt a szél, / Halálsikolyt, [...] A vészmadár / Zengett az életünkbe örökös éjszakát.” [27]

ezzel a bizonyos tőrrel

Különösen izgalmas fordulattal – miután a Követ és Gruach kapcsolata a harag szenvedélyéből mindent elsöprő szerelembe csap át – a lány ezzel a bizonyos tőrrel *felfogja a haját*. Egy kifejezetten (és több szempontból is) maskulin tárggyal a saját legnőiesebb díszét, hosszú és dús haját tűzi fel, és ebben a képben nemcsak Macbeth (és minden férfi) férfiasságát definiálja át és veszi el (ami majd a *Macbeth*ben a szavak szintjén is folytatódik), hanem megkezdi saját *nemtelenítését* is, saját nőiségének lefosztását is önmagáról. [28]

Bottomley ezeket a jeleneteket tehát a legalapvetőbb shakespeare-i/macbethi szimbólumokat felhasználva alkotja meg, de úgy, hogy egy pillanatra sem veszi le a fókusz a nőről. Így a *Macbeth* eseményeiért is nyilvánvalóan Lady Macbethben, illetve már az ő sajátos ifjú énjében keresi a felelőst, a férfiakat megszegyenítő és manipuláló, motiváló erőt, ami a Macbethénél sokkal határozottabb, erősebb, a férfi számára kezelhetetlen ambíció forrása.

Mindkét háttértörténetben, prequel-adaptációban olyan motívumok sorát láthattuk, amelyek eltéphetetlen és direkt kapcsolatot tartanak fenn a Shakespeare-darabbal, és mindkettőben Lady Macbeth szörnyű tetteinek, bűnös ambíciójának és egész személyiségének gyermekkorban, ifjúkorban gyökerező *magyarázatát* kapjuk, mintegy lenyomataként a sajátos, Shakespeare karaktereivel szemben különösen is látgy igazságszolgáltatás működésének. Az árvaság, a meg nem értettség, az őt körülvevő zord világ, a királyi származás nyomasztó és sürgető ereje – mind enyhítő körülményként szólnak a véreskező gyilkos pár motorja, Lady Macbeth számára: belekapaszkodva a pszichikus állapotba, a sajátos helyzetbe, a *személyiséget formáló múltbeli környezeti és genetikai hatásokba* akarják a prequelek – akarjuk mi is? – elfogadhatóbbá, érthetőbbé tenni Lady Macbethet.

1. Vigh József: *A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében*. 2002.

http://jesz.ajk.elte.hu/vigh14.html#_ftn1 ↑

2. Terance D. Miethe: *Punishment. A Comparative Historical Perspective*. Cambridge University Press, 2012, p. 16. Az én fordításom, F. A. ↑

3. Vigh József i. m. ↑
4. *Lear király*: III. felvonás 6. szín; Vörösmarty Mihály fordítása. ↑
5. V. ö. A.C. Bradley: *Shakespearean Tragedy: Lectures on Hamlet, Othello, King Lear and Macbeth*. Macmillan, 1905, p 358. ↑
6. Lásd erről bővebben például Dympna Callaghan: *Wicked Women in Macbeth: A Study of Power Ideology and the Production of Motherhood* (in Di Cesare szerk. *Reconsidering the Renaissance*, 1992) és Joanna Levin: *Lady Macbeth and The Daemonology of Hysteria (ELH, 2002, különösen pp. 38–45)* ↑
7. Például Kállay Géza a *Macbeth*-fordításához írt tanulmányban (William Shakespeare: *Macbeth*, Liget, 2014, p. 17., de korábban lásd pl. Janet Adelman: *Born of Woman: Fantasies of Maternal Power in Macbeth*. In Marjorie Garber szerk.: *Cannibals, Witches and Divorce: Estranging the Renaissance*. Johns Hopkins University Press, 1985., vagy Stephanie Chamberlain: *Fantasizing Infanticide: Lady Macbeth and the Murdering Mother in Early Modern England* in: *College Literature* Vol. 32, 2005. ↑
8. Ian Hunter: *Reading Character*. In: *Southern Review: Literary and Interdisciplinary Essays* 16. 1983. p. 233. ↑
9. Mary Cowden Clarke művét idézi Lauren Byler: *Loose Characters in Mary Cowden Clarke's The Girlhood of Shakespeare's Heroines in a Series of Tales* in *Texas Studies in Literature and Language* Vol. 57, 2015., p. 343. ↑
10. Lásd erről részletesen George C. Cross: *Mary Cowden Clarke, „The Girlhood of Shakespeare's Heroines”, and the Sex Education of Victorian Women* in *Victorian Studies* Vol. 16, 1972. ↑
11. Mary Cowden Clarke: *The Girlhood of Shakespeare's Heroines in a Series of Tales*. Bickers and Son, London, 1879. p.iii. Online verzió: https://books.google.hu/books?id=6b06xAEACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=Lady%20Macbeth&f=false ↑
12. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/21417> ↑
13. “A névnek több változata van, Mary Cowden Clarke a “Gruoch” alakot használja, Bottomley és később David Greig is a Gruach alakot.” Erről bővebben írtam *Lady Macbeth él* című esszémben. ↑
14. Valahogy egyik kezemben lévő fordítás sem kellően fejezi ki ezt a partneri viszonyt, ami egyenlőséget, teljes egységet sugall: Szász Károly „nagyságom édes osztályosa”, Szabó Lőrinc „dicsőségem édes osztályosa” megoldást választ, Kállay Géza pedig egy hosszabb, magyarázóbb sort: „kedves kicsi társam, akivel mindig is osztoztam, ha nagy volt a siker”. Előbbiek „osztályosává” teszik Lady Macbethet a dicsőségnek, ami nem fejezi ki a kölcsönösséget, amit a „partner” szó hordoz; Kállay pedig a telitalálat „társ” mellé teszi a „kicsi” szót, és ettől ugyan gyengédebb, de mindenképp kissé leereszkedőbb lesz Macbeth hangja. ↑
15. Kállay Holinshedet említi, de tudtommal Holinshed krónikáiban sem ez az információ, sem pedig a „Gruach” név nem szerepel. ↑
16. Kállay Géza előszava a *Macbeth* fordításához; Liget, 2014, p. 16. ↑
17. *Macbeth* I. felvonás 7. szín 68. sor ↑
18. *Macbeth* II. felvonás 2. szín 16. sor, Kállay Géza fordítása. ↑
19. Robert Burns Shaw: *Blank Verse: A Guide to Its History and Use*. Ohio University Press, 2007. p. 116. ↑
20. Lascelles Abercrombie szerint pl. „döbbenetes, hogy a Macbeth prelude meg tudja ismételni a sikert, amit a Lear-prequel (It is astonishing that the success [of the Lear-prequel] should be repeated in a prelude to *Macbeth*.)” ↑
21. Her thoughts are not with us, she is not ours. Last night, soon after midnight, I awoke To a sense of light, to a light held in the air: She stood above me like a chill, pale pillar. [...] I cannot breathe your little air. Where is the door? There must be a way out. [...] and when she left me I dared not follow or move, for I had heard That if sleep-walkers

are wakened they may die. Bottomley: *Gruach and Britain's Daughter*. Constable and co., 1925. A darabból származó idézetek saját fordításomban közlöm. A szám a kiadás oldalszámát jelöli.

<https://archive.org/details/britainsdabottgruachrich/page/10/mode/2up> ↑

22. William C. Carroll: „The Fiendlike Queen: Recuperating Lady Macbeth in Contemporary Adaptations of Macbeth.” *Borrowers and Lenders: The Journal of Shakespeare and Appropriation*. Vol.8, 2013.
<https://openjournals.libs.uga.edu/borrowers/article/view/2213/2118> ↑
23. Before you take me / You should be told I was born your enemy: / I am of a more ancient house of kings / Than you: King Kenneth was among my fathers. ↑
24. *Macbeth*, II. felvonás 2. szín, 48-55. Kállay Géza fordítása. ↑
25. [...] thieves are men of the night: murderers / Are men of the night. You have the stoat's and / fowmart's Passion for throats in the dark: you are not one / Who kills in the open, you would kill in sleep and / In the vile safety of a private room. / Faugh, you foul treacherous beast [...] / My hand is on your dagger: let go your hold, / Or I'll drive it down the side of your neck (41). ↑
26. „Tör az, amit magam előtt látok...” *Macbeth* 2. felvonás 1. jelenet 20. sor, Kállay Géza fordítása. ↑
27. *Macbeth* 2. felvonás 3. jelenet 62-70. Kállay Géza fordítása. ↑
28. V.ö. *Macbeth* 1. felvonás 5. jelenet 45: „Ne számíton, hogy nőnek születtem.” ↑

kép | jumpstory.com

Kiss Lajos András

RAGÁLYOK KORA – TÖPRENGÉSEK RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT IDEJÉN 2.

2021-06-11 | ESSZÉ

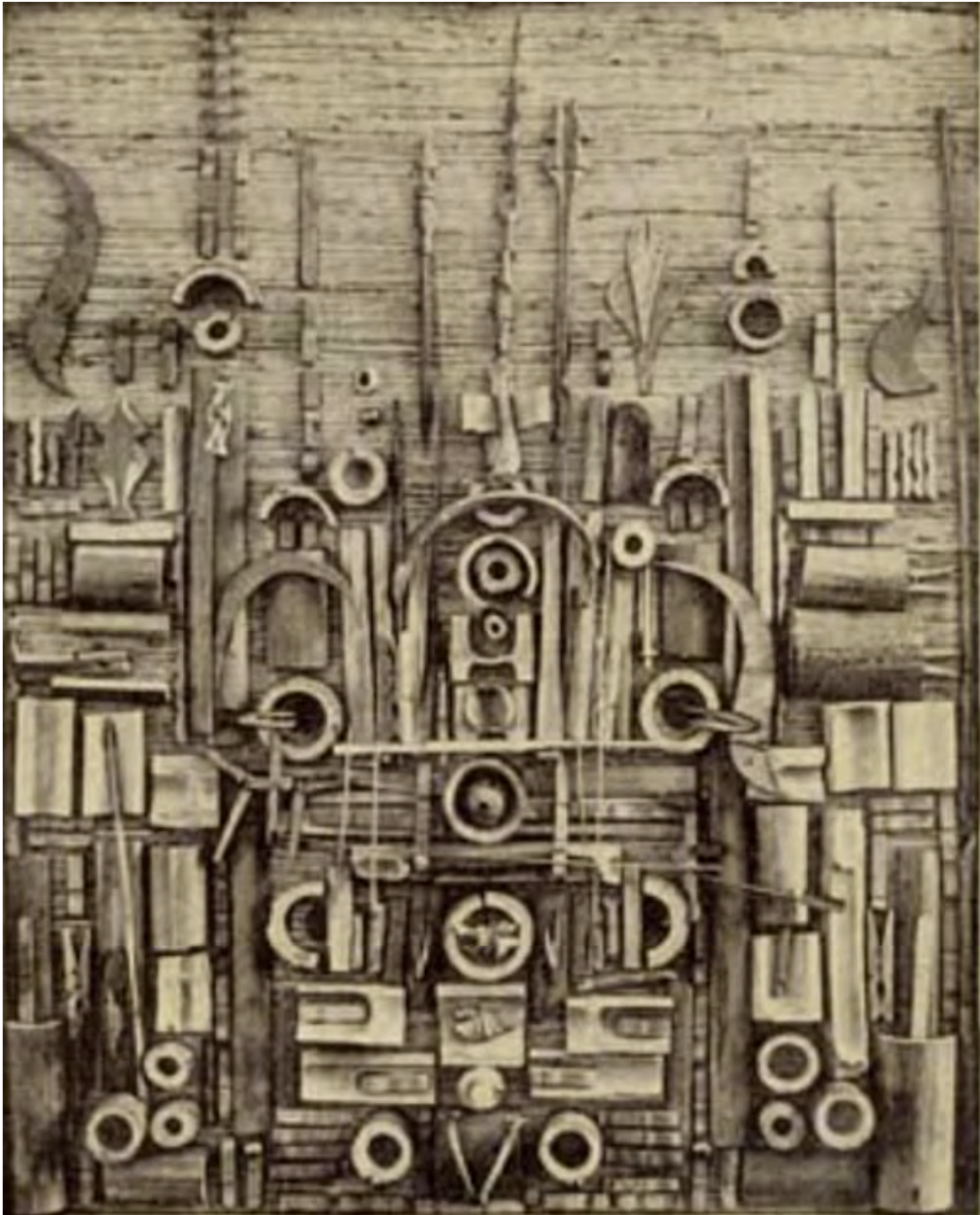
Írásom első részében azt a meghökkentő (egyébként nagyon is természetes) jelenséget igyekeztem bemutatni, hogy mennyire eltérően vélekednek korunk meghatározó gondolkodói a koronavírus-világjárvány társadalmi, gazdasági, politikai és ökológiai hátteréről. De legalább ennyire fontos, hogy ezek a szerzők milyen egymásnak teljesen ellentmondó víziókat vetítenek az emberi nem jövőjéről. A tudomány világában megszokott gyakorlat, mi több, elvárt norma, hogy a résztvevők vitatkozzanak, igazolják vagy éppen cáfolják egymás érveit és helyzetértékeléseit. Csakhogy most ennél többről van szó: szembesülnünk kell a ténnyel, hogy a pandémia következményeit illetően olykor az ugyanahhoz a politikai táborhoz soroltak is homlokegyenest ellentmondó következtetésekre jutnak. A radikális baloldaliként ismert Giorgio Agamben a „járványkezeléshez” kapcsolódó, jórészt a nemzetállamok kormányai által életbe léptetett intézkedésekben cáfolhatatlan bizonyítékát látja régóta hangoztatott meggyőződésének, hogy a nyugati demokráciákban a rendkívüli állapot végérvényesen normává vált. A világ minden táján meghozott rendeletek és szabályok leleplezték a liberálisnak mondott politikai rendszerek „naivitását”, ugyanis a jelen történései egyértelműen tanúsítják, hogy a biopolitika változatos eszköztárát mozgósítva a legegyszerűbb szabadságjogoktól is könnyedén meg lehet fosztani a polgárokat. Agamben elsősorban az olaszországi rendkívüli intézkedéseket kifogásolja, amelyeket rendszerint „őrültnek” és „abszolút indokolatlannak” nevez. Olyan totalitárius állam rémképét vetíti előre, amely alig különbözik napjaink Kínájának politikai berendezkedésétől.

generális félelem és zavarodottság

De Agamben „baloldali” pesszimizmusa a „pandémia-interpretációnak” csak egyik lehetséges változata. Slavoj Žižek merőben másként ítéli meg a helyzetet. Žižek úgy véli, a koronavírus-

világjárvány által keltett generális félelem és zavarodottság mögött valamiféle pozitív „emancipatorikus energia” rejtőzhet, ami a globális kapitalizmus elleni összefogásra és hatékony fellépésre ösztönözheti a rendszer nyilvánvaló veszteségeit. A százmilliókat, akik most csendben vannak, és szinte láthatatlanok, mivel az újkonzervatívok kendőzetlen kapitalizmus-apológiája és a baloldalinak mondott értelmiség árulása

bénuultságra ítélte őket. Végző soron hiteles baloldali „politikai virológia” megteremtését sürgeti a szlovén filozófus. Szerinte a rendszerkritikát nem a racionális argumentációra és az egyszerű emberek számára nem túlságosan vonzó absztrakt teóriákra kell építeni, hanem a „forradalmi ragályra”.

A célként kitűzött „globális nyájimmunitás” elérése több annál, hogy csak hatékony járványkezelési technikát lássunk benne. Végre reális esély nyílik egy újfajta „világméretű szolidaritásközösség” létrehozására. Vagyis kísérletet kell tenni olyan

világ megteremtésére, amelyben a „szolidaritás-mémek” vagy „szolidaritás-vírusok” mintegy maguktól sokszorozódnak.

Eretneknek tűnő ötlete védelmében Žižek számos régi és új filozófust idéz meg tanúnak. Hivatkozik Schellingre, hogy lét és az élet nagy titkainak feltárása során mindig eljutunk valamilyen titkos alaphoz, egy teljesen soha meg nem ismerhető és nem megszüntethető maradékhoz, amit manapság vírusnak, génnek vagy legújabban mémnek szokás nevezni.

gyermekeket bombázó információtömeg

Az „elme vírusairól” és a „mémek önsokszorozódó képességeiről” olyan ismert amerikai elmefilozófusok írtak, mint Richard Dawkins és Daniel Dennett. És úgy látom, ellentétben

Žižek szinte felhőtlen optimizmusával, hogy Dawkins és Dennett jóval árnyaltabban fogalmazzanak, amikor leírják a vírusok és a mémek „önsokszorozó” képességeinek fenomenológiáját. Dawkins szerint elég könnyen belátható, hogy a kisgyermek a vírushordozásra emlékeztetően sajátítja el az ismereteket, „(...) a gyerekek anyanyelvük alapvető eszközeit hónapok alatt képesek elsajátítani. A beszélt nyelv hatalmas szótára, a megbeszélni való témák enciklopédiája, a beszéd bonyolult szintaktikai és szemantikai szabályai tökéletesen átadódnak az idősebb agykból a gyermek-agyba, még mielőtt elérné felnőtt méretének a felét.” A gyermekeket bombázó információtömegnek megvannak az árnyoldalai is, folytatja Dawkins. „Olyan sok 'elmebyte' kerül letöltésre, annyi 'gondolatkódon', hogy nincs mit csodálkozni azon, mennyire hiszékeny egy gyermek, milyen nyitott minden sugallatra, védtelen a rászedéssel szemben, könnyű préda az ámítók, szekta-próféták és kedvesnővérek számára. Mint az immunhiányban szenvedő betegek, a gyermekek teljesen nyitottak az olyan elmefertőzések előtt is, amelyeket a felnőttek könnyedén képesek háráítani.” [1]

A számítógép-vírusok ugyanúgy működnek, mint a betegség-vírusok: rövid, de rendkívül hatékonyan működő kódokat termelnek, „(...) amelyek beépítik magukat a létező, szándékosan futtatott programokba, és aláássák azok normális

működését.” [2] Igaz, hogy Dawkins általában a pozitív forgatókönyvek megvalósulását vizionálja, vagyis feltételezi egy olyan „virológia ökoszisztéma” kialakulását, amelyben rendkívül erős védelem formálódik ki a rosszindulatú vírusokkal szemben. Elsősorban a számítógép-vírusokról beszél, ugyanakkor össze is kapcsolja a biológiai és a mesterséges vírusok evolúcióját. [3] Ez szerencsés esetben azt jelentené, hogy a rendszer erőteljes önkorrekciós képességének köszönhetően a jó vírusok megmaradnak, talán meg is erősödnek, míg a rosszak kipusztulnak. De ugyanez a vírus-logika mutatható ki a kultúra szférájában is, amelyet a fiatalok divathóbortja jelez. Szembeötlő példa az olyan viselkedés, „(...) amelyben több a ragályszerű elem, mint a megfontoltság. Jojó, hulla-hopp, pogózás a hozzájuk kapcsolt kötött viselkedésmintákkal végigsöpörnek a tanintézeteken, szórványosan terjedve iskoláról iskolára, olyan mintázatokban, amelyek nem sokban különböznek a kanyarójárványtól. Tíz évvel ezelőtt ezer és ezer mérföldet utazhattak volna az Egyesült Államokban, sehol sem láthattak volna olyan baseballsapkát, amelynek a hátulja van elől. Ma mindenütt a fordított baseballsapka a megszokott.” [4] Dawkins szellemes megfogalmazása szerint leginkább az epidemiológiai kutatásoktól remélhetünk segítséget, ha az egyébként nem veszélyes divathóbort-ragály okait szeretnénk feltárni.

Daniel Dennett a *Mémek, avagy a képzelet kizsákmányolása* című írása már kifejezetten a tudományos és művészi alkotótevékenységre fókuszálva vizsgálja a vírusok, a gének és a mémek önszaporító teljesítményeit. Szerinte „a mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésének módja (...). Ha egy tudós egy jó gondolatot hall vagy olvas, továbbadja kollégáinak és tanítványainak. Megemlíti a cikkeiben és az előadásaiban.” [5] A mém tehát olyasmi, mint a vírus: nem rendelkezik „önálló élettel”, parazita létre rendezkedik be. Ha a mémet hordozó biológiai vagy fizikai objektumok megsemmisülnek, a mém is eltűnik. „A mémek manapság a fény sebességével terjednek, úgy, hogy hozzájuk képest a legyek és az élesztőgombák szaporodása csigalassúnak tűnik. Hordozóról hordozóra, médiumról médiumra ugrálnak alkalomszerűen, és gyakorlatilag megfoghatatlanok.” [6]

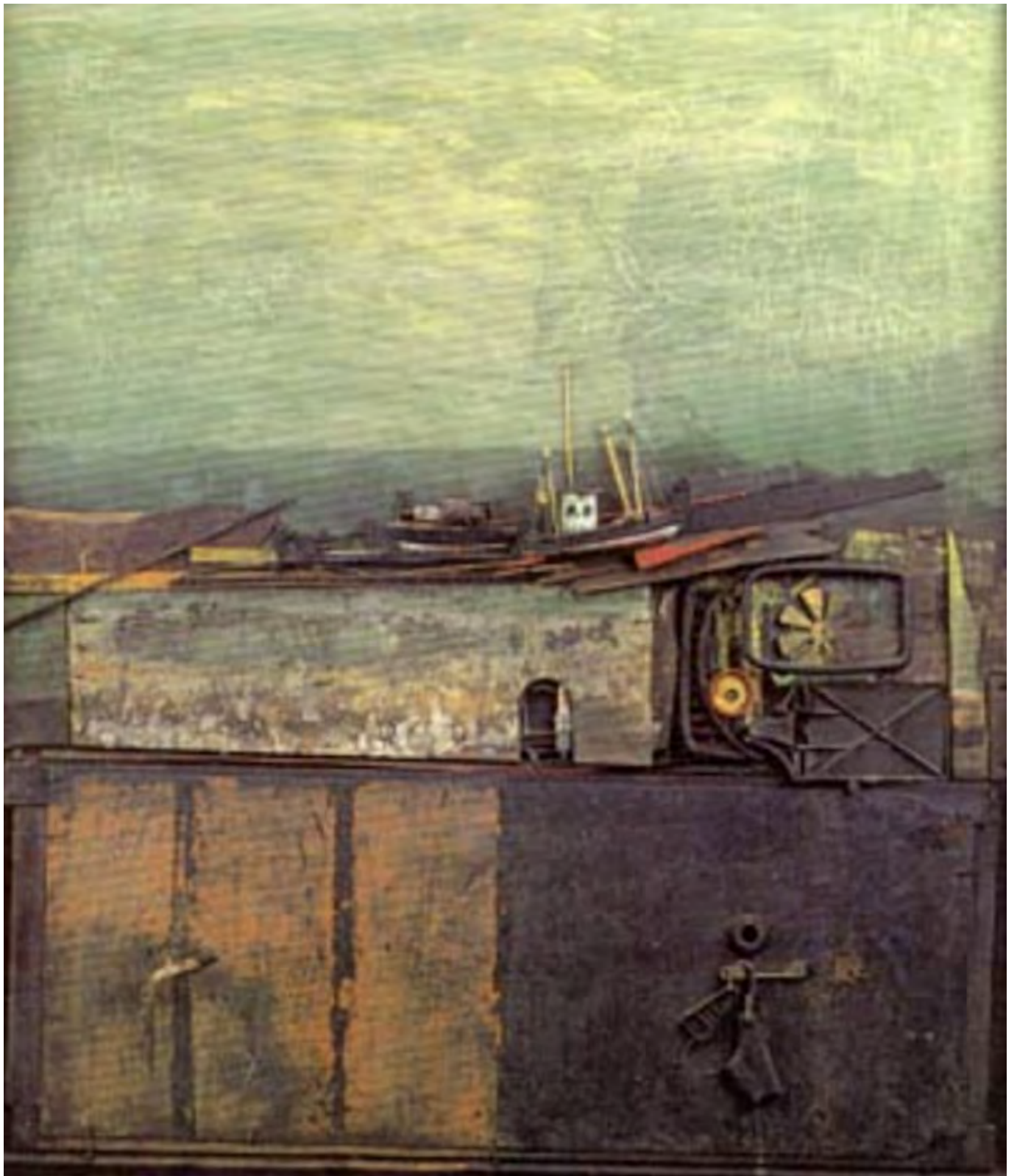
A „kulturális virológia” Žižek által megidézett szellemi nagyságai között nemcsak filozófusokat találunk, hanem művészeket is. Az első helyen Lev Tolsztojt. [7]

A Tolsztojra hivatkozás akár telitalálat is lehet, hiszen, a *Mi a művészet?* című nagy tanulmányában az orosz író figyelemre méltó megállapítást tesz: „A művészeti tevékenység abban áll, hogy felidézzük magunkban az egyszer átélt érzelmet, s miután felidéztük, mozdulatokkal, vonalakkal, színekkel, hangokkal, szavak révén alkotott képekkel, úgy fejezzük ki, hogy mások ugyanazt érezzék. A művészet az az emberi tevékenység, amely abban áll, hogy valaki tudatosan, bizonyos külső jegyek révén másokkal közli az általa átélt érzelmeket, s ezek az érzelmek másokra is átragadnak, mások is átélik.” [8]

jótékony ragály

Bárhogy is értelmezzük a definíciót, Tolsztoj jótékony ragályként vagy járványként határozza meg a szerinte kívánatos művészetet, amely miként a bacilusok és a vírusok spontán módon terjed át egyik emberről a másikra. [9] Persze, az író a „művészi ragály” nem minden formáját tekinti kívánatosnak: a modern francia művészeket (pl. Baudelaire, Mallarmé) pusztító kórok terjesztőiként jellemzi, akik csak kárára vannak az emberiségnek. Tolsztoj elképzelése a „művészi ragály” működéséről nem áll távol azoktól a szociológiai és

művészetfilozófiai elméletektől, amelyek a tizenkilencedik század utolsó évtizedeiben Európa-szerte nagy népszerűségnek örvendtek, hogy aztán többségük idővel némileg méltatlanul a feledés homályába tűnjenek. Ezek egyike a francia szociológus és kriminológus, Gabriel Tarde, aki 1892-ben jelentette meg *Az utánzás törvényei* című munkáját, amelyben a társadalmiság legfontosabb kötőanyagát az *utánzásban*, a cselekvések, szokások, viselkedések és eszmék „egyik emberről a másik emberre történő átragadásában” vélte felfedezni. ^[10] A francia szociológia történetével foglalkozó munkák egyöntetű megállapítása szerint a tizenkilencedik század végén, illetve a huszadik század elején még vitatott volt, vajon az utókor számára ki lesz a modern francia szociológia „ősatyja” – Gabriel Tarde vagy Émil Durkheim. Sokáig úgy tűnt, a versenyt Durkheim nyeri, aki Tarde pszichologizáló módszerével szemben a markánsabb társadalomtudományi szemléletet jobban érvényre juttató kategóriában, a *munkamegosztásban*, illetve annak fejlettségi fokában határozta meg a társadalmi kooperáció lényegét. Egyébként Durkheim sem fukarkodott a kollégáját érintő kritikákkal. Egy ízben például „a majmolás szociológusának” nevezte Tarde-ot, aki képtelen eljutni a társadalmiság fundamentumáig. Az utóbbi két évtizedben változni látszik Tarde elméletének egyoldalú (rendszerint negatív) megítélése. Számos francia szociológus (például Eric Alliez és Bruno Latour), illetve a német Peter Sloterdijk újra felfedezték Tarde „imitációelméletének” értékeit.

A ragály-problematika esztétikai és művészetelméleti hátterének megvilágításához most mégsem Tarde fejtegetéseihez fordulok segítségül, hanem egy másik, ugyancsak méltatlanul feledésre ítélt gondolkodó, Max Nordau híres-hírhedt

művészetfilozófiai értekezéséhez, az *Elfajzáshoz*, amelyben szintén központi szerepet kap a ragály és az utánzás (Nordau szerint rendkívül káros) működésének vizsgálata.

elfajzott művészetek

A lengyel zsidó felmenőkkel rendelkező Nordau (eredeti nevén Südfeld Miksa) Pesten született 1849-ben. Orvosi diplomát szerzett a pesti egyetemen, majd Párizsba költözött. Életének

nagyobb részét Franciaországban töltötte, ahol sikeres orvosi praxisa mellett szépirodalmi és filozófiai műveket publikált az anyanyelvén – németül. Az 1890-es években csatlakozott a cionista mozgalomhoz, amelynek Herzl Tivadar halála után szellemi irányítója lett. Legfontosabb műve, az *Elfajzás* 1893-ben jelent meg.

Napjainkból visszatekintve egészen meghökkentő fejlemény, de tény, hogy egy évvel később már az első orosz fordítás is napvilágot látott. Akkoriban Nordau munkája számos orosz gondolkodót és írókat lelkesített, többek között Lunacsarszkijt, Plehanovot és Gorkijt. Amikor az ezerkilencszázharmincas évek Szovjetuniójában kanonizálták a szocialista realizmus esztétikai és világnézeti normáit, nem kis részben Nordau munkájának szellemiségét követték. De talán még ennél is megdöbbentőbb, hogy a náci Németországban az „elfajzott művészetek” kigúnyolásának szánt „kiállítást” is jórészt a Nordau-tól „elcsent” gondolatokkal próbálták igazolni.

Noha számos ellentmondással terhes a könyv utóélete, Nordau minden elfogultságával együtt is figyelemre méltó művet alkotott. ^[11] Monográfusai rendre kiemelik, hogy az *Elfajzás* szerzője részben egy Benedicte Morel nevű pszichiáter elméletére támaszkodott, aki a degenerációt szellemi fogyatékosként határozta meg, illetve felhasználta Charles Feré a kriminalitás és a degeneráltság összefüggéseivel foglalkozó tanulmányait. Feré meg a Nietzsche filozófiai munkáiból és Cesare Lombroso kriminál-antropológiai műveiből kölcsönzött gondolatokat „fejlesztette” tovább. Lombroso a pszichológiai atavizmusban vélte felfedezni az aszociális és kriminális viselkedésmódok mélyebb okait – az ő eszméit vitte át Nordau a művészi alkotótevékenység területeire. „Az elfajzottak nem mindig bűnözők, anarchisták és igazolt örültek. Olykor írók és művészek is akadnak közöttük. De ezek is ugyanazt a szellemi – és sok esetben testi – vonásokat mutatják fel, mint az imént említettek. Végső soron ugyanannak az antropológiai családnak a tagjai az elfajzott

művészek is, legfeljebb beteges ösztöneiket nem orgyilkos késsel vagy dinamitrudakkal elégítik ki, hanem megelégszenek a tollal vagy az ecsettel. (...) Ez azért nem jelentéktelen különbség. A könyvek és a műalkotások hatalmas szuggesztiót gyakorolnak a tömegekre. Hiszen ezekből meríti a kor a maga erkölcsi és esztétikai eszményeit. S ha az eszmények értelmetlenek és nyíltan társadalomellenesek, a művek is romboló hatással lehetnek az egész emberi nem világszemléletére.” **[12]** A baj fő okát Nordau a *fin de siècle* enervált és apokaliptikus érzelmi hangoltságában látja, és elsősorban a francia művészeket állítja pellengérré. Az elfajzottságnak egyaránt megfigyelhetők szellemi és testi jegyei: narcisztikus viselkedés, impulzivitás, beteges emocionalitás, szellemi/testi gyengeség, pesszimizmus, továbbá cselekvésképtelenség, akaratgyengeség, üres álmodozás, hisztérikus viselkedés stb. Ez az attitűd a művészeket és a befogadó közönséget is jellemzi. Nordau az elfajzottak műveit bizonyos fiziológiai adottságokra vezeti vissza. Az impresszionista festők, a mozaik- és zománckészítők kifejezésmódjai rögvest érthetők lesznek, mondja Nordau, ha megfigyeljük a látás- és hallászavarban, illetve szemteke-remegésben szenvedő embertársainkat, akik mindig felfokozott izgalmi állapotban érzékelik a körülöttük zajló eseményeket.

Az elfajzás másik állandó jegye az atavizmus: „Az elfajzottak csak gagyognak és motyognak, ahelyett, hogy rendesen beszélnének. Rendszerint egyszótagú kiáltások törnek fel a torkukból, képtelenek szintaktikailag és nyelvtanilag megformált mondatokat mondani. Úgy rajzolnak és festenek, mint a gyerekek, akik mihaszna kezükkel csak az asztalokat és a falakat képesek bemocskolni. Úgy zenélnek, mint a sárga kelet-ázsiai emberek. Összekeverik a műfajokat, amelyeket olyan ősformákra szándékoznak visszavezetni, mint amilyenekkel a műfaji differenciálódást megelőzően rendelkeztek.” **[13]**

Kizárólag a felvilágosodás és a haladás eredményeinek népszerűsítése lehet a helyes válasz erre a perverz atavizmusra, mondja Nordau. A tudati értéket kell helyreállítani a zavaros tudattalannal szemben, és le kell rántani az álarcot a művészet és a tudomány eredményeit tagadó álművészekről. Ugyanakkor Nordau optimizmussal tekint a huszadik századra, mert úgy gondolja, nemsokára végleg bealkonyul az elfajzott művészeknek, mivel nem lesznek képesek alkalmazkodni a társadalom józan többsége által megteremtett egészséges kultúrához. Nordau munkáinak többségében a művészi elfajzottság változatos formáiról írt, kiváltképpen a misztikusokat és az egocentrikus-narcisztikus hajlamú művészeket ostromozta. A misztikus mindenben rejtett titkokat fedez fel, mondja, illetve átengedi magát a korlátokat nem ismerő szabad asszociációknak. Ebbe a körbe tartozik a francia szimbolisták többsége, első helyen Verlaine, Mallarmé vagy Rimbaud.

én-függőségben szenvedő

De a miszticizmus másfajta művészetekben is megjelenhet. Például az angol preraffaeliták vallásos szimbolizmusában, Wagner zenéjében és

Tolsztoj tanaiban egyaránt kimutatható az elfajzottság. Rendszerint az én-függőségben szenvedő narcisztikus emberek csoportjából rekrutálódnak a bűnözők, a diabolikusok, a dekadensek és mindenféle egyéb antiszociális figurák. Nordau szerint közénk tartozik Théophile Gautier is, akinek felszínes és gyengécske művészetfilozófiája messze túlértékeli a formák jelentőségét, vagy Charles Baudelaire, akinek vonzódása a gonosz és visszataszító jelenségekhez közismert.

Ha végigfutjuk Nordau névsorát a „degenerált művészek”-ről, a legmeglepőbbnek Tolsztojt látjuk. Hiszen Tolsztoj jórészt ugyanazokat a francia szerzőket (és ugyanazokkal az érvekkel) ülteti a vádlottak padjára, mint Nordau. Tolsztoj is úgy véli, a francia szimbolista költők és impresszionista festők a feslett erkölcsöt és a kereszténység előtti világ bálványimádását népszerűsítik. Ráadásul Verlaine mesterkéltséggel és természetellenes költészetet művel. Mallarmé költészetében nincs értelem. Ugyanez a helyzet Manet, Monet és Renoir festészetével. Ezek a narcisztikus művészek a mindennapi tapasztalattal ellentétes képi világot produkálnak. De Tolsztoj Beethoven időskori műveivel sincs kibékülve. Szerinte a süket zeneszerző félig kész és

gyakran teljesen érthetetlen zenei műveket komponált, amelyek ideges és zavart érzelmekkel fertőzik meg a hallgatókat. A *Kreutzer szonátá*nak fontos szerepe lesz elbeszélésben: „veszélyes dologként” jelenik meg a zenemű, amely gyilkosságba is képes „belehajszolni a „műélvezőt”. Tolsztoj szerint csak a népből jött ember adhat át erős és épületes érzelmeket, mert őt még nem rontotta meg a képmutató és hazug városi civilizáció hamis értékrendje.

A modern francia művészet iránt mutatott általános megvetésben szinte teljes az egyetértés Tolsztoj és Nordau között, tehát akkor fel kell tenni a kérdést: Nordau szerint miben áll a tolsztoji művészet és esztétika elfajzottsága?

A válasz nem nehéz: az *Elfajzás* külön fejezetet szentel Tolsztojnak és a tolsztojanizmusnak. Nordau jórészt a *Háború és béke* esztétikai hiányosságait veti az író szemére. Szerinte Tolsztoj elvész a részletekben és önkényesen szelektál, a mű alapgondolata sohasem derül ki az olvasó számára. Világképe a preraffaeliták eljárását követi: a pontosan és aprólékosan kidolgozott jelenetek mögött zavaros és misztikus a háttér. A művész Tolsztoj mögött ott rejtőzik egy másik Tolsztoj is: a metafizikus vagy a „vallásalapító”. És az utóbbi talán még veszélyesebb és „elfajzottabb”. A filozófus/vallásalapító Tolsztoj, írja Nordau, a nép, az egyszerű emberek őszinte keresztény hitét szeretné a jobb világ felé vezető útra irányjelzőként kitenni. De Tolsztoj téved. A maga fabrikálta kereszténység inkább emlékeztet a buddhizmus és a spinozai panteizmus keverékére, mint a történeti kereszténységre. És abban is téved, hogy a nép természetes optimizmusát és megelégedettségét a vallásos hit erejének tulajdonítja. Az egyszerű emberek életöröme nem abból fakad, hogy „megértették az élet értelmét”, hanem hogy az „organikus életfunkcióik megfelelően működnek”. Mert sokat vannak szabad levegőn és sok fizikai munkát

végeznek. „A 'naiv hit' csak esetleges kísérőjelensége ennek a természetes optimizmusnak.” [14] Nyilvánvalóan akkor is téved Tolsztoj, amikor a maga pesszimizmusát általánosan osztott életérzésnek próbálja beállítani. Pedig ez csak egy kiábrándult misztikus hipotézise, ami teljesen idegen a normális emberek „természetes optimizmusától”.

pszeudo-erkölcs

Tolsztoj másik gondolatát, hogy „ne állj ellent erőszakkal a gonosznak!”, ugyancsak ellenszenvesnek és alapjaiban elhibázottnak találja Nordau. Az egészséges emberi értelem számára elfogadhatatlan az

effajta pszeudo-erkölcs. „Ha a gyilkost nem rettentené vissza az akasztás, a tolvajt pedig a börtön, akkor a tolvajlás vagy a gyilkosság hamarosan bevett mesterségnek számítana, hiszen sokkal egyszerűbb valakitől elcsórni a kenyerét és a csizmáját, mint egész héten izzadtan dolgozni a mezőn vagy a műhelyben.” [15] A társadalom harmonikus működése megköveteli, hogy a józan többség nyugalmanak és biztonságának érdekében védekezni kell a gyilkosok, a paraziták és más egyéb devianciában szenvedő emberek ellen. Tolsztoj etikájában a jó fogalma nemcsak negatív értelemben meghatározott (ne tégy rosszat senkinek!), de a pozitív meghatározás is megjelenik benne (szeresd embertársaidat!). Ez elvben rendben is lenne, mondja Nordau, de ezt sem lehet feltétlen parancsnak tekinteni. A szeretetet ugyanis ki kell érdemelni. Csak bizonyos feltételek megléte esetén lehet mások szeretetére és együttérzésére igényt tartani. A beteg, idős, magatehetetlen és munkaképtelen embertársainkkal szemben érvényes ez a parancs, de akik tudnának magukon segíteni, ám szimpla lustaságból vagy haszonlesésből nem teszik, azokra nem vonatkozhat. Az a baj Tolsztoj művészetével és etikájával, írja Nordau, hogy nem a racionalitásra, hanem az ösztönökre és az érzelmekre épít. Pedig aki megreked az emocionalitás szintjén, foglya marad saját „ösztönös egoizmusának”. Csak az ész és a tudományos ismeretek méltók arra, hogy „ragályként” terjedjenek, és erre már nem is érdemes dehonesztáló kifejezést használni, mert nem ragályról, hanem racionális belátásról van szó.

Igaza van-e Nordaunak? ^[16] Részigazságok biztosan vannak kritikus megjegyzéseiben. Kérlelhetetlen pozitívizmusa és gondolkodásának rideg racionalizmusa mégis elfogadhatatlan. Ugyan miféle versek, regények, festmények, zeneművek lennének azok, amelyeket a matematikai tételek levezetésének és bizonyításának mintájára alkotnának meg a művészek? Megbocsáthatatlan bűn volna az emocionalitást kimetszeni az emberi természet és kultúra bonyolult szövetéből.

Folytatjuk

1. Dawkins, Richard: *Az elme vírusai*. Prae, 2007/3. 5. Ford.: Palatinus Zsolt. Érdeemes tekintetbe venni, hogy az interperszonális kapcsolatokban a fertőzés vagy a ragály kifejezések eltérő értelemben, illetve eltérő helyzetekben használatosak. A latin *contaminatio*, *contanimare* (szennyezés, fertőzés) eredendően magában foglalja a fizikai érintkezést (*cum tactus* vagy *cum tangere* = amikor valaki egy másik embert megérint), de azokban a szituációkban is használatos, amikor csak metaforikus értelemet tulajdonítunk a fogalomnak. Pl. öngyilkossági járvány vagy

ragadós ásítás stb. Továbbá lehet szándékosan fertőzni, de történhet a fertőzés akaratlanul is. Egyébként a *contanimare* kifejezés a teológiából került az orvostudományba. ↑

2. I. m. 6. ↑
3. „A DNS vírusok és a számítógép-vírusok ugyanazon okból terjednek: létezik a környezet, gépekkel felszerelve, amelyek másolják és továbbadják őket, és odaadón engedelmessé válnak a vírusokban rejlő utasításoknak.” I. m. 6. ↑
4. I. m. 11. ↑
5. Dennett Daniel: *Mémeek, avagy a képzelet kizsákmányolása*. Prae, 2007/3. 20. Ford.: Seress Ákos. ↑
6. I. m. 24. ↑
7. A Tolsztojra utalás jelentőségére a német szlavista, Sylvia Sasse egyik írását olvasva figyeltem fel. Egyébként hozzám hasonlóan Sasse is szkeptikus a Žižek-féle politikai virológia eredményességét illetően. A továbbiakban erősen támaszkodok az írásban található gondolatokra. Lásd Sasse, Sylvia: *Tolstoj und die Ansteckung*. <https://geschichtedergegenwart.ch/tolstoj-und-die-ansteckung/> A letöltés időpontja: 2021. 05.22. ↑
8. Tolsztoj, Lev: Mi a művészet? In: *Lev Tolsztoj művei. 9. kötet*, Tanulmányok, cikkek, vallomások. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 451. Ford.: S. Nyírő József. Lásd Lepahin, Valerij: L. Tolsztoj: érzelem és gondolat a műalkotásban. In: *A Juhász Gyula Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 1978. 109–117, ↑
9. Érdekes, hogy a neokantiánus filozófus, Ernst Cassirer mennyire egyoldalúan értelmezi Tolsztojt, amikor azt írja, hogy „Tolsztoj a ragályos veszélyt látja a művészetben.” Lásd Cassirer, Ernst: *A művészet*. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/5991/file/cassirer_muveszet.pdf. Ford.: Ágoston Zoltán. A letöltés időpontja: 2021. 05. 22. Tolsztoj művészetfelfogásáról árnyaltabb képet ad Valerij Lepahin, aki azt írja, hogy Tolsztoj számára egyaránt fontos volt az olvasó „érzelmi és értelmi” befolyásolása. „Véleménye szerint az írónak magával kell ragadnia az olvasót, el kell érnie, hogy az olvasó a mű hőisével együtt legyen boldog, és végül mindezek eredményeképpen helyesebben értékelje, még jobban megszeresse az életet.” Lásd Lepahin, Valerij: L. Tolsztoj: érzelem és gondolat a műalkotásban. In: *A Juhász Gyula Főiskola Tudományos Közleményei*, Szeged, 1978. 110. ↑
10. A művészet mimetikus, azaz *utánzó* funkcióját már Arisztotelész is hangsúlyozta. Arisztotelész esztétikai nézeteit kommentálva Cassier azt mondja, hogy „az utánzás alapösztöne az emberi természet tovább nem magyarázható ténye.” Cassier, i. m. 1. Gabriel Tarde mellett érdemes megemlíteni Jean-Marie Guyau nevét is, akinek kultúraszociológiai munkái Európa-szerte nagy hatást gyakoroltak a 19. század végén és a 20. század elején. Szerencsére akkoriban Guyau-nak több könyve is megjelent magyarul (Pl. *A modern esztétika problémái*. Révai Testvérek Kiadás, Budapest, év nélkül). Guyau is úgy vélte, hogy a művészet és minden más értelmes jelrendszer lényege abban van, hogy indirekt módon érzelmeket visz át a befogadóra. „Olyan ideghullámokról és idegrángásokról beszél, amelyet végül az 'idegrendszer szolidaritásához' vezetnek”. Lásd Sylvia Sasse, i. m. 4. ↑
11. Nordau vaskos munkáját nagyon sok nyelvre lefordították (angol, francia, olasz, spanyol stb.), sajnos, magyarul még nem jelent meg, én az egyik orosz fordítást használtam, ez az interneten is elérhető. ↑
12. Idézi Günther, i. m. 53. Oroszul: Nordau, Maszk: *Virozsgyenyije*. Szovromennije francuzi. Izdatyeltszvo „Reszpublika”, 1995. 21. ↑
13. Idézi Günther, i. m. 54. Nordau elfajzás fogalma nem tévesztendő össze ugyanennek a fogalomnak a náci fajelmélet által használt, rasszista jelentésével. Nordau megfogalmazásai természetesen nehezen felelnének meg az úgynevezett politikai korrektség normáinak. A fenti idézetből is látszik, hogy nincs nagy véleményem a „kelet-ázsiai sárgákról”, ellenben gyakran hangsúlyozza a zsidók antropológiai kiválóságait. A zsidók szerinte rendkívül éles eszű és kiváló testfelépítésű emberek, akik éppen ezért képesek nagyszerű sportteljesítményeket elérni. ↑
14. Nordau, i. m. 111. ↑
15. I. m. 114. ↑
16. Tolsztoj még közel húsz évig élt Nordau könyvének megjelenése után. Mégis úgy vélem, Nordau az író később született munkáiról is hasonló véleménnyel lehetett, mint az 1890-es évek előtt írott műveiről. ↑